

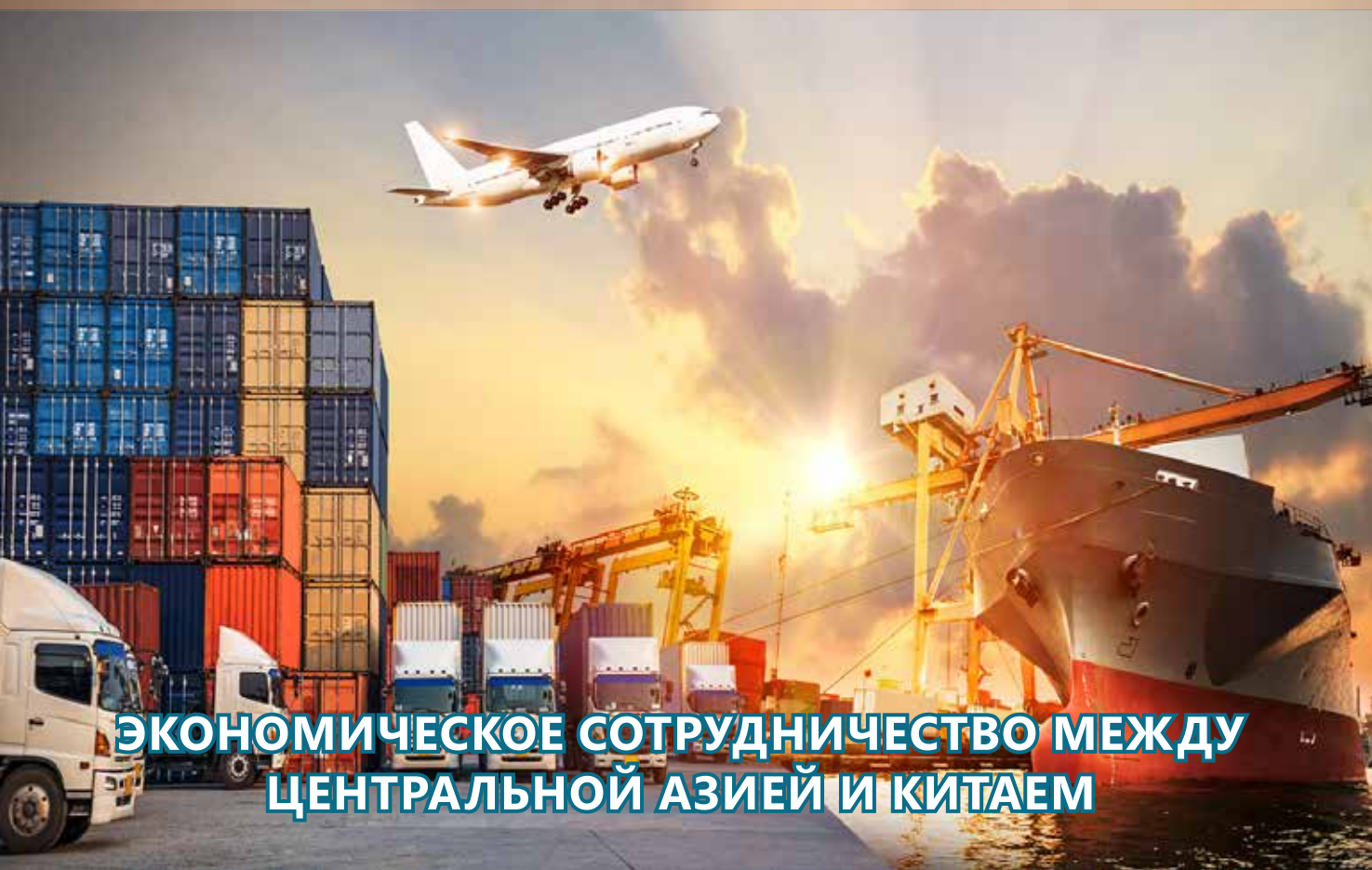
Азия-Еуропа

Ақпараттық сараптама журналы
Басылымның 7-ші жылы, №70, Ақпан (02) 2022

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN AYLIK YAYINIDIR ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АЙ САЙЫН ШЫҒАТЫН БАСЫЛЫМЫ

ECONOMIC COOPERATION BETWEEN CENTRAL ASIA AND CHINA

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИЕЙ И КИТАЕМ

СҰХБАТ RÖPORTAJ

**ALMA UNIVERSITETİNİN REKTÖRÜ
Э.Ф.К. КУРЕНКЕЕВА ГУЛЬНАРА
ТҰРДАЛЫҚЫЗЫ**

ALMA ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRÜ
DR. GÜLNAR KURENKEEVA

**OLD EUROPE, NEW
EUROPE AND THE
ASSOCIATED TRIO**

СТАРАЯ ЕВРОПА,
НОВАЯ ЕВРОПА И
АССОЦИИРОВАННОЕ ТРИО

KANAT MAKHANOV

**GLOBAL CITIZENS
ATTRACTION FACTORS**

ФАКТОРЫ
ПРИВЛЕЧЕНИЯ ГРАЖДАН
МИРА

GULNAR NADIROVA

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Sahibi / Меншік иесі
Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü /
Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты директоры
Doç. Dr. Vakur Sümer

Genel Yayın Yönetmeni / Бас редактор
Zhengizkhan Zhanaltay

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Жауапты редактор
Dr. Suat Beylur

Haber Müdürü / Жаңалықтарға жауапты редактор
Baljan Eshmetova

Tercüme Ekibi / Аудармашылар тобы
Dr. Zhuldyz Kanapiyanova
Omurbek Hanayı
Kanat Makhanov

Sekretarya / Хатшылық
Asel Ingaybekova

Metin Redaksiyon / Мәтінді өңдеу
Dr. Suat Beylur

Teknik Redaksiyon / Техникалық редактор
Kanat Makhanov

Yayın Kurulu / Редакция алқасы
Doç. Dr. Vakur Sümer
Zhengizkhan Zhanaltay
Dr. Suat Beylur
Dr. Gulnar Nadirova

Yönetim Merkezi / Басқару орталығы

Almalı Audanı, Mametova 48, 050004
Almaty, Kazakhstan
Tel. +7 (727) 279 97 94
Fax. +7 (727) 279 97 94
E-mail: info@eurasian-research.org

Sürelî yayın tescil belgesi No: 15793-Ж, tarihi: 27.01.2016.

Kazakistan Cumhuriyeti Haberleşme ve İletişim Bakanlığı tarafından verilmiştir.

Tüm hakları saklıdır. Mülakat, haber-yorum ve analizlerde ifade edilen görüşler yazarların kendi görüşleri olup Enstitü'nün yayın politikasını yansıtmamaktadır. Bu yayında yer alan yazılar ve fotoğraflar izinsiz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Tiraj: 300 adet. Her ay yayınlanmaktadır. Dağıtımı Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını kapsamaktadır. Dağıtımı ücretsizdir.

Мерзімді баспасөз басылымын есепке қою туралы куәлік №: 15793-Ж, күні: 27.01.2016 ж.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігі тарапынан берілді.

Барлық құқықтар қорғалған. Сұхбат, ақпараттық сараптама мен талдауларда айтылған пікірлер тек авторлардың жеке көзқарастары болып табылады және Институттың ұстанымын білдірмейді. Бұл басылымда жарияланған мақалалар мен фотосуреттерді рұқсатсыз және дереккөзді көрсетпей пайдалануға тыйым салынады. Дереккөзді көрсетіп, сілтеме жасауға болады.

Тираж: 300 дана. Ай сайын жарияланады. Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы аумағында тегін таратылады.

DOÇ. DR. VAKUR SÜMER

Kıymetli Okuyucularımız,

Dünyada hidrokarbon kaynaklı emtianın (petrol ürünleri, doğalgaz, kömür, vb.) fiyatları son iki yıllık süreçte oldukça oynak bir seyir izledi. Pandeminin başladığı ve tün dünyada ani şok etkisi yarattığı günlerde, gelecekteki tüketim beklentilerinin hızla zayıflamasıyla büyük düşüş gösteren enerjiye konu emtia fiyatları, 2022'nin ilk günlerini yaşadığımız bu dönemde ciddi bir tırmanış içerisinde. Petrol fiyatı denildiğinde akla gelen Brent tipi petrol 90 USD/varil sınırında dolaşiyor. Doğalgaz fiyatlarındaki artış, Rusya gibi dev oyuncuların içinde bulundukları jeopolitik ortamla birlikte daha da büyük boyutlara ulaşmış durumda. Ekonomik aktivitede pandemi öncesi koşulların ufukta belirmiş olması, uçak tarifelerinin eski yoğunluklarına yaklaşması, ve yaklaşık iki yıldır ertelenen taleplerin realize edilmeye başlanması ile enerji ihtiyacı rekor düzeye çıkmış durumda.

Bu süreçler, hidrokarbon ürünlerin ihracatçısı pek çok Avrasya ülkesi için bütçeleri dengeye oturtmada kısa vadede büyük avantajlar sunuyor. Ne var ki, yüksek fiyatların süreklilik kazanması, gelişmiş ülkelerden başlayarak tüm dünyada yeni bir tasarruf (az harcama) ve verimlilik (her harcanan birim enerjiden daha fazla ekonomik ürün üretme) dalgası başlatmışa benziyor. Yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişin maliyetlerinin; teknolojik atılımlar ve talepteki artışa koşut olarak gelecekte daha da azalacağını ön görebiliriz. Buradan hareketle, orta ve uzun vadede, konvansiyonel enerji kaynaklarına olan talebin yeniden bir azalma eğilimine girebileceğini beklemek mümkündür. Bu enerji kaynaklarındaki fiyat oynaklıkları, yalnızca yenilenebilir enerji değil, aynı zamanda nükleer gibi farklı alternatifleri de pek çok ülke için gündeme getirmiş durumda.

Tüm bu çerçeveden hareketle, ekonominin ve esasen yaşamın idamesinde birincil derecede önemli enerji kaynakları ile ilgili olarak Türk Devletleri Teşkilatı'nın da, yeni güçlü kurumsal yapısı çerçevesinde, ve Üye Devletler'in birbirini tamamlayıcı ekonomik niteliklerini de dikkate alarak, Türk Dünyası bağlamında bir enerji birliği hedefine yönelik daha aktif bir program takip edeceği ön görülebilir.

Yeni sayımızda görüşebilmek umuduyla,

Құрметті оқырмандар,

Әлемде көмірсутек шикізатының бағасы (мұнай өнімдері, табиғи газ, көмір және т.б.) соңғы екі жылда айтарлықтай құбылмалы болды. Пандемия басталып, бүкіл әлемде кенеттен естен танарлықтай әсерін тудырған шақта, тұтыну сұранысының жылдам азаюы салдарынан айтарлықтай төмендеген энергияға тәуелді шикізат бағасы, 2022 жылдың алғашқы күндерінде-ақ қайтадан шарықтап кетті. Мұнай бағасы десе алдымен еске түсетін Brent маркалы мұнайдың бағасы қазіргі таңда барреліне 90 АҚШ доллары шегінде. Табиғи газ бағасының өсуі Ресей сынды алпауыт ойыншыларды қамтыған геосаяси жағдайдың өзгерісімен бірге тіпті ауқымды мәселеге айналууда. Экономикалық белсенділік пандемияға дейінгі жағдайға жақындап, ұшу кестелері бұрынғыдай қарқын ала бастап, екі жылға жуық тұралаған сұраныстардың қайта қалпына келуіне байланысты энергия қажеттілігі рекордтық деңгейге жетті.

Бұл үдерістер көмірсутегі өнімдерін экспорттайтын көптеген еуразиялық елдердің бюджетті теңестіруі үшін қысқа мерзімді перспективада үлкен пайда әкеледі. Дегенмен, жоғары бағаның сақталуы дамыған елдерден бастап бүкіл әлемде үнемдеудің (аз жұмсалу) және тиімділіктің (энергияның әрбір бірлігінен үнемді өнім өндіру) жаңа толқынын бастаған сияқты. Жаңартылатын энергия көздеріне көшу шығындарының болашақта технологиялық серпілістер мен сұраныстың артуына параллельді түрде одан да төмендейтінін болжауға болады. Осы тұрғыдан алғанда, кәдімгі энергетикалық ресурстарға сұраныстың орта және ұзақ мерзімді перспективада қайтадан төмендеу үрдісіне ену мүмкіндігін болжау қиын емес. Бұндай энергия ресурстарындағы бағаның құбылмалылығы көптеген елдердің жаңартылатын энергияны ғана емес, сонымен қатар ядролық сияқты әртүрлі баламаларды да қарастыруына себеп болуда.

Аталмыш жалпы жағдай тұрғысынан алып қарағанда, Түркі мемлекеттерінің ұйымы өзінің жаңа күшті институционалдық құрылымы аясында және мүше мемлекеттердің бір-бірін толықтыратын экономикалық құрылымын көзде ұстай отырып, экономиканы және шын мәнінде өмірді жақсартуда басты орында тұратын энергетикалық ресурстарға қатысты Түркі әлемі аясында энергетикалық одақ болу мақсатында белсендірек бағдарлама ұстанатынын күтуге болады.

Жаңа санымызда қайта қауышқанша!

ÖN SÖZ АЛҒЫСӨЗ

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ DOÇ. DR. VAKUR SÜMER.....	1
--	---

RÖPORTAJ СҰХБАТ

ALMA UNİVERSİTESİ REKTÖRÜ Э.Ф.К. КУРЕНКЕЕВА ГУЛЬНАРА ТҰРДАЛЫҚЫЗЫ ALMA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ DR. GÜLNAR KURENKEEVA.....	4
--	---

GÜNCEL ӨЗЕКТІ ПІКІР

ECONOMIC COOPERATION BETWEEN CENTRAL ASIA AND CHINA ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИЕЙ И КИТАЕМ AZIMZHAN KHITAKHUNOV.....	12
OLD EUROPE, NEW EUROPE AND THE ASSOCIATED TRIO СТАРАЯ ЕВРОПА, НОВАЯ ЕВРОПА И АССОЦИИРОВАННОЕ ТРИО KANAT MAKHANOV	20
GLOBAL CITIZENS ATTRACTION FACTORS ФАКТОРЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ГРАЖДАН МИРА GULNAR NADIROVA	27
EMIGRANT MOLDOVA AND THE CHANGING CONCEPT OF MIGRATION ЭМИГРАНТСКАЯ МОЛДОВА И МЕНЯЮЩАЯСЯ КОНЦЕПЦИЯ МИГРАЦИИ KANAT MAKHANOV	34
ORTA ASYA BİRLEŞİK ENERJİ SİSTEMİ'NDEKİ ELEKTRİK KESİNTİ SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ ОРТА АЗИЯНЫҢ БІРЫҢҒАЙ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ЭЛЕКТР ҚУАТЫНЫҢ ӨШУІ МӘСЕЛЕСІ МЕН ОНЫ ШЕШУДІҢ АМАЛДАРЫ ZHANDOS KUDAIBERGENOV	41

REVIVAL OF THE COLLECTIVE SECURITY TREATY ORGANIZATION ОЖИВЛЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ДОГОВОРА КОЛЛЕКТИВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ALBINA MURATBEKOVA	50
TURKEY-RUSSIA ENERGY COOPERATION ON NATURAL GAS ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ТУРЦИИ И РОССИИ ПО ПРИРОДНОМУ ГАЗУ ZHULDYZ KANAPIYANOVA	58
PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF TELEMEDICINE ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТЕЛЕМЕДИЦИНЫ GULNAR NADIROVA	65
TÜRKİSTAN EYALETİNDE DOĞUM ORANI VE ÇOCUK EĞİTİMİNİN ÖNEMİ ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ БАЛА ТУУ КӨРСЕТКІШІ ЖӘНЕ БАЛАЛАР ТӘРБИЕСІНІҢ МАҢЫЗЫ DAULET ZHAILYBAYEV	73
GÖÇMEN İŞÇİ DÖVİZİ AKTARIMLARI: KRIPTO PARA HAVALELERİ ИММИГРАНТТАРДЫҢ АҚША АУДАРЫМДАРЫ: КРИПТОВАЛЮТА АУДАРЫМДАРЫ ZHENGIZKHAN ZHANALTAY	80
AZERBAIJAN'IN YÜK TAŞIMACILIĞINDA DENİZYOLU ULAŞIMININ GELİŞİMİNDE BAKÜ LİMANI'NIN ÖNEMİ ӘЗЕРБАЙДЖАН ЖҮК ТАСЫМЫНДАҒЫ ТЕҢІЗ ТАСЫМАЛУЫНЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ БАКУ ПОРТЫНЫҢ МАҢЫЗЫ ERKINBEK TURGINOV	89

ETKİNLİKLER İC-ШАРАЛАР

..... 96

İNFOGRAFİK ИНФОГРАФИКА

..... 100

ALMA УНИВЕРСИТЕТІНІҢ РЕКТОРЫ Э.Ғ.К. КУРЕНКЕЕВА ГУЛЬНАРА ТҰРДАЛЫҚЫЗЫ

ALMA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ
DR. GÜLNAR KURENKEEVA

Журналымыздың бұл санында Alma университетінің ректоры, экономика ғылымдарының кандидаты Куренкеева Гульнара Тұрдалықызымен жасаған сұхбатымызды ұсынамыз.

Құрметті Гульнара Тұрдалықызы, оқырмандарымыз үшін өзіңіз туралы айтып беруіңізді сұраймыз.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде философия-экономика мамандығы бойынша білім алдым. Білім саласында 30 жылдан астам ғылыми жұмыстармен айналыстым. Alma университетіндегі 20 жылдық еңбек жолымды оқытушыдан бастап, кафедра меңгерушісі және проректор сияқты көптеген жауапты қызметтерді атқардым. Ғылым жолына келуіне себепші болған отбасым. 5 баламның 3-і білім және ғылым жолын таңдап, қазіргі таңда жоғарғы оқу орынында қызмет атқарады.

**2000/2001 ОҚУ
ЖЫЛЫНАН БАСТАП
БАКАЛАВРИАТ
БОЙЫНША
СТУДЕНТТЕРДІ
ОҚИТУДЫ
БАСТАДЫҚ**

**2000-2001 ЕĞІТІМ
ҮЙЛІНДІН ІТІБАРЫ
ІШЕ ЛІСАНС
ӨГРЕНГІЛІГІ
ДЕ ЕĞІТІМ
ВЕРІЛМЕКТЕДІ**

Dergimizin bu sayısında Alma Üniversitesi Rektörü Dr. Gülnar Kurenkeeva ile gerçekleştirilen röportaja yer vermekteyiz.

Sayın Kurenkeeva, okuyucularımız için kısaca kendinizden bahsedebilir misiniz?

Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi'nde Felsefe ve ekonomi bölümünde okudum. Eğitim alanında 30 yılı aşkın süredir çalışmalar yürütmekteyim. Alma üniversitesindeki 2001'de başlayan 20 yıllık çalışma hayatım süresince öğretmenlik, çeşitli program ve bölüm yöneticiliği ve rektör yardımcılığı da dahil olmak üzere pek çok kademedede görev yaptım. Akademik hayata atılmamda ailemin bana ilham verdiğini ifade edebilirim.

Rektörlüğünü yaptığınız Alma Üniversitesi'nin tarihçesinden ve eğitim hizmetlerinden bahsedebilir misiniz?

Üniversitemiz 1988 yılında ülkedeki çeşitli kurumların yöneticilerine

Өзіңіз басшылық етіп отырған Alma университетінің тарихы туралы, негізінен қай бағытта білім бересіздер?

Университетіміз 1988 жылы республикамыздағы түрлі мекемелердің басшыларын біліктілігін арттырумен айналысатын тренинг орталығы болып құрылып, 1996 жылға дейін жұмыс істеді. Одан кейін Халықаралық Бизнес Академиясы болып құрылған. Сол жылдан бастап MBA бағдарламасын бастап, магистратура бойынша білім беру құқығына ие болдық. 2000/2001 оқу жылынан бастап бакалавриат бойынша студенттерді оқытуды бастадық. Ал 2005-2006 оқу жылынан докторантура бойынша DBA бағдарламасын іске қостық.

Осы университетте бакалавриат ашылған 2001 жылдан бастап жұмыс істеп келемін. Қазіргі таңда университетіміздің құрылымындағы 8 мектепте 4 мыңнан астам студент білім алып жатыр. 2022 жылы ақпан-

еğitim veren bir merkez olarak kurulmuştur. Genelde işletme okulları üniversitelerin işletme fakültelerinden ayrılarak kendi bağımsız yapılarını geliştirerek kurulmaktadır. Bizim üniversitemiz 1996 yılına kadar eğitim merkezi statüsünde çalıştıktan sonra faaliyetlerine Uluslararası İşletme Akademisi olarak devam etmiştir. Aynı yıl içerisinde yüksek lisans işletme programını (MBA) başlatmış olup yüksek lisans eğitimi verme hakkına sahip olmuştur. 2000-2001 eğitim yılından itibaren ise lisans öğrencilerine de eğitim verilmektedir.

2005-2006 eğitim yılından itibaren de işletme doktora programı (DBA) başlatıldı. Kendim daha önce belirttiğim üzere üniversitemizin 2000'de lisans bölümünün açılmasının ardından 2001'de üniversitede çalışmaya başladım. Halihazırda üniversitemizin 8 işletme programında 4.000'den fazla öğrenci eğitim görmektedir. Üniversitemizin 8 programı Ulusal Girişimciler Odası "Atameken" in Şubat 2022'de yayımladığı derecelendirme listesinde ilk 10

ның басында «Атамекен» ҚР кәсіпкерлері Ұлттық палатасының рейтингісі жарияланды. Оның ішінде біздің 8 бағдарламамыз алғашқы оңдықта көрінді. Қазақстандағы жұмыс берушілердің қатысумен жасалған бұл бағалауларда біздің түлектеріміздің жоғары сенімге ие болуы - біз үшін қуанышты жаңалық болды.

Алма университетінің білім және ғылым саласы бойынша халықаралық рейтингтердегі орны, халықаралық ынтымақтастықтары туралы айтып берсеңіз.

Біздің басты мақсатымыз - Қазақстанға әлемдегі мықты, инновациялық оқыту технологияларын алып келу, оның білім жүйесінде кеңінен қолдануға жол ашу. Сол арқылы әлемдік халықаралық деңгейде танылып, өз орнымызды алуі. Осы тұрғыда MBA бойынша Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) елдерінің бизнес мектептері арасында ең алғашқылардың бірі болып әлемдік QS рейтингіне кірдік. Біз Санкт-Петербург Мемлекеттік Жоғары менеджмент мектебімен ынтымақтаса жүргізетін MBA бағдарламасы бойынша әлемде деңгейінде 22 орынды иелендік. ТМД көлемінде бізден басқа бұл рейтингке енген отандық оқу орны жоқ. Білім беруден кейінгі біздің келесі бір ұстанымыз – қоғамдық өмірге пайда әкелу. Айналамыздағы болып жатқан құбылыстарға кеңінен араласып, олардың шешілуіне үлес қосу және қоғамның алға жылжуына жол көрсетуді басты миссиямыз ретінде қалыптастырғанбыз.

Осы орайда рейтинг бойынша жеке пікірімді білдіріп кетейін. Кез келген білім беру мекемесінің не-

**БІЗДІҢ БАСТЫ
МАҚСАТЫМЫЗ
- ҚАЗАҚСТАНҒА
ӘЛЕМДЕГІ МЫҚТЫ,
ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ОҚЫТУ ТЕХНОЛО-
ГИЯЛАРЫН АЛЫП
КЕЛУ, ОНЫҢ БІЛІМ
ЖҮЙЕСІНДЕ КЕҢІНЕН
ҚОЛДАНУҒА ЖОЛ
АШУ**

**АНА НЕДЕФІМІЗ,
ДҮНЬАНЫН ЕН
ГҮЧЛҮ ВЕ ЕН
YENİLİKÇİ EĞİTİM
TEKNOLOJİLERİNİ
KAZAKİSTAN'A
GETİREREK EĞİTİM
SİSTEMİNDE
YAYGIN OLARAK
KULLANILMASININ
ÖNÜNÜ АÇМАКТИR**

іçерisinde yer almıştır. Kazakistan'da-ki işverenlerin katılımıyla yapılan bu değerlendirmelerde mezunlarımızın yüksek dereceye sahip olmaları bizim için gurur verici olmuştur.

Алма Университетінің егітiм ve бiлiм алаңындаki улусларарасы сираламалардаki yeri, улусларарасы іш бирликлерiniz hakkında bilgі verebilir misiniz?

Ана hedefimiz, дүнйанын ен гүчлү ve ен yenilikçi eğitim teknolojilerini Kazakistan'a getirerek eğitim sisteminde yaygın olarak kullanılmasını önünü açmaktır. Bu sayede uluslararası düzeyde tanınarak bilimsel camiada yerimizi almak istiyoruz. Bu bağlamda, MBA'de Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) işletme okulları arasında küresel QS sıralamasına giren ilk biz olduk. Çalışma portföyümüzdeki St. Petersburg Devlet Yönetim Okulu'nda ortaklaşa düzenlediğimiz MBA programı ile dünyada 22. sırada yer aldık. BDT'de bizden başka bu sıralamaya dâhil olan başka bir üniversite bulunmamaktadır. Eğitimin yanı sıra diğer öncelikli hedeflerimizden biri de topluma fayda sağlamaktır. Misyonumuz çerçevesinde, etrafımızdaki olaylara dâhil olmak, onları çözümüne katkıda bulunmak ve toplumun gelişimine katkı sağlamak hedefini taşıyoruz.

Bu bağlamda, reytingle ilgili kişisel görüşümü belirtmek isterim. Eğitim kurumlarının temel amacı, dünyanın en iyi uygulamalarını üretime entegre ederek kaliteli eğitimi sürekli geliştirmektir. Lakin reyting sıralamalarına girmek eğitim kurumlarının ana hedefi olmamalıdır. Örneğin 2013 yılında "Bolaşak" programı kapsamında bir proje kazandık ve üniversitemizin 27 uzmanı Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Singapur'da stajlarını gerçekleştirerek planlanan eğitimlerini

гізгі мақсаты - сапалы білім, әлемдік озық тәжірибені өндіріске қосу арқылы ұдайы дамыту. Оқу орындары үшін рейтингке ену басты мақсат болмау керек. Мысалы, 2013 жылы біз «Болашақ» бағдарламасы аясында бір жоба ұтып алдық. Соның аясында университетіміздің 27 маманы АҚШ пен Сингапур елдерінде тағылымдамадан өтіп, біліктілігін арттырып келді. Университетіміздің бүгінгі жетістігі сол кездегі тәжірибенің арқасы деп ойлаймын. Бұл мемлекетіміздің университетті қолдауға арнап жасап жатқан жұмысы деп танымын.

Ғылыми ортаны дамыту мен қолдау, ғылыммен айналысуға бет бұрған жастарды ынталандыру бойынша қандай жағдай жасайсыздар?

Басқа ЖОО-лар сияқты біздің университетіміз де 2021 жылы АҚШ-тың ТОП-10-ға кіретін Arizona State University-мен (ASU) колабарацияға қол қойдық. Сол страте-

aldılar. Üniversitemizin bugünkü başarısında o dönemde kazanılan tecrübelerin katkısı olduğunu düşünüyorum.

Bilimsel ortamın gelişmesi ve desteklenmesi için ne tür koşullar yaratmaktasınız ve bilime ilgi duyan gençleri nasıl teşvik etmektesiniz?

Üniversitemiz 2021 yılında ABD'nin ilk 10 sıralamasında yer alan Arizona State University ile bir iş birliğine imza attı. Bu stratejik ortaklık sayesinde üniversitemizin uluslararası düzeyde tanınırlığına katkı sağladık. Genel olarak, üniversitenin modern gereksinimler doğrultusunda güncel kalma konusunda kendi zorlukları vardır. Sürekli olarak öğrenciler için uygulamalı araştırma sistemleri geliştirmekteyiz. Kendi hedeflerimize uygun olarak, iş fikirlerinin uygulanmasına ve tanıtımına ivme kazandırmaya çalışmaktayız. Öğrencilerimizin eğitimli profesyoneller olmalarının yanı sıra topluma katkı sağlayan birer vatandaş olmalarına öncelik veriyoruz. Toplumdaki sorunla-

гиялық серіктестіктің арқасында білім ордасының халықаралық деңгейде бұдан да жоғары көтерілуіне қол жеткіздік. Жалпы алғанда, университеттің заман талабына сай жаңартып отырудың өзіндік қиындықтары бар. Студенттердің ғылыми-зерттеу практикалық жүйесін ұдайы дамытып отырамыз. Бағытымызға сай бизнес идеяларын жүзеге асыру мен ынталандыратын шараларға серпін береміз. Студенттеріміздің білімді маман болуымен қатар қоғамның азаматы болуына, азаматтық позициясы қалыптасқан тұлғаға айналуына басымдық береміз. Қоғамда болып жатқан мәселелерге бейжай қарамайтын тұлғаны дайындап шығарсақ, қоғам мен еліміздің дамуына тікелей ықпал ететін адам тәрбиелеп шығарғандай боламыз. Өкінішке қарай, рейтинг сияқты дүниелерге көп көңіл бөлгендіктен

ра kayıtsız kalmayan bir birey yetiştirebilirsek, toplumun ve ülkenin kalkınmasında doğrudan yer alan ve katkı sağlayan bir insan yetiştirmiş oluruz. Bu konuda ne yazık ki, reyting derecelendirmelerine fazla önem verilmesi nedeniyle halkına, toprağına ve çevresine yardımcı olacak profesyonellerin yetiştirilmesi konusunun biraz ihmal edildiğini belirtmek gerekir. Fakat bu süreç elbette telafi edilebilir. Bizler öğrencilerimizi girişimci olmanın yanı sıra girişimci düşünme yapısını ve ihtiyaç duydukları becerileri de elde edecek şekilde yetiştirmekteyiz. Böylece bu girişimci düşünce yapısına sahip meslek edinmiş bireyler de çeşitli projeler üreterek ülkenin kalkınmasına yardımcı olabilecektir.

Bize üniversitenizin devlet ve uluslararası araştırma projelerindeki çalışmalarından bahsedebilir misiniz?

еліне, жеріне, айналасына көмек бере алатын мамандар дайындау тұрғысынан көп нәрсені қолдан шығарып алдық. Сол олқылықтың орнын толтыруымыз керек. Біз студенттерімізді кәсіпкер болудан бөлек, кәсіпкерлерше ойлауға, солардың дағдыларын игеру құндылығымен тәрбиелейміз. Мықты кәсіп құрған адам, түрлі жобаларды жасап, елінің, айналасының дамуына міндетті түрде көмектесетін болады.

Университеттің мемлекеттік және халықаралық ғылыми жобалар бойынша атқарып жатқан жұмыстары туралы айтып өтсеңіз.

“

СТУДЕНТТЕРІМІЗДІҢ БІЛІМДІ МАМАН БОЛУЫМЕН ҚАТАР ҚОҒАМНЫҢ АЗАМАТЫ БОЛУЫНА, АЗАМАТТЫҚ ПОЗИЦИЯСЫ ҚАЛЫПТАСҚАН ТҰЛҒАҒА АЙНАЛУЫНА БАСЫМДЫҚ БЕРЕМІЗ

ӨҒРЕНЦІЛЕРІМІЗІН ЕҒІТІМЛІ ПРОФЕСЫОНЕЛЛЕР ОЛМАЛАРИНИН ЯНИ СІРА ТОПЛУМА КАТКИ САҒЛАЯН БІРЕР ВАТАНДАШ ОЛМАЛАРИНА ÖNCELİK VERİYORUZ

”

Üniversitemiz, kendi uzmanlığı doğrultusunda, yükseköğretimde yönetim alanında insan yetiştirmek için Eğitim ve Bilim Bakanlığı ile yakın iş birliği içinde çalışmaktadır. 2020 yılında Kazakistan'da bulunan 12 üniversitenin yönetimine “Üniversite Yönetimi” programı kapsamında eğitim verdik. Buna benzer birçok projemiz ve programımız bulunmaktadır. Üniversitemiz, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler'in eğitim programlarının bölgesel ortaklarından. Bu bağlamda Afganistan'lı kadınların, Kazakistan üniversitelerinde eğitim alabilme süreçlerine de yardımcı olmaktadır. Ayrıca Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu'nun (UNICEF) iş eğitimi ve eğitim kalitesini geliştirme projeleri üzerinde çalışmalar yürütmekteyiz. Bunlar arasında, “Kazakistan'daki Ortaokullarda Eğitim Programlarının İyileştirilmesi” ve “Eğitim Kurumlarında Yönetim Sisteminin İyileştirilmesi” gibi ülkenin eğitim sistemine olumlu etkisi olacak programlar üzerinde UNICEF ile birlikte çalışmaktayız. Öte yandan British Council ile birlikte “Yaratıcı Kivılcım” adlı üretim endüstrisine yönelik bir proje yürütmekteyiz. Bu sayede Kazakistan'da iş ortamının, özellikle hafif sanayi ve el sanatlarının gelişmesi ile birlikte girişimcilere yardımcı olacak projeler üzerinde sürekli çalışmaktayız.

Üniversitenin yerini elbette mezunlarının başarısı belirler. Öğrencilerin ulusal ve uluslararası düzeydeki bilimsel ve diğer yarışmalardaki başarıları hakkındaki düşüncelerinizi paylaşabilir misiniz?

Elbette her eylemin belirli sonuçları bulunmakta. Eğitim kurumlarının değerlendirilmesi de tabi ki mezun profili ile yakından ilgilidir. En büyük gururumuz, kariyer başarısı elde eden çok sayıda mezunumuzun olmasıdır. MBA öğrencilerimiz çoğunlukla devlet dai-

Университетіміз өзінің ерекшелігіне қарай, Білім және ғылым министрлігімен Жоғары білім беру саласындағы менеджмент саласының тұлғаларын дайындау бойынша тығыз жұмыс жасайды. 2020 жылы Қазақстандағы 12 университеттің менеджментін «Университетті басқару» бағдарламасы бойынша оқытып шықты. Осыған ұқсас жобалар мен бағдарламаларымыз көп. Біздің университет Еуропа Одағы мен Біріккен Ұлттар Ұйымының білім беру бағдарламасы бойынша аймақтағы операторымыз. Бұл тұрғыда, Ауғанстаннан келген әйелдерді отандық университеттерге түсуіне дайындаймыз. Сонымен бірге, Біріккен Ұлттар Ұйымының Балаларға көмек қорының (UNICEF) бизнестік білім беру және білім беру сапасын дамыту жобалары бойынша жұмыс жасаймыз. Солардың ішінде UNICEF-пен бірлесе отырып, «Қазақстанның орта мектептеріндегі білім беру бағдарламаларын жетілдіру» және «Білім беру мекемелеріндегі басқару жүйесін жетілдіру» секілді еліміздің білім беру жүйесіне оң әсер ететін бағдарламалар бой-

рлерінде іш bulabilmektedir. Örneğin, mevcut Sağlık Bakanımız üniversitemizin MBA programı mezunudur. Mezunlarımızın çoğu, Kazakistan'da girişimciliğin gelişmesi adına çeşitli başarılarla imza atmaktadır. Genç mezunlarımız arasında yoğun bir şekilde girişimcilik atılımlarında bulunan mezunlarımızı görmek bizi daima mutlu etmektedir. Bu arada "Forbes Kazakhstan" listelerine giren mezunlarımız da bulunmaktadır. Baurıjan Momışulı'nın deyişi ile "ülken için büyük bir istekle ve halk ile birlikte hizmet etmek" gerek. Bu deyişteki gibi girişimci düşünme becerileri ve yeteneklerine sahip nitelikli profesyoneller yetiştirilmesi konusunda üniversite personelinin yoğun emeği sayesinde üniversitemizin bugünkü başarılarına ulaşmış olduğuna inanıyorum.

Değerli vaktinizi ayırarak sorularımızı cevapladığınız için teşekkür ederiz.

ынша бірлесіп жұмыс жасаудамыз. British Council мен бірлесіп, «Шығармашылық ұшқын (Creative Spark)» жобасы – креативті индустрияларға арналған жоба іске асуда.

Соның арқасында Қазақстандағы кәсіпкерлік ортаны дамыту бойынша жеңіл өнеркәсіп пен қол өнеркәсібін дамытумен бірге, сонымен айналысатын кәсіпкерлерге көмек көрсету бойынша да жобаларымыз үздіксіз жұмыс істеп келеді.

Университеттің орны, әрине түлектердің жетістігімен анықталады. Студенттеріңіздің Республикалық және халықаралық деңгейдегі ғылыми және басқа байқаулардағы табыстарын айтып өтсеңіз.

Әрине, әрбір істің нәтижесі болады. Оқу орындарының бағалануы - оның түлектері арқылы жүретіні сөзсіз. Ең басты мақтаншымыз - мансаптық өсуде жетістіктерге жеткен түлектеріміз өте көп. MBA бойынша білім алған шәкірттеріміз мемлекеттік мекемелерді табысты қызмет етіп

“

**УНИВЕРСИТЕТІМІЗ
ӨЗІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІНЕ
ҚАРАЙ, БІЛІМ ЖӘНЕ
ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІ-
ГІМЕН ЖОҒАРЫ БІЛІМ
БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ
МЕНЕДЖМЕНТ
САЛАСЫНЫҢ ТҰЛҒА-
ЛАРЫН ДАЙЫНДАУ
БОЙЫНША ТЫҒЫЗ
ЖҰМЫС ЖАСАЙДЫ**

ÜNİVERSİTEMİZ,
KENDİ UZMANLIĞI
DOĞRULTUSUNDA,
YÜKSEKÖĞRETİMDE
YÖNETİM ALANINDA
İNSAN YETİŞTİRMEK
İÇİN EĞİTİM VE BİLİM
BAKANLIĞI İLE YAKIN
İŞ BİRLİĞİ İÇİNDE
ÇALIŞMAKTADIR

”

жүр. Мысалы, қазіргі Денсаулық сақтау министрі біздің MBA-ның түлегі. Қазақстан кәсіпкерлігінің дамуы мен өркендеуі жолында осындай жетістікке жеткен түлектеріміз баршылық. Таяуда бітірген жас түлектеріміздің арасында мықты кәсіпкерлікпен айналысып жатқандары бар, бұл жағдай да көңілге қуаныш ұялатады. Айта кетер болсам, «Форбс Қазақстан» тізіміне енген түлектеріміз де бар. Кезінде Бауыржан Момышұлы: «Ел дегенде - еміреніп, жұрт дегенде - жұмылып қызмет ет» деген екен. Сол айтқандай, осының барлығы кәсіпкерлік ойлау қабілеті мен дағдысы қалыптасқан білікті мамандар дайындау жолындағы Университет ұжымының қыруар еңбегінің жемісі деп білемін.

Қымбат уақытыңызды бөліп, сұрақтарымызға жауап бергеніңіз үшін алғыс білдіреміз.

ECONOMIC COOPERATION BETWEEN CENTRAL ASIA AND CHINA

DR. AZIMZHAN KHITAKHUNOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИЕЙ И КИТАЕМ

Central Asia is one of the most important regions for China in terms of economics, politics, and security. China's role in the region is permanently increasing. It remains a key trade partner for all Central Asian countries. Moreover, China provides the region with substantial investments, primarily in the energy sector. Central Asian countries, in turn, support China's grand initiatives and strategies, and actively participate in their implementation. Therefore, this commentary aims

Центральная Азия является одним из важнейших регионов для Китая с точки зрения экономики, политики и безопасности. Роль Китая в регионе постоянно возрастает. Он остается ключевым торговым партнером для всех стран Центральной Азии. Более того, Китай обеспечивает регион значительными инвестициями, прежде всего в энергетику. Страны Центральной Азии, в свою очередь, поддерживают грандиозные инициативы и стратегии Китая и ак-

to analyze economic cooperation between Central Asian states and China.

Following the January unrest in Kazakhstan, the Presidents of five republics of Central Asia conducted an online Summit with their Chinese counterpart Xi Jinping. The participants actively discussed economic cooperation and achievements of bilateral relations during the period of independence of Central Asian states. Central Asian Presidents were concerned about the situation in Afghanistan, supplying more natural gas to China, construction of the China-Kyrgyzstan-Uzbekistan railroad, and unrest in Kazakhstan. China's leader, in turn, promised to open the domestic market for Central Asian producers. Xi Jinping set a goal to increase bilateral trade with the region to \$70 billion by 2030 and mentioned that the indicator had grown 25-fold in the last 20 years, from \$1.5 billion to \$38.6 billion in 2020. China's investments in the region amounted to \$40 billion at the end of 2020, while a number of China's firms operating in Central Asia equaled 7.700 at the end of 2021. Additionally, China will provide \$500 million in grants to Central Asian countries within the next three years and 50 million more doses of Chinese-made vaccines this year [Kumenov, 2022].

President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev mentioned that during 11 months of 2021, bilateral trade between Kazakhstan and China increased to \$17 billion reaching new records. He added that of the \$40 billion in Chinese investment in the Central Asian states, half is in Kazakhstan. The President proposed to diversify the structure of trade, remove barriers, bring order to customs affairs, and introduce innovative solutions. He explained that Ka-

CENTRAL ASIA IS ONE OF THE MOST IMPORTANT REGIONS FOR CHINA IN TERMS OF ECONOMICS, POLITICS, AND SECURITY

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ ЯВЛЯЕТСЯ ОДНИМ ИЗ ВАЖНЕЙШИХ РЕГИОНОВ ДЛЯ КИТАЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЭКОНОМИКИ, ПОЛИТИКИ И БЕЗОПАСНОСТИ

тивно участвуют в их реализации. Таким образом, этот комментарий направлен на анализ экономического сотрудничества между государствами Центральной Азии и Китаем.

После январских беспорядков в Казахстане президенты пяти республик Центральной Азии провели онлайн-саммит со своим китайским коллегой Си Цзиньпином. Участники активно обсудили экономическое сотрудничество и достижения двусторонних отношений за период независимости государств Центральной Азии. Президентов стран Центральной Азии беспокоила ситуация в Афганистане, увеличение поставок природного газа в Китай, строительство железной дороги Китай-Кыргызстан-Узбекистан и беспорядки в Казахстане. Лидер Китая, в свою очередь, пообещал открыть внутренний рынок для производителей из Центральной Азии. Си Цзиньпин поставил цель увеличить двусторонний товарооборот с регионом до \$70 миллиардов к 2030 году и отметил, что за последние 20 лет показатель вырос в 25 раз, с \$1.5 миллиардов до \$38.6 миллиардов в 2020 году. Инвестиции Китая в регион составили \$40 миллиардов в конце 2020 года, в то время как число китайских фирм, работающих в Центральной Азии, составило 7700 в конце 2021 года. Кроме того, Китай предоставит \$500 миллионов в виде грантов странам Центральной Азии в течение следующих трех лет и 50 миллионов доз китайской вакцины в этом году [Kumenov, 2022].

Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев отметил, что за 11 месяцев 2021 года двусторонний товарооборот между Казахстаном и Китаем вырос до \$17 миллиардов, достигнув новых рекордов. Он добавил, что из \$40 миллиардов ки-

Kazakhstan was able to increase export deliveries to China on 135 positions, including organic agricultural products and food, by more than one \$1 billion. The Head of State noted that Kazakhstan planned to invest \$20 billion by 2025 for the diversification of transit and transport routes and the introduction of integrated logistics solutions [Akorda, 2022].

Central Asia's trade with China demonstrated significant growth since the early 2000s (Figure 1). Global and regional shocks, including the global financial crisis, the end of the energy supercycle, economic slowdown in China, and the pandemic negatively affected the bilateral trade flows. Figure 1 shows that China has a trade surplus with Central Asia, which in 2020 exceeded \$3.8 billion.

Despite calls on diversification, analysis of the structure of bilateral trade confirms well-known important facts, which retain for a long-run period. For instance, a share of mineral fuels in China's total imports from Kazakhstan

XI JINPING SET A GOAL TO INCREASE BILATERAL TRADE WITH THE REGION TO \$70 BILLION BY 2030

СИ ЦЗИНЬПИН ПОСТАВИЛ ЦЕЛЬ УВЕЛИЧИТЬ ОБЪЕМ ДВУСТОРОННЕЙ ТОРГОВЛИ С РЕГИОНОМ ДО \$70 МИЛЛИАРДОВ К 2030 ГОДУ

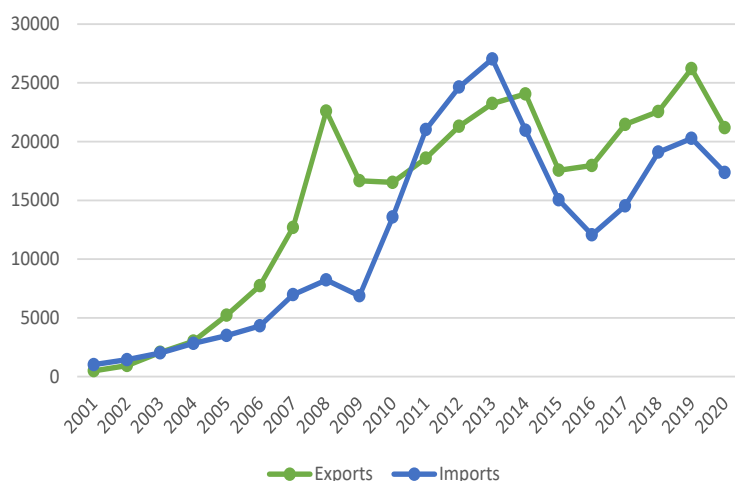

тайских инвестиций в государства Центральной Азии половина приходится на Казахстан. Президент предложил диверсифицировать структуру торговли, снять барьеры, навести порядок на таможне и внедрить инновационные решения. Он пояснил, что Казахстан сможет увеличить экспортные поставки в Китай по 135 позициям, включая органическую сельскохозяйственную продукцию и продукты питания, более чем на \$1 миллиард. Глава государства отметил, что Казахстан планирует инвестировать до 2025 года \$20 миллиардов на диверсификацию транзитно-транспортных маршрутов и внедрение комплексных логистических решений [Акorda, 2022].

Торговля Центральной Азии с Китаем демонстрировала значительный рост с начала 2000-х годов (Рисунок 1). Глобальные и региональные шоки, в том числе глобальный финансовый кризис, завершение энергетического суперцикла, замедление экономического роста в Китае и пандемия негативно повлияли на двусторонние торговые потоки. На Рисунке 1 показано, что положительное сальдо торгового баланса Китая со странами Центральной Азии в 2020 году превысило \$3.8 миллиардов.

Несмотря на призывы к диверсификации, анализ структуры двусторонней торговли подтверждает известные важные факты, сохраняющиеся в долгосрочной перспективе. Например, доля минерального топлива в общем объеме импорта Китая из Казахстана в 2020 году составила почти 27%. В том же году доля руды, шлака и золы составила 20.6%, а показатель для меди достиг почти 18.6%. Важно отметить, что доля зерновых в общем импорте Китая из Казахстана была низкой и равнялась 0.8%.

Figure 1. China's trade with Central Asian countries, million \$
Рисунок 1. Торговля Китая со странами Центральной Азии, миллионов \$

Source: The Author's compilation based on the International Trade Center (2022) data.

Источник: составлено автором на основе данных Центра международной торговли (2022).

amounted to almost 27% in 2020. In the same year, the share of ores, slag, and ash equaled 20.6%, while the indicator for copper reached almost 18.6%. It is important to note that the share of cereals in China's total imports from Kazakhstan was equal to low 0.8%.

Despite China's intention for trade liberalization towards Central Asian partners, its market remains closed. For instance, China, citing coronavirus concerns, has selectively banned imports from Kazakhstan. This policy led to a significant decline in Kazakhstan's exports to China. For instance, between January and September 2021, food exports to China fell 78%, while flour exports dropped 91%. Moreover, due to intensified inspections at the Chinese border, a bottleneck of 12,000 idle railcars had accumulated on the Kazakh side by March 2021. At the same time, the volume of transit container shipments crossing Kazakhstan to and from China grew by a third in the first eight months of 2021 compared to the same period last year and 88% of those trains connect China and Europe [Kumenov, 2021].

Несмотря на намерение Китая либерализовать торговлю с центральноазиатскими партнерами, его рынок остается закрытым. Например, Китай, ссылаясь на опасения по поводу коронавируса, выборочно запретил импорт из Казахстана. Эта политика привела к значительному сокращению казахстанского экспорта в Китай. Например, в период с января по сентябрь 2021 года экспорт продуктов питания в Китай упал на 78%, а экспорт муки – на 91%. Более того, из-за усиленных проверок на границе с Китаем к марту 2021 года на участке казахстанской стороны скопилось 12000 простаивающих вагонов. При этом объем транзитных контейнерных перевозок через Казахстан в Китай и из Китая за первые восемь месяцев 2021 года вырос на треть по сравнению с аналогичным периодом предыдущего года, и 88% этих поездов соединяют Китай и Европу [Куменов, 2021].

Доля руды в общем объеме импорта Китая из Кыргызстана составила почти 77%, тогда как показатель для Таджикистана был ниже и был равен 72%. Импорт Китая из Туркменистана полностью состоит из

The share of ores in China's total imports from Kyrgyzstan amounted to almost 77%, while the indicator for Tajikistan was lower and equaled 72%. China's imports from Turkmenistan entirely consist of mineral fuels, in particular natural gas. The share of this product in 2020 reached 99.5%. Uzbekistan is also an important supplier of mineral fuels to China. In the same year, the share of mineral fuels in China's total imports from Uzbekistan amounted to almost 43%. Other important import items include cotton (27%) and copper (13.6%). The January unrest in Kazakhstan will have important implications for bilateral trade between Central Asia and China. Recently, Uzbekistan's government decided to halt natural gas exports. The lack of gas in Uzbekistan has over several years generated significant public discontent. Therefore, the gas exports have been completely stopped and directed to domestic consumers. It is important to note that almost all gas exports were bound for China. From January to October of 2021 Uzbekistan exported over 4 bcm to China, sales worth a little over \$600

минерального топлива, в частности природного газа. Доля этого продукта в 2020 году достигла 99.5%. Узбекистан также является важным поставщиком минерального топлива в Китай. В том же году доля минерального топлива в общем объеме импорта Китая из Узбекистана составила почти 43%. Другими важными статьями импорта являются хлопок (27%) и медь (13.6%). Январские беспорядки в Казахстане будут иметь важные последствия для двусторонней торговли между Центральной Азией и Китаем. Недавно правительство Узбекистана приняло решение прекратить экспорт природного газа. Нехватка газа в Узбекистане на протяжении нескольких лет вызывала значительное общественное недовольство. Таким образом, экспорт газа полностью остановлен и направлен внутренним потребителям. Важно отметить, что почти весь экспорт газа направлялся в Китай. С января по октябрь 2021 года Узбекистан экспортировал в Китай более 4 миллиардов кубометров газа на сумму чуть более \$600 миллионов [Eurasianet, 2022]. Экспорт Ки-

million [Eurasianet, 2022]. China's exports to the region mainly consist of manufacturing products with high value-added. At the same time, Central Asia's exports to China mainly depend on the resources, price fluctuations of which make the region vulnerable and puts its trade flows at risk.

China is not only a key trade and investment partner but also an important source of loans. For instance, 45% of Kyrgyzstan's external borrowing (worth \$1.7 billion) is from China, along with 52% of Tajikistan's foreign debt (\$1.2 billion). Despite the situation in other Central Asian countries being better, the indicator remains high. In particular, Turkmenistan owes China the equivalent of 16.9% of its GDP, Uzbekistan – 16%, and Kazakhstan – 6.5%. The countries of Central Asia, in particular Tajikistan and Kyrgyzstan, have difficulties with paying the debts back. As a result, the Chinese companies receive concessions. One more important issue, that causes social discontent in Central Asia, is transparency in the agreements made between Chinese and local companies [Umarov, 2020]. It is worth noting that China diversifies its investments in Central Asia. Instead of funding infrastructure projects, it has shifted to manufacturing, including bus factories, cement plants, agricultural and green energy projects. When China's state-owned banks and corporations provide lending, they secure joint funding from local partners or other countries [Van der Kley, 2020].

Therefore, China remains a key economic partner of the Central Asian region in terms of trade, investments, loans, and joint infrastructural and industrial projects. However, despite China's role in the region is increasing and persistent calls for mutual benefits from Beijing, the Chinese market

**BETWEEN JANUARY
AND SEPTEMBER
2021, FOOD EXPORTS
FROM KAZAKHSTAN
TO CHINA FELL
78%, WHILE FLOUR
EXPORTS DROPPED
91%**

**С ЯНВАРЯ ПО
СЕНТЯБРЬ 2021
ГОДА ЭКСПОРТ
ПРОДОВОЛЬСТВИЯ
ИЗ КАЗАХСТАНА В
КИТАЙ СНИЗИЛСЯ
НА 78%, В ТО ВРЕМЯ
КАК ЭКСПОРТ МУКИ
СОКРАТИЛСЯ НА 91%**

тая в регион в основном состоит из продукции обрабатывающей промышленности с высокой добавленной стоимостью. В то же время экспорт Центральной Азии в Китай в основном зависит от ресурсов, колебания цен на которые делают регион уязвимым и подвергают риску его торговые потоки.

Китай является не только ключевым торговым и инвестиционным партнером, но и важным источником кредитов. Например, 45% внешних заимствований Кыргызстана (на сумму \$1.7 миллиардов) приходится на Китай, наряду с 52% внешнего долга Таджикистана (\$1.2 миллиардов). Ситуация в других странах Центральной Азии лучше, однако показатель остается высоким. В частности, долг Туркменистана Китаю эквивалентен 16.9% его ВВП, Узбекистана – 16%, а Казахстана – 6.5%. Страны Центральной Азии, в частности Таджикистан и Кыргызстан, испытывают трудности с возвратом долгов. В результате китайские компании получают уступки. Еще одним важным вопросом, вызывающим социальное недовольство в Центральной Азии, является прозрачность договоров между китайскими и местными компаниями [Умаров, 2020]. Стоит отметить, что Китай диверсифицирует свои инвестиции в Центральной Азии. Вместо финансирования инфраструктурных проектов он переключился на инвестиции в обрабатывающую промышленность, включая автобусные заводы, цементные заводы, проекты в области сельского хозяйства и зеленой энергетики. Когда государственные банки и корпорации Китая предоставляют кредиты, они получают совместное финансирование от местных партнеров или других стран [Ван дер Клей, 2020].

Следовательно, Китай остается

for Central Asian producers remains closed. Moreover, China pursues a protectionist trade policy towards Central Asia. It is worth noting that despite diversification, the main focus of China's investments is in the energy sector. For some countries of the region, loans from China are critical and they have persistent problems of repayment. Therefore, the regional countries need to re-evaluate their cooperation policy with China. They need a comprehensive revision of the effects of economic cooperation with China on their manufacturing and agricultural production, international trade, competition, and other important macroeconomic variables. These studies can reveal both benefits and costs and allow the developing a China policy, which in fact will increase mutual benefits from cooperation.

ключевым экономическим партнером региона Центральной Азии в плане торговли, инвестиций, кредитов, совместных инфраструктурных и промышленных проектов. Однако, несмотря на возрастающую роль Китая в регионе и настойчивые призывы Пекина к взаимной выгоде, китайский рынок для центральноазиатских производителей остается закрытым. Более того, Китай проводит протекционистскую торговую политику в отношении Центральной Азии. Стоит отметить, что, несмотря на диверсификацию, основное направление инвестиций Китая сосредоточено в энергетическом секторе. Для некоторых стран региона кредиты из Китая имеют критическое значение, и у них есть постоянные проблемы с погашением. Поэтому странам региона необходимо пересмотреть свою политику сотрудничества с Китаем. Им следует проанализировать

References

1. Akorda (2022). President Kassym-Jomart Tokayev took part in the summit of the heads of state "Central Asia - China". Retrieved from <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kasym-zhomart-tokaev-prinyal-uchastie-v-sammite-glav-gosudarstv-centralnaya-aziya-kitay-2505054>. Accessed on 26.01.2022.
2. Eurasianet (2022). Uzbekistan ends gas exports to China, abandons price increases at home. Retrieved from <https://eurasianet.org/uzbekistan-ends-gas-exports-to-china-abandons-price-increases-at-home>. Accessed on 21.01.2022.
3. International Trade Center (2022). Bilateral trade between China and Central Asian countries. Retrieved from https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c156%7c%7c%7c23%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1. Accessed on 24.01.2022.
4. Kumenov, Almaz (2021). Kazakh food exports to China plummet. Retrieved from <https://eurasianet.org/kazakh-food-exports-to-china-plummet>. Accessed on 20.01.2022.
5. Kumenov, Almaz (2022). China promises more investment at Central Asia summit. Retrieved from <https://eurasianet.org/china-promises-more-investment-at-central-asia-summit>. Accessed on 27.01.2022.
6. Umarov, Temur (2020). China looms large in Central Asia. Retrieved from <https://carnegiemoscow.org/commentary/81402>. Accessed on 24.01.2022.
7. Van der Kley, Dirk (2020). China diversifies in Central Asia. Retrieved from <https://eurasianet.org/china-diversifies-in-central-asia>. Accessed on 24.01.2022.

эффекты экономического сотрудничества с Китаем на их промышленное и сельскохозяйственное производство, международную торговлю, конкуренцию и другие важные макроэкономические по-

CHINA PURSUES A PROTECTIONIST TRADE POLICY TOWARDS CENTRAL ASIA

КИТАЙ ПРОВОДИТ ПРОТЕКЦИОНИСТ- СКУЮ ТОРГОВУЮ ПОЛИТИКУ В ОТНОШЕНИИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

казатели. Эти исследования могут выявить как выгоды, так и издержки и позволят разработать политику в отношении Китая, которая фактически увеличит взаимные выгоды от сотрудничества.

Источники

1. Акорда (2022). Президент Касым-Жомарт Токаев принял участие в саммите глав государств «Центральная Азия – Китай». Доступно по адресу: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kasym-zhomart-tokaev-prinyal-uchastie-v-sammite-glav-gosudarstv-centralnaya-aziya-kitay-2505054>. Дата обращения: 26.01.2022.
2. Ван дер Клей, Дирк (2020). Китай диверсифицируется в Центральной Азии. Доступно по адресу: <https://eurasianet.org/china-diversifiers-in-central-asia>. Дата обращения: 24.01.2022.
3. Eurasianet (2022). Узбекистан прекращает экспорт газа в Китай, отказывается от повышения цен внутри страны. Доступно по адресу: <https://eurasianet.org/uzbekistan-ends-gas-exports-to-china-abandons-price-increases-at-home>. Дата обращения: 21.01.2022.
4. Куменов, Алмаз (2021). Экспорт казахстанских продуктов питания в Китай резко упал. Доступно по адресу: <https://eurasianet.org/kazakh-food-exports-to-china-plummet>. Дата обращения: 20.01.2022.
5. Куменов, Алмаз (2022). Китай обещает больше инвестиций на центральноазиатском саммите. Доступно по адресу: <https://eurasianet.org/china-promises-more-investment-at-central-asia-summit>. Дата обращения: 27.01.2022.
6. Умаров, Темур (2020). Китай занимает важное место в Центральной Азии. Доступно по адресу: <https://carnegiemoscow.org/commentary/81402>. Дата обращения: 24.01.2022.
7. Центр международной торговли (2022). Двусторонняя торговля между Китаем и странами Центральной Азии. Доступно по адресу: https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c156%7c%7c%7c23%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1. Дата обращения: 24.01.2022.

OLD EUROPE, NEW EUROPE AND THE ASSOCIATED TRIO

KANAT MAKHANOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

СТАРАЯ ЕВРОПА, НОВАЯ ЕВРОПА И АССОЦИИРОВАННОЕ ТРИО

In some literature and discussion, one can see Europe divided into “Old Europe” and “New Europe”. It is believed that the distinction between the two Europes was first made in a public speech by then U.S. Secretary of Defense Donald Rumsfeld in January 2003 [Defense.gov, 2003] to make a distinction between democratic European countries before the fall of Communism in Europe, and a significant number of Eastern European countries that have abandoned the communist bloc and eventually joined the EU and NATO. The latter group normally includes the countries that have joined the European Union (EU) as a result of the two latest major waves of enlargement of the union in 2004 (Cyprus, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Malta, Poland, Slovakia, and Slovenia) and 2007 (Bulgaria and Romania). The terms are usually used in relevant literature by political scientists and experts to describe the inner structure of the EU and refer to differences between the older democracies of Western Europe and recent democracies with transition economies of Eastern Europe in various aspects.

Along with political influence in the EU, New Europe has gained positions in economic terms. Generally, thanks

**ALONG WITH
POLITICAL
INFLUENCE IN THE
EU, NEW EUROPE
HAS GAINED
POSITIONS IN
ECONOMIC TERMS**

**НАРЯДУ С
ПОЛИТИЧЕСКИМ
ВЛИЯНИЕМ
В ЕС НОВАЯ
ЕВРОПА БЫСТРО
ЗАВОЕВАЛА
ЗНАЧИМЫЕ
ПОЗИЦИИ В
ЭКОНОМИЧЕСКОМ
ПЛАНЕ**

В некоторой академической литературе и экспертных обсуждениях можно увидеть упоминание о “Старой Европе” и “Новой Европе”. Считается, что различие между двумя Европами впервые было сделано в публичной речи тогдашнего министра обороны США Дональда Рамсфелда в январе 2003 г. [Defense.gov, 2003], чтобы провести различие между демократическими европейскими странами до падения коммунизма в Европе, и тем значительным числом стран Восточной Европы, которые вышли из коммунистического блока и в последующем вступили в ЕС и НАТО. В последнюю группу обычно входят страны, присоединившиеся к Европейскому союзу (ЕС) в результате двух последних крупных волн расширения союза в 2004 г. (Кипр, Чехия, Эстония, Венгрия, Латвия, Литва, Мальта, Польша, Словакия и Словения) и 2007 г. (Болгария и Румыния). Эти термины обычно используются в соответствующей литературе политологами и экспертами для описания внутренней структуры ЕС и для обозначения различий между старыми демократиями Западной Европы и новыми демократиями с

to numerous redistributive mechanisms and regional policies of the EU, the countries of New Europe have been converging with the rest of the union. For instance, in spite of significant population decline, the share of the post-socialist countries of Central Europe and Baltics in the combined GDP of the EU has increased from 8.6% to 10.8% since the last wave of EU expansion in 2007 [World Bank data, 2022a]. These new EU members have made very notable progress in approaching the EU in terms of welfare. The ratio of GDP per capita of New European countries to the EU average has increased from 15 to 47.3 over the last three decades [World Bank data, 2022b].

Since recently, the factor of Associated Trio has become an issue upon which the EU Member States happened to be far from having a common understanding and view. The Associated Trio format was launched on May 17, 2021, with the signing of a corresponding joint memorandum between the Foreign Ministers of Georgia, Moldova, and Ukraine. The Trio format was sought to help accelerate European integration and to serve as a platform for enhanced cooperation and dialogue between the Ministries of Foreign Affairs of the three former Soviet states. On

переходной экономикой Восточной Европы в различных контекстах.

Наряду с политическим влиянием в ЕС Новая Европа быстро завоевала значимые позиции в экономическом плане. В целом, благодаря многочисленным перераспределительным механизмам и региональной политике ЕС, страны Новой Европы сближаются с остальным союзом. Например, несмотря на значительную убыль населения, доля постсоциалистических стран Центральной Европы и Балтии в совокупном ВВП ЕС увеличилась с 8,6% до 10,8% после последней волны расширения ЕС в 2007 г. [данные Всемирного банка, 2022а]. Эти новые члены ЕС добились очень заметного прогресса в приближении к ЕС с точки зрения благосостояния. Отношение ВВП на душу населения стран Новой Европы к среднему по ЕС увеличилось с 15 до 47,3 за последние три десятилетия [данные Всемирного банка, 2022б].

С недавних пор фактор Ассоциированного Трио стал проблемой, по которой страны-члены ЕС оказались далеки от общего понимания и взглядов. Формат Ассо-

the one hand, the Trio launch of the Trio format indicated the failure of the Eastern Partnership initiative and Europe's general policy in relation to its eastern neighbors to fulfill the expectations. On the other hand, the format was largely initiated by Georgia, Moldova, and Ukraine and was viewed as a relative success.

The historical and cultural ties of Moldova and Ukraine with eastern European Member States were also one of the factors that fueled the commitment of these countries to pursue European integration. In particular, Moldova's close socio-cultural ties and partnership with Romania as well as Poland's friendly relations and support for Ukraine have greatly helped these two Trio members to defend their pro-European agenda. Poland and Romania were among the most active advocates of the European aspirations of Ukraine and Moldova. In general, it can be said that post-socialist countries of New Europe are much more active in showing their solidarity and support for post-communist European countries that have recently opened for European integration.

Since the last waves of the eastward expansion of the EU after the fall of the Communist bloc, the EU did not become more consolidated regarding some of the common strategically important and conceptually significant issues. The eastward expansion, accession of the new Member States, and positions regarding the relations with Russia are among the issues upon which the views of the two Europes differ a lot. In recent years with the rise of pro-European sentiments and the election of new governments willing to carry this out in Georgia, Moldova, and Ukraine, these controversies between the two Europes seem to become more intense. Despite urges of the Trio countries, primarily of Ukraine, the main western European countries such as Germany,

POLAND AND ROMANIA WERE AMONG THE MOST ACTIVE ADVOCATES OF THE EUROPEAN ASPIRATIONS OF UKRAINE AND MOLDOVA

ПОЛЬША И РУМЫНИЯ БЫЛИ ОДНИМИ ИЗ САМЫХ АКТИВНЫХ СТОРОННИКОВ ЕВРОПЕЙСКИХ УСТРЕМЛЕНИЙ УКРАИНЫ И МОЛДОВЫ

цированного Трио был запущен 17 мая 2021 года с подписания соответствующего совместного меморандума между министрами иностранных дел Грузии, Молдовы и Украины. Формат «Трио» был призван помочь ускорить европейскую интеграцию и служить платформой для расширения сотрудничества и диалога между министерствами иностранных дел трех бывших советских республик. С одной стороны, запуск формата Трио свидетельствовал о несостоятельности инициативы Восточного партнерства и общей политики Европы по отношению к восточным соседям. С другой стороны, формат был в значительной степени инициирован Грузией, Молдовой и Украиной и был воспринят как относительный успех в их европейских устремлениях.

Исторические и культурные связи Молдовы и Украины с восточноевропейскими государствами-членами также были одним из факторов, подпитывавших стремление этих стран к европейской интеграции. В частности, тесные социокультурные связи и партнерство Молдовы с Румынией, а также дружеские отношения Польши и ее поддержка Украине очень помогли этим двум членам Трио отстаивать свою проевропейскую повестку в европейских структурах. Польша и Румыния были одними из самых активных сторонников европейских устремлений Украины и Молдовы. В целом можно сказать, что постсоциалистические страны Новой Европы гораздо активнее проявляют свою солидарность и поддержку посткоммунистическим европейским странам, недавно выступившим за европейскую интеграцию.

Со времен последних волн расши-

France, and others maintain a rather reluctant stance when it comes to the accession of new members to the EU. During a meeting with Ukrainian President Volodymyr Zelensky in April 2021, the President of France Emmanuel Macron said that he was doubtful about the prospects of Ukraine in the EU and NATO [Zn.ua, 2021]. On the other hand, eastern European countries are strongly supportive of the idea of supporting the countries of the Eastern Neighborhood policy and especially the Trio countries in their attempts to engage in European integration. For instance, Romania remains firm in its support for Moldova's accession to the EU since long ago [Dw.com 2010] and recently confirmed its willingness to help Chisinau integrate into the structures of the EU [Regnum.ru, 2021]. The President of Lithuania, Gitanas Nausoda, and President of Poland, Andrzej Duda, have signed a joint declaration that fixes support for Ukraine's membership in the European Union and NATO [Prm.ua, 2021a]. This was done during a summit of the leaders of the Lublin Triangle which was formed in July 2020 by the Ministers of Foreign Affairs of Ukraine, Poland, and Lithuania, who signed a Joint Declaration on the establishment of a new regional alliance.

рения ЕС на восток после падения коммунистического блока ЕС не стал более консолидированным в отношении некоторых общих стратегически важных и концептуально значимых вопросов. Расширение на восток, присоединение новых государств-членов и позиции в отношении с Россией – это те вопросы, по которым взгляды двух частей Европы сильно расходятся. В последние годы с ростом проевропейских настроений и избранием новых правительств, готовых осуществить это в Грузии, Молдове и Украине, эти разногласия между двумя Европами заметно обострились. Несмотря на призывы стран тройки, в первую очередь Украины, основные западноевропейские страны, такие как Германия, Франция и другие, занимают довольно неясную позицию в отношении вступления новых членов в ЕС. Во время встречи с президентом Украины Владимиром Зеленским в апреле 2021 года президент Франции Эммануэль Макрон заявил, что сомневается в перспективах Украины в ЕС и НАТО [Zn.ua, 2021]. С другой стороны, восточноевропейские страны реши-

The format is aimed at strengthening regional security, supporting Ukraine's integration into the EU and NATO, the development of economic cooperation, and joint counteraction to hybrid threats. Prior to that Croatia has joined the list of countries that have signed bilateral declarations recognizing Ukraine's European perspective [Prm.ua 2021b]. The same was done by Slovakia [Prm.ua, 2021c]. Sociological studies and polls seem to confirm the positions of European officials regarding the support for Ukraine in its European aspirations. A recent study by the New Europe Center in Kyiv reveals that 55% of citizens of France, Germany, Italy, and Poland support Ukraine's accession to the EU and 38% to NATO [New Europe, 2020].

The European option of the Trio countries that have recently acquired a clearcut political shape has rapidly become a major factor of controversy between the EU Member States. In this light, there could be seen some diverging trends regarding the EU policies towards eastern neighbors bringing back the terms "Old" and "New Europes". At the same time, this could be understood as evidence of the economic and political convergence process with the rest of Europe that post-socialist Eu-

тельно выступают за идею активной поддержки стран политики Восточного соседства и особенно стран Трио в их попытках ускорить свою европейскую интеграцию. Например, Румыния уже давно твердо и открыто поддерживает вступление Молдовы в ЕС [Dw.com 2010] и недавно еще раз подтвердила готовность помочь Кишиневу интегрироваться в структуры ЕС [Regnum.ru, 2021]. Президент Литвы Гитанас Науседа и президент Польши Анджей Дуда подписали совместную декларацию, в которой зафиксирована поддержка членства Украины в Евросоюзе и НАТО [Prm.ua, 2021a]. Это было сделано во время саммита лидеров Люблинского треугольника, сформированного в июле 2020 года министрами иностранных дел Украины, Польши и Литвы, которые подписали Совместную декларацию о создании нового регионального альянса. Формат направлен на укрепление региональной безопасности, поддержку интеграции Украины в ЕС и НАТО, развитие экономического сотрудничества, совместное противодействие гибридным угрозам. До этого Хорватия присоединилась к списку

ropean states were involved in over the last 2-3 decades. Interestingly, from the perspective of Trio countries and other eastern neighbors of the EU, this can be viewed as an additional inspiring factor that encourages them to accelerate their policies of European integration.

References

1. Defense.gov (2003). Secretary Rumsfeld briefs at the foreign press center. Retrieved from <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/>. Accessed on 10.12.2021.
2. Dw.com (2010). Romania is ready to support Moldova on the way to the EU, but does not want to sign a border treaty. Retrieved from <https://www.dw.com/ru/румения-готова-поддержать-молдавию-на-пути-в-ес-но-не-хочет-подписывать-договор-о-границе/a-5178332>. Accessed on 10.12.2021.
3. New Europe (2020). How is Ukraine perceived in EU countries? Retrieved from http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/What-is-Ukraine-s-perception-in-the-EU_ukr_web.pdf. Accessed on 10.12.2021.
4. Prm.ua (2021a). Lithuania and Poland supported Ukraine's accession to the EU and NATO. Retrieved from <https://prm.ua/ru/lytva-y-polsha-podderzhaly-vstuplenye-ukrayn-v-evrosoiuz-y-nato/>. Accessed on 10.12.2021.
5. Regnum.ru (2021). Romania will contribute to Moldova's integration into the EU as much as possible. Retrieved from <https://regnum.ru/news/3446912.html>. Accessed on 10.12.2021.
6. Prm.ua (2021b). Croatia has officially supported Ukraine's accession to the EU and NATO. Retrieved from <https://prm.ua/khorvatiia-na-ofitsiynomu-rivni-pidtrymala-vstup-ukrainy-do-yes-ta-nato/>. Accessed on 10.12.2021.
7. Prm.ua (2021c). Another EU country has recognized the prospects of Ukraine's accession to the EU. Retrieved from <https://prm.ua/shche-odna-kraina-yevrosoiuzu-vyznala-perspektyvy-vstupu-ukrainy-do-yes/>. Accessed on 10.12.2021.
8. World Bank data (2022a). GDP (current US\$). Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>. Accessed on 10.12.2021.
9. World Bank data (2022b). GDP per capita (current US\$). Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>. Accessed on 10.12.2021.

THE EASTWARD EXPANSION, ACCESSION OF THE NEW MEMBER STATES, AND POSITIONS REGARDING THE RELATIONS WITH RUSSIA ARE AMONG THE ISSUES UPON WHICH THE VIEWS OF THE TWO EUROPEAN COUNTRIES DIFFER A LOT

РАСШИРЕНИЕ НА ВОСТОК, ПРИСОЕДИНЕНИЕ НОВЫХ ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ И ПОЗИЦИИ В ОТНОШЕНИИ С РОССИЕЙ – ЭТО ТЕ ВОПРОСЫ, ПО КОТОРЫМ ВЗГЛЯДЫ ДВУХ ЧАСТЕЙ ЕВРОПЫ СИЛЬНО РАСХОДЯТСЯ

стран, подписавших двусторонние декларации о признании европейской перспективы Украины [Prm.ua 2021b]. То же самое сделала Словакия [Prm.ua, 2021c]. Социологические исследования и опросы населения разных стран Европы во многом подтверждают позиции европейских чиновников относительно поддержки Украины в ее европейских устремлениях. Недавнее исследование Центра «Новая Европа» в Киеве показывает, что 55% граждан Франции, Германии, Италии и Польши поддерживают вступление Украины в ЕС и 38% — в НАТО [Новая Европа, 2020].

Европейский выбор стран тройки, обретший в последнее время четкие политические очертания, быстро превратился в главный фактор разногласий между действующими государствами-членами ЕС. В этом свете можно увидеть некоторые расходящиеся тенденции в политике ЕС по отношению к восточным соседям, которые снова возражают термины «Старая» и «Новая Европа». В то же время это можно понимать как свидетельство экономического и политического процесса конвергенции с остальной Европой, в котором участвовали постсоциалистические европейские государства на протяжении последних 2-3 десятилетий. Интересно, что с точки зрения стран тройки и других восточных соседей ЕС это можно рассматривать как дополнительный вдохновляющий фактор, побуждающий их к дальнейшей активизации своей политики европейской интеграции.

Источники

1. Данные Всемирного банка (2022а). ВВП (текущий доллар США). Доступно по адресу: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>. Дата обращения: 10.12.2021.

TV6.md

10. Zn.ua (2021). On the eve of the meeting between Macron and Zelensky: The French Foreign Ministry does not consider the prospect of Ukraine's accession to the European Union as serious. Retrieved from <https://zn.ua/POLITICS/nakanune-vstrechi-makrona-i-zelenskoho-mid-frantsii-ne-schitajut-sereznoj-perspektivu-vstuplenija-ukrainy-v-evrosojuz.html>. Accessed on 10.12.2021.

2. Данные Всемирного банка (2022b). ВВП на душу населения (в текущих долларах США). Доступно по адресу: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>. Дата обращения: 10.12.2021.
3. Defense.gov (2003). Брифинг госсекретаря Рамсфелда в иностранном пресс-центре. Доступно по адресу: <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/>. Дата обращения: 10.12.2021.
4. Dw.com (2010). Румыния готова поддержать Молдавию на пути в ЕС, но не хочет подписывать договор о границе. Доступно по адресу: <https://www.dw.com/ru/румыния-готова-поддержать-молдавию-на-пути-в-ес-но-не-хочет-подписывать-договор-о-границе/a-5178332>. Дата обращения: 10.12.2021.
5. Zn.ua (2021). Накануне встречи Макрона и Зеленского: В МИД Франции не считают серьезной пер-

**THE EUROPEAN
OPTION OF THE TRIO
COUNTRIES THAT
HAVE RECENTLY
ACQUIRED A CLEARCUT
POLITICAL SHAPE
HAS RAPIDLY BECOME
A MAJOR FACTOR
OF CONTROVERSY
BETWEEN THE EU
MEMBER STATES**

**ЕВРОПЕЙСКИЙ
ВЫБОР СТРАН ТРОЙ-
КИ, ОБРЕТШИЙ В
ПОСЛЕДНЕЕ ВРЕМЯ
ЧЕТКИЕ ПОЛИТИЧЕ-
СКИЕ ОЧЕРТАНИЯ,
БЫСТРО ПРЕВРАТИЛ-
СЯ В ГЛАВНЫЙ
ФАКТОР РАЗНО-
ГЛАСИЙ МЕЖДУ
ДЕЙСТВУЮЩИМИ
ГОСУДАРСТВАМИ-
ЧЛЕНАМИ ЕС**

спективу вступления Украины в Евросоюз. Доступно по адресу: <https://zn.ua/POLITICS/nakanune-vstrechi-makrona-i-zelenskoho-mid-frantsii-ne-schitajut-sereznoj-perspektivu-vstuplenija-ukrainy-v-evrosojuz.html>. Дата обращения: 10.12.2021.

6. Новая Европа (2020). Как воспринимает Украину в странах ЕС?. Доступно по адресу: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/What-is-Ukraine-s-perception-in-the-EU_ukr_web.pdf. Дата обращения: 10.12.2021.
7. Prm.ua (2021a). Литва и Польша поддержали вступление Украины в Евросоюз и НАТО. Доступно по адресу: <https://prm.ua/ru/lytva-y-polsha-podderzhaly-vstuplenye-ukrainy-v-evrosojuz-y-nato/>. Дата обращения: 10.12.2021.
8. Prm.ua (2021b). Хорватия на официальном уровне поддержала вступление Украины в ЕС и НАТО. Доступно по адресу: <https://prm.ua/khorvatiia-na-ofitsiynomu-rivni-pidtrymala-vstup-ukrainy-do-yes-ta-nato/>. Дата обращения: 10.12.2021.
9. Prm.ua (2021c). Еще одна страна Евросоюза признала перспективы вступления Украины в ЕС. Доступно по адресу: <https://prm.ua/shche-odna-kraina-yevrosojuzu-vyznala-perspektivu-vstupu-ukrainy-do-yes/>. Дата обращения: 10.12.2021.
10. Regnum.ru (2021). Румыния будет максимально способствовать интеграции Молдавии в ЕС. Доступно по адресу: <https://regnum.ru/news/3446912.html>. Дата обращения: 10.12.2021.

GLOBAL CITIZENS ATTRACTION FACTORS

PROF. GULNAR NADIROVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ФАКТОРЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ГРАЖДАН МИРА

Countries can be compared based on thousands of criteria, and different results can be achieved each time. In the end, any comparison is just an issue of metrics and their relative weights. Regarding such assessments, one criterion lies relatively on the surface, and it can help develop a rough understanding of the country's attractiveness in the eyes of the general public – migration. Experts may never come to an agreement regarding the social, economic, and political situation in any particular country, yet people have been voting with their feet since the dawn of time. In that regard, all of the Central Asian countries demonstrate a relatively poor record as the population outflow from the region significantly exceeds the inflow [Khashimov et al., 2020]. Kazakhstan is no exception to that rule – in the previous decade, the country had a negative migration balance of around 70,000 people [Abramov, 2019]. However, general migration numbers can be misleading, as the actual impact of immigration in economic or social spheres varies highly based on the characteristics of certain groups of migrants. Therefore, to better understand the effects of migration and get a more detailed picture of a country's attractiveness, it might be recommended to focus on high-net-worth individuals (HNWI).

TO BETTER UNDERSTAND THE EFFECTS OF MIGRATION AND GET A MORE DETAILED PICTURE OF A COUNTRY'S ATTRACTIVENESS, IT MIGHT BE RECOMMENDED TO FOCUS ON HIGH-NET-WORTH INDIVIDUALS

ЧТОБЫ ЛУЧШЕ ПОНЯТЬ ПОСЛЕДСТВИЯ МИГРАЦИИ И ПОЛУЧИТЬ ДЕТАЛЬНОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ О ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ СТРАНЫ, МОЖНО СОСРЕДОТОЧИТЬ ВНИМАНИЕ НА ЛИЦАХ С КРУПНЫМ ЧИСТЫМ КАПИТАЛОМ

Страны можно сравнивать по тысячам критериев, и каждый раз получать разные результаты. В конце концов, любое сравнение — это всего лишь вопрос обоснованности подходов. Что касается общей оценки стран, то один критерий лежит относительно на поверхности, и он может помочь выработать примерное представление о привлекательности страны в глазах широкой общественности – миграция. Эксперты могут никогда не прийти к единому мнению относительно социальной, экономической и политической ситуации в той или иной стране, но люди испокон веков голосуют ногами. В этом отношении все страны Центральной Азии демонстрируют неудовлетворительные результаты, поскольку отток населения из региона значительно превышает приток [Хашимов и др., 2020]. Казахстан не является исключением из этого правила – в предыдущем десятилетии в стране наблюдалось отрицательное сальдо миграции – около 70 000 человек [Абрамов, 2019]. Однако общие цифры миграции могут вводить в заблуждение, поскольку фактическое влияние иммиграции на экономическую или социальную сферы сильно различается в зависимости от характеристик определенных групп

Their impact on the economy is usually much more significant, and their decisions regarding the acquisition of citizenship are more rational and consequential.

In that regard, it is essential to take a closer look at the World Citizenship Report (WCR) by CS Global partners (2022) – a document that assesses the value of citizenships from the perspective of HNWI and global citizens. The report measured 187 countries against five motivators relevant for HNWI: Safety and Security, Economic Opportunity, Quality of Life, Global Mobility, and Financial Freedom. Safety and Security imply the “ability to enjoy social safety and security for oneself and family and safety-net against being trapped in a dangerous territory,” while Economic Opportunity is viewed as an “ability to access major business hubs and increased access to better employment prospects and wider business opportunities” (CS Global partners, 2022). Quality of Life criterion evaluates “access to territories with high social and institutional stability and high standards of education and healthcare,” Global Mobility represents “the freedom to travel for leisure and lifestyle and insurance policy to enable travel for medical or safety emergencies;” finally, Financial Freedom criterion implies “geographical diversification, protection of assets from government overreach or corruption, and facilitation of wealth structure in a more tax-efficient manner” (CS Global partners, 2022).

мигрантов. Поэтому, чтобы лучше понять последствия миграции и получить более детальное представление о привлекательности страны, можно порекомендовать сосредоточить внимание на лицах с крупным чистым капиталом (ЛКЧК). Их влияние на экономику обычно значительно, а их решения относительно изменения гражданства более рациональны и последовательны.

В связи с этим важно внимательно ознакомиться с Докладом о глобальном гражданстве (ДГГ) от CS Global Partners (2022) — документом, в котором оценивается ценность гражданства с точки зрения ЛКЧК и граждан мира. В отчете оценивались 187 стран по пяти мотиваторам, важным для ЛКЧК: безопасность, экономические возможности, качество жизни, глобальная мобильность и финансовая свобода. Безопасность и Защищенность подразумевают «наличие социальной безопасности, условий для личной и семейной безопасности, а также система защиты от внешних угроз», в то время как Экономические Возможности рассматриваются как «возможность доступа к основным деловым центрам, расширенный доступ к лучшей занятости и более широкие возможности для бизнеса» [CS Global Partners, 2022]. Критерий Качества Жизни оценивает «доступ к территориям с высокой социальной и институциональной стабильностью и высокими стандартами образования и здравоохранения», Глобальная Мобильность олицетворяет собой

Of nine CIS member states, Kazakhstan (78/158) holds the second-highest position after Moldova (74). The country is followed by Armenia (79), Ukraine (80), Russian Federation (82), Belarus (88), Azerbaijan (102), Kyrgyzstan (106), Uzbekistan (109), Turkmenistan (113), and Tajikistan (119). It can be seen that countries of the region are separated into two clusters – the first, which can be perceived as a more progressive one, ranging between 74 and 88, and the second situated between 102 and 119.

Regarding the specific categories, the worst performing for Kazakhstan is Safety and Security, with the country holding only 102nd place. This demonstrates the perceived presence of problems regarding corruption, the rule of law, regulatory quality, government effectiveness, political stability, and voice and accountability. Therefore, despite its name, this category primarily focuses on the effectiveness of government in the resolution of problems and its ability to impose a fair and inclusive rule of law. The mentioned issues are the ones that Kazakhstan has been struggling with constantly since the country's independence. However, considering corruption, the situation has been improving slowly but steadily, according to Transparency International (2021), with Kazakhstan scoring 28 points out of 100 in 2012 and 37 points out of 100 in 2021. On the other hand, political stability demonstrates the opposite trend that has been on the rise since the fall in oil prices in 2014-2016 (World Economy, 2020). Today we can state that this trend culminated in the infamous clashes of January 2022. In general, for Kazakhstan, this category is mainly balanced out by others, such as the Economic Opportunity (48th place), Quality of Life (54th position), and Financial Freedom (59th position). Finally, in terms of Global Mobility, Kazakhstan is placed at the same place it takes on average - 78th.

**THE WORLD
CITIZENSHIP
REPORT BY CS
GLOBAL PARTNERS
IS A DOCUMENT
THAT ASSESSES
THE VALUE OF
CITIZENSHIPS FROM
THE PERSPECTIVE OF
GLOBAL CITIZENS**

**ДОКЛАД О
ГЛОБАЛЬНОМ
ГРАЖДАНСТВЕ ОТ CS
GLOBAL PARTNERS
— ДОКУМЕНТ,
В КОТОРОМ
ОЦЕНИВАЕТСЯ
ЦЕННОСТЬ
ГРАЖДАНСТВА С
ТОЧКИ ЗРЕНИЯ
ГРАЖДАН МИРА**

«свободу путешествий как образа жизни и для целей отдыха, а также гарантии возможности путешествовать в чрезвычайных ситуациях по состоянию здоровья или безопасности»; наконец, критерий Финансовой Свободы подразумевает «географическую диверсификацию, защиту активов от коррупции или злоупотреблений со стороны правительства, а также управление состоянием более эффективным с точки зрения налогообложения образом» [CS Global Partners, 2022].

Из девяти государств-членов СНГ Казахстан (78/158) в данном отчете занимает второе место после Молдовы (74). За республикой следуют Армения (79), Украина (80), Российская Федерация (82), Беларусь (88), Азербайджан (102), Кыргызстан (106), Узбекистан (109), Туркменистан (113) и Таджикистан (119). Заметно, что страны региона делятся на два кластера – первый в диапазоне от 74 до 88 места, и второй, расположенный между 102 и 119 позициями.

Что касается конкретных категорий, то худший показатель Казахстан имеет по критерию Безопасность и Защищенность, в его рамках республика занимает лишь 102-е место. Это свидетельствует о предполагаемом наличии проблем, связанных с коррупцией, верховенством закона, качеством регулирования, эффективностью правительства, политической стабильностью, правом голоса и подотчетностью. Несмотря на свое название, эта категория в первую очередь фокусируется на эффективности правительства в решении проблем и его способности установить справедливое и всеобъемлющее верховенство закона, не подавляя при этом голоса людей. Упомянутые проблемы – это те, с которыми Казахстан борется постоянно, с момента обретения страной независимости. Однако с точки зрения коррупции ситуация медленно,

muninetworks.org

Regarding the whole Central Asian region, it is interesting to look at the countries through the prism of each category. Safety and Security is the weakest link in the chain for all of the region's countries, except Turkmenistan, which means that we share a heavy burden of corruption, government ineffectiveness, and political instability across the region. At the same time, all of the Central Asian republics have a common strength – the Economic Opportunity criterion, which is the highest scoring for all of the region's countries. This criterion considers the issues of employment, business opportunities, entrepreneurship, and "the overall ability of a nation to extend wealth and material comfort for its citizens" (CS Global partners, 2022). Kazakhstan out-scores Greece, South Korea, and Türkiye in that regard, while Turkmenistan occupies the place right in the middle of the list (63/126), above Argentina, for instance. Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan are placed 81st, 88th, and 91st, respectively. The region's oil and gas exporting economies still attract a significantly higher amount of international interest despite the developing green and

но неуклонно улучшается – по данным Transparency International (2021): республика набрала 28 баллов из 100 в 2012 году и 37 баллов из 100 в 2021 году. С другой стороны, политическая стабильность демонстрирует противоположную тенденцию на понижение, наметившуюся после падения цен на нефть в 2014-2016 гг. и достигшую кульминации в печально известных столкновениях января 2022 г. (The Global Economy, 2020). В целом для Казахстана эта категория в основном уравнивается другими, такими как Экономические Возможности (48-е место), Качество Жизни (54-е место) и Финансовая Свобода (59-е место). Наконец, по показателю Глобальной Мобильности Казахстан находится на том же месте, что и в среднем - 78-м.

Что касается всего региона Центральной Азии, представляется интересным посмотреть на страны через призму каждой из категорий. Безопасность и Защищенность — самая слабая категория для всех стран региона, кроме Туркменистана, а это означает, что весь регион разделяет тяжелое бремя коррупции, неэффективности

carbon-neutrality movements across the globe.

Financial Freedom criterion demonstrates a sharp division within the region, for Kyrgyzstan, this is the second-highest scoring category (94/158), for Uzbekistan (101/158), it is precisely in the middle, for Tajikistan, it is the second-lowest scoring (116/158), and for Turkmenistan, it has the lowest score (146/158). According to CS Global partners (2022), "the Financial Freedom motivator measures the ability of a jurisdiction to provide a favorable and stable regulatory climate for the establishment and functioning of businesses, as well as the holding of personal and business assets." In other words, while the Economic Opportunity criterion looked at the economy's health overall, the Financial Freedom criterion evaluates local tax and investment climate, the ease of establishing a business, and corruption issues. The situation for such countries as Turkmenistan changes dramatically, demonstrating the total dominance of a single sector over the whole economy. Simultaneously, Kazakhstan and Kyrgyzstan that regulate their markets more liberally and create more favorable conditions for international investments are on the winning side.

The other two criteria are mainly in the middle – Quality of Life criterion, which is higher for wealthier countries, with Kazakhstan being the highest placed, followed by Uzbekistan (92/165), Turkmenistan (94/165), Kyrgyzstan (101), and Tajikistan (108). Finally, Global Mobility "measures the number of different jurisdictions that citizens can access visa-free and with visa-on-arrival with a given passport" (CS Global partners, 2022). Regarding the freedom of travel, most Central Asian (except for Kazakhstan) countries are placed close to each other. Tajikistan holds 102nd place, 103 belongs to Uzbekistan, 105th to Kyr-

**ALL OF THE CENTRAL
ASIAN REPUBLICS
HAVE A COMMON
STRENGTH –
THE ECONOMIC
OPPORTUNITY
CRITERION**

**У ВСЕХ РЕСПУБЛИК
ЦЕНТРАЛЬНОЙ
АЗИИ ЕСТЬ ОБЩЕЕ
ПРЕИМУЩЕСТВО
– КРИТЕРИЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ
ВОЗМОЖНОСТЕЙ**

правительств и политической нестабильности. В то же время у всех республик Центральной Азии есть общее преимущество – критерий Экономических Возможностей – самая сильная категория для всех стран региона. Этот критерий рассматривает вопросы занятости, возможностей для бизнеса, предпринимательства и «общей способности нации обеспечивать богатство и материальный комфорт для своих граждан» [CS Global Partners, 2022]. Казахстан опережает по этому показателю Грецию, Южную Корею и Турцию, а Туркменистан занимает место в середине списка (63/126), выше, например, Аргентины. Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан заняли 81-е, 88-е и 91-е места соответственно. Экономики региона, экспортирующие нефть и газ, по-прежнему вызывают значительно больший интерес со стороны международного сообщества, несмотря на развивающиеся во всем мире движения за экологичность и углеродную нейтральность.

Критерий Финансовой Свободы демонстрирует значительные различия внутри региона: для Кыргызстана это вторая лучшая категория (94/158), для Казахстана и Узбекистана (101/158) – третья из пяти, для Таджикистана – второй самый низкий балл (116/158), а для Туркменистана этот критерий является самым слабым (146/158). Согласно CS Global Partners (2022), «мотиватор Финансовой Свободы измеряет способность юрисдикции обеспечить благоприятный и стабильный регуляторный климат для создания и функционирования бизнеса, а также владения личными и деловыми активами». Другими словами, в то время как критерий Экономических Возможностей рассматривает состояние экономики в целом, критерий Финансовой Свободы оценивает местный налоговый и инвестиционный кли-

gyzstan, and Turkmenistan is ranked 108th globally.

In conclusion we can say that today, even the developing countries are progressing towards the vital understanding any country's central resource is its people. This is especially true regarding highly skilled and productive individuals, who can afford to choose their citizenship, as they will be considered valuable assets anywhere, they go. Therefore, any country that will construct the conditions attractive enough for those people will have an advantage from the economic point of view. Central Asian countries also can participate in that competition and reap its benefits, yet they need to start paying attention and dedicating their efforts accordingly.

References

1. Abramov, Vyacheslav (2019). How emigration from Kazakhstan has changed over the decade. Retrieved from <https://vlast.kz/obsshestvo/31526-kak-pomenalas-emigraciya-iz-kazahstana-za-desatiletie.html>. Accessed on 29.01.2022.
2. CS Global Partners (2022). World Citizenship Report. Retrieved from <https://cs-globalpartners.com/world-citizenship-report/>. Accessed on 29.01.2022.

ANY COUNTRY THAT WILL CONSTRUCT THE CONDITIONS ATTRACTIVE ENOUGH FOR THOSE PEOPLE WILL HAVE AN ADVANTAGE FROM THE ECONOMIC POINT OF VIEW

ЛЮБАЯ СТРАНА, КОТОРАЯ СОЗДАСТ ДОСТАТОЧНО ПРИВЛЕКАТЕЛЬНЫЕ УСЛОВИЯ ДЛЯ ЭТИХ ЛЮДЕЙ, БУДЕТ ИМЕТЬ ПРЕИМУЩЕСТВО С ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

мат, простоту открытия бизнеса и проблемы коррупции. И здесь ситуация для таких стран, как Туркменистан резко меняется, демонстрируя тотальное доминирование одного сектора над всей экономикой. В то же время в выигрыше находятся Казахстан и Кыргызстан, которые более либерально регулируют свои рынки и создают более благоприятные условия для международных инвестиций.

Два других критерия для стран региона находятся в основном посередине – критерий Качества Жизни дает более богатым странам более высокую оценку: Казахстан занимает самое высокое место в регионе, за ним следуют Узбекистан (92/165), Туркменистан (94/165), Кыргызстан (101) и Таджикистан (108). Наконец, Глобальная Мобильность «измеряет количество различных юрисдикций, в которые граждане могут попасть без визы и с визой по прибытии с паспортом страны» [CS Global Partners, 2022]. Что касается свободы передвижения, то большинство стран Центральной Азии (за исключением Казахстана) расположены близко

3. Khashimov, Sher, Zhandayeva, Raushan, Nuranova, Kymbat and Aisarina, Zhibek (2020). Introducing the Central Asia Migration Tracker. Retrieved from <https://oxusociety.org/introducing-the-central-asia-migration-tracker/>. Accessed on 30.01.2022.
4. The Global Economy (2020). Political stability: Country rankings. Retrieved from https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/. Accessed on 29.01.2022.
5. Transparency International (2021). Corruption perceptions index. Retrieved from <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/kaz>. Accessed on 30.01.2022.

друг к другу в рейтинге. Таджикистан занимает 102-е место, 103-е место принадлежит Узбекистану, 105-е место Кыргызстану, а Туркменистан занимает 108-е место в мире.

Сегодня даже развивающиеся страны приходят к жизненно важному пониманию – главный ресурс любой страны — это ее люди. Это тем более справедливо в отношении высококвалифицированных и продуктивных лиц, которые могут позволить себе выбирать гражданство, поскольку они будут считаться универсально ценным активом, где бы они ни находились. Поэтому любая страна, которая создаст достаточно привлекательные условия для этих людей,

будет иметь преимущество с экономической точки зрения. Страны Центральной Азии также могут принять участие в этой борьбе за умы и таланты, и воспользоваться ее благами, однако им необходимо обратить большее внимание на ситуацию и соответствующим образом направить свои усилия.

Источники

1. Абрамов, Вячеслав (2019). Как изменилась эмиграция из Казахстана за десятилетие. Доступно по адресу: <https://vlast.kz/obsshestvo/31526-kak-pomenalas-emigracia-iz-kazakhstana-za-desatiletie.html>. Дата обращения: 29.01.2022.
2. CS Global partners (2022). Доклад о глобальном гражданстве. Доступно по адресу: <https://csglobalpartners.com/world-citizenship-report/>. Дата обращения: 29.01.2022.
3. Хашимов, Шер, Жандаева, Раушан, Нуранова, Кымбат, и Айсарина, Жибек (2020). Представляем систему отслеживания миграции в Центральной Азии. Доступно по адресу: <https://oxusociety.org/introducing-the-central-asia-migration-tracker/>. Дата обращения: 30.01.2022.
4. The Global Economy (2020). Политическая стабильность: Рейтинг стран. Доступно по адресу: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/. Дата обращения: 29.01.2022.
5. Transparency International (2021). Индекс восприятия коррупции. Доступно по адресу: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/kaz>. Дата обращения: 30.01.2022.

EMIGRANT MOLDOVA AND THE CHANGING CONCEPT OF MIGRATION

KANAT MAKHANOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ЭМИГРАНТСКАЯ МОЛДОВА И МЕНЯЮЩАЯСЯ КОНЦЕПЦИЯ МИГРАЦИИ

One of the biggest challenges that Moldova has been facing over the last several years is the decline of the population. The latest reliable data on the population of Moldova corresponds to January 2021, according to which the resident population of Moldova was 2,597,107 people. This is 1.8% less than a year before and 8.7% less than it was in 2015 [National Bureau of Statistics of Moldova, 2021]. Since the collapse of the Soviet Union, Moldova's population has contracted by 11.7%, which is one of the greatest decline rates among post-Soviet states [World Bank data, 2022]. The most straightforward reason for such negative demographic dynamics that comes to mind is the natural population change, which is the difference between the number of live births and deaths. Indeed, like most other post-communist states Moldova has experienced a sharp contraction in birth rates in the 1990s. However, in this respect, Moldova does not differ too much from most other post-communist states and the real source of concern since recently has been the out-migration. According to the Ministry of Foreign Affairs and European Integration Moldova (MFAEI), the number of Moldovan citizens living abroad ranges between 1.11 million - 1.25 million people. The MFAEI admits

**THE NUMBER
OF MOLDOVAN
CITIZENS LIVING
ABROAD RANGES
BETWEEN 1.11
MILLION - 1.25
MILLION PEOPLE**

**КОЛИЧЕСТВО
МОЛДАВСКИХ
ГРАЖДАН,
ПРОЖИВАЮЩИХ
ЗА ГРАНИЦЕЙ,
КОЛЕБЛЕТСЯ В
ПРЕДЕЛАХ 1,11 МЛН -
1,25 МЛН ЧЕЛОВЕК**

Одной из самых больших проблем, с которыми Молдова столкнулась за последние несколько лет, является убыль населения. Последние достоверные данные о населении Молдовы соответствуют январю 2021 года, согласно которым постоянное население Молдовы составляло 2,597,107 человек. Это на 1,8% меньше, чем годом ранее, и на 8,7% меньше, чем было в 2015 году [Национальное бюро статистики Молдовы, 2021]. С момента распада Советского Союза население Молдовы сократилось на 11,7%, что является одним из самых высоких темпов сокращения среди постсоветских государств [Данные Всемирного банка, 2022]. Самая очевидная причина такой отрицательной демографической динамики, которая приходит на ум это естественный прирост населения, представляющий собой разницу между числом рожденных и умерших. Действительно, как и в большинстве других посткоммунистических государств, в Молдове в 1990-е годы произошло резкое сокращение рождаемости. Однако в этом отношении Молдова не слишком отличается от большинства других посткоммунистических государств, и настоящим источником беспокойства с недавнего времени является эмиграция. По данным Мини-

though that the real number is probably more than that since these are only official data for 32 countries - those in which Moldova has diplomatic missions [MFAEI, 2021]. For a small country with a population of nearly 2.6 million, it is an incredibly large emigrant population. One of the most concerning facts is that the most active part of the population that decides to emigrate is the youth. It has been estimated that in 2010 there were 423.6 thousand people aged between 19 and 24 in Moldova and that by 2025, their number would fall to 222.6 thousand people or only 5% of the population [Ioniță, 2022]. This issue will certainly have deep negative socio-economic consequences like population aging, increased expenditure on health care, labor-force shortages and deceleration of the economic growth due to fewer working-age people in the economy, and the flow of emigration does not seem to cease.

There is a widespread alarmist view by some experts and policymakers on the rapid population decline and growing demographic disbalance in Moldova. However, it should be admitted that the process of modern mi-

стерства иностранных дел и европейской интеграции Молдовы (МИДЕИ), количество молдавских граждан, проживающих за границей, колеблется в пределах 1,11 млн - 1,25 млн человек. Однако МИДЕИ признает, что реальное число, вероятно, больше, поскольку это только официальные данные по 32 странам, в которых Молдова имеет дипломатические представительства [МИДЕИ, 2021]. Для небольшой страны с населением почти 2,6 миллиона человек это невероятно большое количество эмигрантов. Одним из наиболее тревожных фактов является то, что наиболее активной частью населения, решившей эмигрировать, является молодежь. Подсчитано, что в 2010 г. в Молдове проживало 423,6 тыс. человек в возрасте от 19 до 24 лет, а к 2025 г. их число сократится до 222,6 тыс. человек, или всего 5% населения [Ионица, 2022]. Эта проблема, безусловно, будет иметь глубокие негативные социально-экономические последствия, такие как старение населения, рост расходов на здравоохранение, нехватка рабочей силы и замедление экономического роста из-за меньшего количества людей трудоспособного возраста в экономике. Тем временем

Cdnn1.img.sputnik.md

gration, especially in the case of Moldova, is often misunderstood and the projected negative consequences of the large-scale emigration from Moldova are exaggerated. Firstly, Moldova's current demographic profile is not unique and it is rather consistent with those of other post-socialist Eastern European countries. Most post-socialist European states typically have negative close to zero net migration rates. For instance, during 2015-2020, Lithuania had a huge negative net migration rate of -11.6 per 1.000 people, Latvia (-7.6), Romania (-3.8), Croatia (-1.9), Poland (-0.8), Bulgaria (-0.7), Ukraine (0.4) [UN data, 2022]. It is mostly the younger generation in these countries who opt for emigration to wealthy Western European states in search of well-paid jobs and better opportunities. Secondly, the meaning of the word "emigration" is still somewhat distorted among people of post-Soviet states, especially among elderly people. In the minds of people who have lived during the Soviet period, emigration still evokes old outdated associations with emigration in the USSR when it was related closely to political dissent and once it is done it was irreversible.

However, it is important to understand that the whole concept of migration along with its political, socio-economic and cultural functions have changed radically over the last 2-3 decades and it is best seen within the context of Eastern European countries and especially Moldova. First of all, the economic contribution of the Moldovan diaspora to the economy of Moldova is essentially important. According to official data, Moldovan citizens living abroad send approximately \$1.9 billion of remittances to their home country each year, which is 15.8% of the GDP of Moldova [World Bank data, 2020].

It should be noted that there is very

**MOLDOVA'S
CURRENT
DEMOGRAPHIC
PROFILE IS NOT
UNIQUE AND
IT IS RATHER
CONSISTENT WITH
THOSE OF OTHER
POST-SOCIALIST
EASTERN EUROPEAN
COUNTRIES**

**ТЕКУЩАЯ
ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ
СИТУАЦИЯ МОЛДОВЫ
НЕ УНИКАЛЬНА И НЕ
ОСОБО ВЫДЕЛЯЕТСЯ
НА ФОНЕ ДРУГИХ
ПОСТСОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
СТРАН ВОСТОЧНОЙ
ЕВРОПЫ**

сокращение потока эмиграции не предвидится.

У некоторых экспертов и политиков широко распространено алармистское мнение о быстром сокращении численности населения и растущем демографическом дисбалансе в Молдове. Однако следует признать, что процесс современной миграции, особенно в случае Молдовы, часто недооценивается, а прогнозируемые негативные последствия масштабной эмиграции из Молдовы часто преувеличиваются. Во-первых, текущая демографическая ситуация Молдовы не уникальна и не особо выделяется на фоне других постсоциалистических стран Восточной Европы. Большинство постсоциалистических европейских государств обычно имеют отрицательный, близкий к нулю чистый коэффициент миграции. Например, в течение 2015-2020 гг. в Литве был огромный отрицательный коэффициент чистой миграции -11,6 на 1000 человек, в Латвии (-7,6), Румынии (-3,8), Хорватии (-1,9), Польше (-0,8), Болгарии (-0,7), Украина (0,4) [данные ООН, 2022]. В основном молодое поколение в этих странах выбирает эмиграцию в богатые западноевропейские государства в поисках хорошо оплачиваемой работы и лучших возможностей. Во-вторых, значение слова «эмиграция» до сих пор несколько искажено у жителей постсоветских государств, особенно у людей пожилого возраста. В сознании людей, живших в советский период, эмиграция до сих пор вызывает старые отжившие ассоциации с эмиграцией в СССР, когда она была тесно связана с политическим инакомыслием, и эмиграция почти всегда была безвозвратной.

Однако важно понимать, что вся концепция миграции вместе с ее политическими, социально-экономическими и культурными функци-

high mobility that Moldovan emigrants currently benefit from. On April 28, 2014, Moldova officially entered the list of third countries whose nationals were exempt from visa requirements to enter Schengen area countries, which greatly facilitated migration to the countries of the EU [European Commission, 2014]. Nowadays the EU is the main destination for Moldovan emigrants where roughly 55-60% of them live permanently. Russia is the second most popular choice for migration accounting for nearly 25-27% of all Moldovans living abroad [MFAEI, 2021]. Thus, the vast majority of Moldovan emigrants live permanently or spend most of the time in countries where they can enter without a visa. Moreover, these countries are geographically not very distant from Moldova, meaning that it is very easy and affordable for Moldovan emigrants to actually travel frequently between the host country they live in and the home country Moldova. This is a very important circumstance that greatly helps Moldovan emigrants not only to maintain social connectedness with their family and relatives but also to preserve the sense of belonging to the home country. This might well be the reason for the ex-

ями радикально изменилась за последние 2-3 десятилетия, и ее лучше всего рассматривать в контексте стран Восточной Европы и особенно Молдовы. Прежде всего, принципиально важен экономический вклад молдавской диаспоры в экономику Молдовы. По официальным данным, молдавские граждане, проживающие за границей, ежегодно отправляют на родину около 1,9 млрд долларов денежных переводов, что составляет 15,8% от ВВП Молдовы [данные Всемирного банка, 2020].

Следует отметить и то, что в настоящее время молдавские эмигранты пользуются очень высокой мобильностью. 28 апреля 2014 г. Молдова официально вошла в список третьих стран, граждане которых были освобождены от визового режима для въезда в страны Шенгенской зоны, что значительно облегчило миграцию в страны ЕС [Европейская комиссия, 2014]. В настоящее время ЕС является основным направлением для молдавских эмигрантов, где примерно 55-60% из них живут постоянно. Россия является вторым по популярности выбором для миграции, на нее приходится почти 25-27% всех молдавских мигрантов, проживающих за

traordinary active participation of the Moldovan diaspora in the political life of their home country. Moldovan diaspora members are typically very active in terms of voting. For instance, Moldovans living abroad provided of the vote cast 12% in the presidential elections of 2020, which is a very significant number in comparison to other countries. In most cases, voting from abroad is not an easy task and diaspora members often have to travel to capital cities in order to reach the nearest polling station. The surveys seem to confirm the prevailing patriotic stance of the Moldovan diaspora. For example, according to a recent survey of Moldovans living abroad, 66% of respondents were found to be willing to return to Moldova if the minimum wage were a little less than €2.000. The three most important obstacles for the development of Moldova according to respondents were high levels of corruption and lack of justice (76%), lack of well-paid jobs and opportunities for business development (44%), economic inequality and poverty [Newsmaker.md, 2021]. Hence, we can clearly see that the primary reason for large emigration from Moldova is economic and that majority of those who emigrated would like to return to Moldova if the economic welfare of the country was much better.

The case of Moldova is one of the best illustrations of how different modern migration has become compared to the old traditional understanding of it. It becomes clear that with modern forms of mobility and a certain degree of transparency, the migration flows become highly flexible and responsive to the actions of the government. Modern emigrants should not, therefore, be considered excluded from the decision-making process inside the country. Active involvement of the Moldovan diaspora in politics reflects the affinity to homeland and

**MOLDOVANS
LIVING ABROAD
PROVIDED OF THE
VOTE CAST 12% IN
THE PRESIDENTIAL
ELECTIONS OF
2020, WHICH IS A
VERY SIGNIFICANT
NUMBER IN
COMPARISON TO
OTHER COUNTRIES**

**МОЛДАВАНЕ,
ПРОЖИВАЮЩИЕ
ЗА ГРАНИЦЕЙ, НА
ПРЕЗИДЕНТСКИХ
ВЫБОРАХ 2020
ГОДА ОБЕСПЕЧИЛИ
12% ГОЛОСОВ, ЧТО
ЯВЛЯЕТСЯ ОЧЕНЬ
ЗНАЧИТЕЛЬНЫМ
ПОКАЗАТЕЛЕМ**

границей [МИДЕИ, 2021]. Таким образом, подавляющее большинство молдавских эмигрантов живут постоянно или проводят большую часть времени в странах, куда они могут въехать без визы. Кроме того, эти страны географически не очень удалены от Молдовы, а это означает, что молдавским эмигрантам очень легко и доступно часто путешествовать между принимающей страной, в которой они живут, и родной Молдовой. Это очень важное обстоятельство, которое во многом помогает молдавским эмигрантам не только поддерживать социальную связь с семьей и родственниками, но и сохранять чувство принадлежности к родной стране. Возможно, именно этим объясняется необычайно активное участие молдавской диаспоры в политической жизни родной страны. Члены молдавской диаспоры, как правило, очень активны в плане голосования. Например, молдаване, проживающие за границей, на президентских выборах 2020 года обеспечили 12% голосов, что является очень значительным показателем по сравнению с другими странами. В большинстве случаев голосование за границей – непростая задача, и членам диаспоры часто приходится ездить в столицы, чтобы добраться до ближайшего избирательного участка. Опросы, кажется, подтверждают преобладающую патриотическую позицию молдавской диаспоры. Например, согласно недавнему опросу молдаван, проживающих за границей, выяснилось, что 66% респондентов готовы вернуться в Молдову, если минимальная заработная плата будет чуть меньше 2000 евро. Тремя наиболее значимыми препятствиями для развития Молдовы, по мнению респондентов, были высокий уровень коррупции и отсутствие правосудия (76%), отсутствие хорошо оплачиваемой работы и возможностей для развития биз-

hope for a better future of Moldova, which is a great asset for the country in general.

References

1. European Commission (2014). Migration and Home Affairs. Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/international-affairs/collaboration-countries/visa-liberalisation-moldova-ukraine-and-georgia_en. Accessed on 28.01.2022.
2. Ioniță, Veaceslav (2022). Economic Analysis with Veaceslav Ioniță. Retrieved from <https://www.facebook.com/ionita.md/videos/256193143261531>. Accessed on 28.01.2022.
3. MFAEI (2021). Data on the size of the Moldovan diaspora. Retrieved from https://mfa.gov.md/sites/default/files/propunerile_maeie_privind_constituirea_celor_191_de_sectii_de_votare.pdf. Accessed on 28.01.2022.
4. National Bureau of Statistics of Moldova (2021). Population and demographic processes. Retrieved from <https://statistica.gov.md/category.php?l=ru&idc=103&>. Accessed on 28.01.2022.
5. Newsmaker.md (2021). Under what conditions is the diaspora ready to return to Moldova. Retrieved from <https://newsmaker.md/rus/novosti/minimalnaya-zarplata-do-e2-tys-na-kakih-usloviyah-diaspora-gotova-vernutsya-v-moldovu/>. Accessed on 03.02.2022.

неса (44%), экономическое неравенство и бедность [Newsmaker.md, 2021]. Таким образом, мы можем ясно видеть, что основной причиной большой эмиграции из Молдовы является экономическая и что большинство эмигрировавших хотели бы вернуться в Молдову, если бы экономическое благосостояние страны значительно намного лучше.

Пример Молдовы — одна из лучших иллюстраций того, насколько отличается современная миграция от ее старого традиционного понимания. Становится ясно, что при современных формах мобильности и определенной степени прозрачности миграционные потоки становятся весьма гибкими и чутко реагирующими на действия государства. Таким образом, современных эмигрантов не следует исключать из процесса принятия решений внутри страны. Активное участие молдавской диаспоры в политике отражает близость к родине и надежду на лучшее будущее Молдовы, что является большим достоянием для страны в целом.

6. UN data (2022). Net migration rate (per 1,000 population). Retrieved from <https://data.un.org/Data.aspx?d=PopDiv&f=variableID%3A85>. Accessed on 28.01.2022.
7. World Bank data (2020). Personal remittances, received (% of GDP). Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS>. Accessed on 03.02.2022.
8. World Bank data (2022). Population, total. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>. Accessed on 28.01.2022.

Источники

1. Данные Всемирного банка (2020). Полученные личные денежные переводы (% от ВВП). Доступно по адресу: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS>. Дата обращения: 03.02.2022.
2. Данные Всемирного банка (2022). Население. Доступно по адресу: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>. Дата обращения: 28.01.2022.
3. Данные ООН (2022). Коэффициент чистой миграции (на 1000 человек населения). Доступно по адресу: <https://data.un.org/Data.aspx?d=PopDiv&f=variableID%3A85>. Дата обращения: 28.01.2022.
4. Европейская комиссия (2014). Migration

WITH MODERN FORMS OF MOBILITY AND A CERTAIN DEGREE OF TRANSPARENCY, THE MIGRATION FLOWS BECOME HIGHLY FLEXIBLE AND RESPONSIVE TO THE ACTIONS OF THE GOVERNMENT

ПРИ СОВРЕМЕННЫХ ФОРМАХ МОБИЛЬНОСТИ И ОПРЕДЕЛЕННОЙ СТЕПЕНИ ПРОЗРАЧНОСТИ МИГРАЦИОННЫЕ ПОТОКИ СТАНОВЯТСЯ ВЕСЬМА ГИБКИМИ И ЧУТКО РЕАГИРУЮЩИМИ НА ДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА

and Home Affairs (Миграция и внутренние дела). Доступно по адресу: https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/international-affairs/collaboration-countries/visa-liberalisation-moldova-ukraine-and-georgia_en. Дата обращения: 28.01.2022.

5. Ионицэ, Вячеслав (2022). Экономический анализ с Вячеславом Ионицэ. Доступно по адресу: <https://www.facebook.com/ionita.md/videos/256193143261531>. Дата обращения: 28.01.2022.
6. Министерства иностранных дел и европейской интеграции Молдовы (2021). Данные о численности молдавской диаспоры. Доступно по адресу: https://mfa.gov.md/sites/default/files/propunerile_maeie_privind_constituirea_celor_191_de_sectii_de_votare.pdf. Дата обращения: 28.01.2022.
7. Национальное бюро статистики Молдовы (2021). Население и демографические процессы. Доступно по адресу: <https://statistica.gov.md/category.php?l=ru&idc=103&>. Дата обращения: 28.01.2022.
8. Newsmaker.md (2021). Минимальная оплата до 2000 евро. На каких условиях готова вернуться молдавская диаспора? Доступно по адресу: <https://newsmaker.md/rus/novosti/minimalnaya-zarplata-do-e2-tys-na-kakih-usloviyah-diasporagotova-vernutsya-v-moldovu/>. Дата обращения: 03.02.2022.

ORTA ASYA BİRLEŞİK ENERJİ SİSTEMİ'NDEKİ ELEKTRİK KESİNTİ SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

ZHANDOS KUDAIBERGENOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ

ОРТА АЗИЯНЫҢ БІРЫҢҒАЙ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ЭЛЕКТР ҚУАТЫНЫҢ ӨШУІ МӘСЕЛЕСІ МЕН ОНЫ ШЕШУДІҢ АМАЛДАРЫ

25 Ocak 2022'de Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da büyük bir elektrik kesintisi meydana gelmiştir. Kazakistan'ın Almatı, Çimkent şehirleri, Jambıl ve Türkistan eyaletlerinin bir kısmı, Kırgızistan'ın Bişkek, Oş ve Cella-Abad eyaletleri ile Özbekistan'ın Taşkent, Fergana, Sırderya, Cizzah, Semerkant, Buhara, Kaşkaderya eyaletleri belirli bir süre elektriksiz kalmıştır (Gazeta.ru, 2022).

Elektrik kesintisi nedeniyle Kırgızistan ve Özbekistan'da pek çok alanda çeşitli sıkıntılar meydana gelmiştir. Örneğin metro seferleri askıya alınmış, mobil iletişim kesilmiş ve elektrik pompaları ile evlere su temini sağlanan noktalarda su kesintileri yaşanmıştır (Habr.com, 2022). Elektrik kesintisi, havalimanı hizmetlerinde de aksamalara neden olmuştur. Özbekistan'da neredeyse tüm havaalanlarında işlemler durdurulmuş, Bişkek havalimanında ise zorunlu olarak otonom güç kaynağına geçilmiştir (Fergana.site, 2022). Kırgızistan'da ATM'ler, mağazalardaki kartla ödeme terminalleri dahil olmak üzere bankacılık işlemleri tamamıyla çalışmaz bir noktaya gelmiştir (Tass.ru, 2022). Bunlara ek olarak, Kırgızistan'ın Chunkurchak kayak merkezinde ve Özbekistan'ın Amirsoy kayak merkezinde insanlar tele-

25 OCAK 2022'DE KAZAKİSTAN, KIRGIZİSTAN VE ÖZBEKİSTAN'DA BÜYÜK BİR ELEKTRİK KESİNTİSİ MEYDANA GELMİŞTİR

2022 ЖЫЛДЫҢ 25 ҚАҢТАРЫНДА ҚАЗАҚСТАН, ҚЫРҒЫЗСТАН ЖӘНЕ ӨЗБЕКСТАНДА ЭЛЕКТР ҚУАТЫНЫҢ ЖАППАЙ СӨНІП ҚАЛУ ОҚИҒАСЫ ОРЫН АЛДЫ

2022 жылдың 25 қаңтарында Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстанда электр қуатының жаппай сөніп қалу оқиғасы орын алды. Қазақстанның Алматы, Шымкент қалалары, Жамбыл және Түркістан облыстарының бір бөлігі, Қырғызстанның Бішкек, Ош және Жалал-Абад облыстары, сонымен қатар, Өзбекстанның Ташкент, Ферғана, Сырдария, Жизақ, Самарқанд, Бұқара, Қашқадария облыстары белгілі бір уақыт жарықсыз қалды (Gazeta.ru, 2022).

Электр қуатының сөнуіне байланысты Қырғызстан мен Өзбекстанның көптеген аймақтарында түрлі мәселелер туындады. Мысалы, метро қызметі тоқтап қалды, ұялы байланыс жұмыс жасамай қалды және электр сорғылары арқылы тұрғын үйлерді сумен жабдықтау мәселелері туындады (Habr.com, 2022). Электр қуатының өшуі әуежайлардың жұмысына да теріс әсер етті. Өзбекстанның барлық әуежайлары жұмысын тоқтатты. Бішкек әуежайында автономды электрмен жабдықтау іске қосылды (Fergana.site, 2022). Қырғызстанда банкоматтар, дүкендердегі карточкалық төлем терминалдары, яғни банктік операциялар толығымен тоқтатылды

feriklerde mahsur kalmıştır (Lenta.ru, 2022). Elektrik arzındaki kesinti, Özbekistan'da 64 gaz sahasının kapanmasına neden olmuştur (Eadaily.com, 2022). Öte yandan söz konusu elektrik kesintileri gaz üretimini düşmesine de neden olarak termik santralini işleyişini de olumsuz etkilemiştir. Özbekistan'ın enerji sisteminde, bağlantısı kesilen yük yaklaşık 9.600 MW, Kırgızistan'da yaklaşık 2.600 MW olmuştur (Kapital.kz, 2022). Sonuç olarak, kış aylarına denk gelen bu elektrik kesintileri, ülke ekonomilerini ve bölge halklarının sosyal hayatını olumsuz etkilemiştir.

Tüm bu sorunlar, Sovyetler Birliği zamanında oluşturulan Orta Asya birleşik elektrik şebekesinde yaşanan olağanüstü durum nedeniyle ortaya çıkmıştır. Daha önce bu sistem Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın 83 su ve termik santrallerini kapsamaktaydı (Unescap.org, 2018). Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Taşkent merkezli olan bu enerji sistemi de kademeli bir şekilde yaygın kullanımını kaybetmiştir. Türkmenistan 2003 yılında bu sistemden çıkarken Tacikistan ise 2009 yılında kendi bağımsız enerji sistemini kurmayı tercih ederek bu sistemi terk etmiştir. Geri kalan üç ülke 2019 yılında Özbekistan ile Kırgızistan'ın tüm elektrik sistemi

(Tass.ru, 2022). Kırgızistanın Чуңкурчак және Özbekistanın Амирсой тау шаңғысы курорттарында адамдар аспалы арқанды жолдарда тұрып қалған (Lenta.ru, 2022). Жарықтың сөнуі, сонымен қатар, Özbekстандағы 64 газ кен орнының өз жұмысын тоқтатуына әкеп соқтырды (Eadaily.com, 2022). Осылайша, бұл электр қуатының өшуі газ өндірісінің төмендеуіне әкеліп, жылу электр станцияларының жұмысына әсер етті. Özbekстанның энергетикалық жүйесінде ажыратылған жүктеме шамамен 9600 МВт, Қырғызстанда 2600 МВт шамасында болды (Kapital.kz, 2022). Осылайша, әсіресе қыстың қақаған мезгілінде электр қуатының үзілуі ел экономикасына және өңір халқының әлеуметтік өміріне кері әсерін тигізді.

Бұл мәселелердің барлығы Кеңес Одағы кезінде құрылған Орта Азияның бірыңғай электр желісінде орын алған төтенше жағдайға байланысты туындап отыр. Бұрын бұл жүйеге Қазақстанның, Özbekстанның, Қырғызстанның, Тәжікстанның және Түркіменстанның 83 су және жылу электр станциялары кірген (Unescap.org, 2018). Орталығы Ташкентте орналасқан бұл энергетикалық жүйе Кеңес Одағы

ve Kazakistan'ın güney bölgesi dahil olmak üzere Sovyetler Birliği dönemindeki seviyesinden az bir ölçekte de olsa bu ortak elektrik sistemine dönme kararını almışlardır. Bu ülkeler, enerji reformları alanında bölgesel iş birliği ve tek bir elektrik piyasasının oluşturulması konusunda ortak bir bildiri imzalamışlardır (Burtsev, 2020). Ülkeler arasındaki elektrik akımı, bir ülkenin açıklarını diğerinin fazlaları pahasına kapatmayı mümkün kıldığı için, enerji sistemlerinin birbirine bağlanmasının, ekonomik açıdan tüm taraflar için faydalı olduğu tespit edilmiştir (Hamidov, 2021). Örneğin Özbekistan, gerektiği takdirde fazla elektrik üretimini Kırgızistan'a tahsis edebilmekte, yazın ise o kadar miktarı geri alabilmektedir (Gazeta.uz, 2021).

25 Ocak'ta ortak elektrik sisteminde ortaya çıkan hadisenin ana nedenlerine gelecek olursak şu hususlara dikkat çekmek isabetli olacaktır. Orta Asya ülkelerinde elektrik tüketiminin yıllar itibarıyla arttığı bilinmektedir. Elektrik fiyatının ucuz olması nedeniyle Kırgızistan ve Özbekistan halkı bölgede havaların soğuması ile evlerinin ısıtılmasında elektrikli ısıtıcıları ana ısıtma sistemlerine ek olarak kullanmaktadır (Kasimova, 2021). Bu durum, elektrik talebinde ilave bir artışa yol açmakta, bu da Kazakistan'a göre Kırgızistan'da ve Özbekistan'da elektrik talebinde bariz bir artışa neden olmaktadır. Yani Özbekistan ve Kırgızistan kendi elektrik ihtiyacını karşılamak için Birleşik Enerji Sistemine bağlanan Kazakistan'ın güney bölgesindeki elektrik şebekelerinden aşırı miktarda elektrik tükettiğinden bu olay meydana gelmiştir. Bununla birlikte, Kırgızistan'ın elektrik rezerv kapasitesinin kısıtlı olması ve Özbekistan'daki Sırderya termik santralinde 6 güç ünitesinin devre dışı bırakılması gibi nedenlerden dolayı Kazakistan'ın elektrik sistemine aşırı yükün yüklenmesi Orta Asya genelinde eş zamanlı elektrik kesintilerine neden olmuştur (Gazeta.uz, 2022). Bu süreç içerisinde

**ELEKTRİK FİYATININ
UCUZ OLMASI
NEDENİYLE
KIRGIZİSTAN VE
ÖZBEKİSTAN HALKI
BÖLGEDE HAVALARIN
SOĞUMASI
İLE EVLERİNİN
ISITILMASINDA
ELEKTRİKLİ
ISITICILARI
ANA ISITMA
SİSTEMLERİNE
EK OLARAK
KULLANMAKTADIR**

**ELEKTR
ENERGİJASININ
ARZAN
BOLFANDIĞYNA
BAYLANIYSTY
QYRFYZSTAN MEN
ÖZBEKSTAN HALQY
SUYQ AYU RAYYNDY
ÜYLERİN JYLYTU
ÜŞİN NEĞİZGİ
JYLY JÜYELERİNE
QOSYMYŞA ELEKTR
JYLYTQYŞTARYN
PAYDALANADY**

ыдырағаннан кейін бірте-бірте өз беделін жоғалта бастады. Түркіменстан бұл жүйеден 2003 жылы шықса, Тәжікстан өзінің дербес энергетикалық жүйесін құруды жөн көріп, 2009 жылы ол да бұл жүйеден шықты. Алайда, 2019 жылы Өзбекстан мен Қырғызстан өз электр жүйесін толығымен, ал Қазақстан тек оңтүстік өңірін ғана Кеңес Одағы кезіндегі ортақ электр жүйесіне қосу туралы шешім қабылдады. Бұл елдер энергетикалық реформалар және электр энергиясының бірыңғай нарығын құру саласында аймақтық ынтымақтастық туралы бірлескен декларацияға қол қойды (Бурцев, 2020). Осы елдер арасындағы электр энергиясы ағыны бір елдің энергия тапшылығын екінші елдің электр энергиясының көптігі есебінен орнын толтыруға мүмкіндік бергендіктен осындай энергия жүйелерінің өзара байланысы барлық тараптар үшін экономикалық тұрғыдан тиімді екені анықталды (Хамидов, 2021). Мысалы, Өзбекстан қажет болған жағдайда Қырғызстанға артық электр энергиясын берсе, жазда сондай көлемді кері қайтарып алады (Gazeta.uz, 2021).

25 қаңтарда бірыңғай электр жүйесінде орын алған оқиғаның негізгі себептеріне келетін болсақ, мынадай жағдайлар назар аудартады. Орта Азия елдерінде электр энергиясын тұтыну жыл санап артып келе жатқаны белгілі. Электр энергиясының арзан болғандығына байланысты Қырғызстан мен Өзбекстан халқы суық ауа райында үйлерін жылыту үшін негізгі жылу жүйелеріне қосымша электр жылытқыштарын пайдаланады (Касымова, 2021). Яғни, бұл электр энергиясына сұраныстың артуына әкеледі. Осылайша, Қазақстан тарапының мәлімдеуінше, Қырғызстан мен Өзбекстанда электр энергиясына сұраныс күрт артқан және сол сұранысты қа-

Kazakistan'ın kuzey bölgelerinden bu ortak sisteme elektrik aktarımı yapılarak durumun dengelenmesi öngörülmesine karşın hem aktarım kapasitesinin kısıtlı olması hem de çözüm sağlanamaması durumunda daha büyük bir sıkıntıya mahal vermemek için bu seçenek değerlendirilmemiştir (Peretok.ru, 2022). Yaşanan elektrik krizinin önemli bir nedeni olarak ekipmanların eskimiş olması gösterilebilir. Mevcut durumda Orta Asya'daki elektrik sisteminin altyapısı ve güç dağıtım ağı eski ve yetersiz bir durumdadır. Üretim tesisleri de fiziksel olarak eskimiş durumdadır. Bundan dolayı birleşik enerji sisteminde zaman zaman elektrik kesintilerinin yanında, sistemde çöküşler yaşanmaktadır (Azattyq.org, 2021).

Tüm bu olaylar yaşanırken başlangıçta Kazakistan'daki kripto para madencilerinin, elektrik kesintisinde doğrudan ilişkisi olduğuna dair değerlendirmeler yapılmıştır. Çünkü bilindiği üzere Kazakistan'da pek çok bölgede elektrik altyapıları modernizasyona ihtiyaç duymaktadır. Bunun üzerine Çin'in kripto madencilerine karşı engelleyici tavrı nedeniyle bu sektördeki çok sayıda firma Kazakistan'a gelerek hem yasal olarak ve hem de kaçak şekilde üretim yapmakta olup

nağattandıru үшін atalмыш мемлекеттер Бірыңғай энергетикалық жүйеге қосылған Қазақстанның оңтүстік өңіріндегі электр желілерінен көп мөлшерде электр энергиясын алғандықтан осындай оқиға орын алған. Қырғызстанның резервті электр қуатының шектеулі болуы мен Өзбекстандағы Сырдария жылу электр станциясында 6 энергоблоқтың істен шығуына байланысты мұндай олқылықтардың алдын алу шаралары уақытылы жүзеге асырылмағандықтан ауыртпашылықтың басым бөлігі Қазақстанның электр жүйесіне жүктеліп, аймақта жаппай электр қуатының өшуіне әкеп соқтырды (Gazeta.uz, 2022). Мұндай жағдайда Қазақстанның солтүстік өңірінен электр энергиясын осы ортақ жүйеге тасымалдау арқылы мәселені шешуге болады деп күтілсе де, бұл тасымалдың электр қуатын беру мүмкіндігі шектеулі болғандықтан және бұл оң шешім таппаған жағдайда бұдан да үлкен мәселе туындамас үшін мұндай шешімге жол берілген жоқ (Peretok.ru, 2022). Сонымен қатар, жабдықтардың ескіруі электр энергиясы дағдарысының маңызды себебі болуы мүмкін. Қазіргі уақытта Орта Азия бірыңғай энергетикалық жүйесінің инфрақұрылымы мен электр тарату желісі шынымен де тозған.

bu işlemler için de oldukça yüksek miktarlarda elektrik tüketmektedir. Bu konuda paylaşılan bazı bilgilere göre Kazakistan'da 2021 yılının Kasım ayında yoğun saatlerde elektrik eksikliği yaklaşık 600 MW'ı bulmuştur (Sputnik.kz, 2022). Fakat 25 Ocak'ta yaşanan elektrik kesintisinin, kripto madenciliği ile ilgili olmadığı, Kazakistan Elektrik Şebeke İşletme Şirketi (KEGOC) tarafından resmi olarak dile getirilmiştir (Tengrinews.kz, 2022).

Tüm bu nedenler birikerek, "Kuzey–Doğu–Güney Kazakistan" hattında 500 Kilovolt'lük elektriğin geçebileceği güçte bir dalgalanma olmuştur (BBC, 2022). Fakat, Kazakistan tarafından zamanında alınan önlemler, ulusal elektrik şebekesinin normal rejimini ve tüketicilere güç beslemesini mümkün olan en kısa süre içerisinde eski haline getirmeyi başarmıştır. Ardından Kırgızistan'ın enerji sistemi de normale dönmüştür. Ortak çalışma kapsamında Kazakistan, Özbekistan'da yaşanan arızanın giderilmesine yardım etmiştir (Iz.ru, 2022).

Ancak bu durum, bu "zincirin" bir noktasında bir arıza olması durumunda tüm sistemin zarar göreceğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu tür arızalar tarafları bu enerji sistemini terk etmeye itebilir. Lakin halihazırda sistemi terk etmek kârsız ve hatta güvensiz olacaktır. Özellikle kış aylarında bölge ülkeleri kendisi için gerekli olan enerjiyi sağlayamamaktadır (Sputnik.kg, 2022). Kırgızistan, son zamanlar yerel elektrik şebekesini yeni elektrik hatları ile güçlendirmesine rağmen, Toktogul rezervuarındaki su eksikliği nedeniyle hala elektrik ithalatına bağımlıdır (Fergana.media, 2020). Bölgenin tamamı için orada bulunan hidroelektrik santrali büyük önem taşımaktadır. Kazakistan'ın bu sistemden ayrılması, ülkenin güney bölgelerindeki çiftçileri susuz bırakma riskini artıracaktır. Gelecekte Tacikistan, enerji üçlüsüne tekrar katılmayı düşünmektedir (Nangs.org, 2022). Yani, su ve enerji kaynaklarının ortak

YAŞANAN ELEKTRİK KRİZİNİN ÖNEMLİ BİR NEDENİ OLARAK EKİPMANLARIN ESKİMİŞ OLMASI GÖSTERİLEBİLİR

СОНЫМЕН ҚАТАР, ЖАБДЫҚТАРДЫҢ ЕСКІРУІ ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯСЫ ДАҒДАРЫСЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ СЕБЕБІ БОЛУЫ МҮМКІН

Оның үстіне өндіріс орындары физикалық тұрғыдан да ескірген. Сондықтан, бірыңғай энергия жүйесінде анда-санда электр қуаты үзіліп, жүйе істен шығып тұрады (Azattyq.org, 2021).

Осы оқиғалардың барлығы орын алып жатқанда, алғашында Қазақстандағы криптовалюта майнерлерінің электр қуатының үзілуіне тікелей қатысы бар деген болжамдар айтылған. Өйткені, Қазақстанның көптеген өңірлеріндегі электр энергетикасы инфрақұрылымы жаңғыртуды қажет етеді. Бұған қоса, Қытайдың криптомайнерлерге деген көзқарасына байланысты бұл сектордағы көптеген компаниялар Қазақстанға көшіп келіп, заңды және заңсыз түрде криптовалюта өндіруде айтарлықтай көп электр энергиясын тұтынуда. Осы тақырып бойынша таратылған кейбір ақпаратқа сәйкес, Қазақстанда 2021 жылдың қараша айының қарбалас уақытында электр қуатының жетіспеушілігі шамамен 600 МВт болды (Sputnik.kz, 2022). Дегенмен, «Электр желілерін басқару жөніндегі Қазақстан компаниясы (KEGOC)» 25 қаңтардағы жаппай электр энергиясының өшуіне криптомайнинг қызметінің қатысы жоқ екендігін ресми түрде мәлімдеді (Tengrinews.kz, 2022).

Осы себептердің барлығы «Солтүстік–Шығыс–Оңтүстік Қазақстан» энергетика желісінің 500 киловольттық электр қуатын өткізуге үлкен кедергі болды (BBC, 2022). Дегенмен, Қазақстанның дер кезінде қабылдаған шаралары қысқа мерзімде ұлттық электр желісінің қалыпты режимін қалпына келтіруге және тұтынушыларды электрмен жабдықтауға мүмкіндік берді. Содан кейін Қырғызстанның энергетикалық жүйесінің жұмысы қалпына келтірілді. Бірлескен жұмыс аясында Қазақстан Өзбекстандағы апатты жоюға көмектесті (Iz.ru, 2022).

ve koordineli kullanımı, istisnasız tüm bölge ülkelerinin işine gelmektedir. Bu nedenle Orta Asya ülkeleri bu sistem içerisinde kalmayı tercih etmektedir. Eğer ülkeler bu sistem içerisinde kalacaklarsa kendi mevcut termik ve hidroelektrik santrallerinin ekipmanlarını modernize etmeleri gerekmektedir. Enerji tesislerinin onarılması ihtiyacı, bunların çoğunun 50 yıldan daha uzun bir süre önce inşa edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır (Azattyq.org, 2021). Eski santrallerin modernize edilmesi güvenli bir çalışma ortamının oluşturulmasını sağlayacaktır.

Bunun yanında bölgedeki elektrik sıkıntısını çözmek ve tüketicilere kesintisiz bir enerji sağlamak için nükleer santraller kurma konusu yine gündeme gelmektedir. Son zamanlarda Kazakistan'da bir nükleer santral inşası aktif olarak tartışılmakta olup, nükleer enerji yanlıları ülkenin enerji ihtiyacını karşılamada bu teknolojiye ihtiyaç duyulduğunu açıkça belirtmektedir (Kudaibergenov, 2022). Aynı zamanda Özbekistan da 2018 yılında Rusya'nın "RosAtom" şirketi ile bir iş birliği anlaşması yaparak nükleer santral kurmayı planlamaktadır (Sputniknews.ru, 2021). Böylece nükleer santral kurulması ile enerji sıkıntısının

Алайда мұндай апат болған жағдайда осы «тізбекте» бүкіл жүйе зақымдалатынын анық көрсетті. Мұндай апаттар тараптарды осы энергетикалық жүйеден бас тартуға итермелеуі мүмкін. Бірақ қазіргі уақытта жүйеден шығу тиімсіз және тіпті қауіпті болар еді. Әсіресе қыс мезгілінде аймақ елдері халқын қажетті энергиямен жеткілікті түрде қамтамасыз ете алмайды (Sputnik.kg, 2022). Соңғы уақытта Қырғызстан өзінің жергілікті электр жүйесін жаңа электр желілерімен нығайтқанына қарамастан, ол әлі де Тоқтоғұл су қоймасында судың жетіспеуінен электр энергиясының импортына тәуелді болып отыр (Fergana.media, 2020). Сол жерде орналасқан су электр станциясының бүкіл аймақ үшін маңызы зор. Ал, Қазақстан осы жүйеден шығып кетсе, елдің оңтүстік өңіріндегі фермерлерді сусыз қалдыру қаупін артады. Болашақта Тәжікстан осы энергетикалық үштікке қайта қосылу мүмкіндігін қарастыруда (Nangs.org, 2022). Яғни, су және энергетикалық ресурстарды бірлесіп үйлестіре пайдалану өңірдің барлық елдеріне пайдасын тигізеді. Сондықтан Орта Азия елдері осы жүйе шеңберінде қалуды қалайды. Егер аталмыш елдер осы жүйеде қалатын болса,

önüne geçilmesi ve enerji arzı konusunda diğer ülkelere olan bağımlılık azaltılmaya çalışılacaktır.

Ülkelerin bu tür elektrik kesintilerinin önüne geçebilmek için başta güç hatlarındaki tellerin üzerindeki yükü azaltmak veya kabloları tamamen daha yüksek çalışma parametrelerine sahip kablolar ile değiştirme çalışmaları olmak üzere çeşitli modernizasyon faaliyetlerini gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Öte yandan, serbest bir elektrik piyasası ile özel santrallerin devreye girmesi de bu tür krizlerin önlenmesine yardımcı olabilir. Ayrıca bu alanda daha az enerji tüketen teknolojileri kullanarak tüketiciler için enerji maliyetini olumlu şekilde etkileyerek daha verimli enerji sağlanabilir.

Kaynakça:

1. Azattyq.org (2021). Orta Asya neden büyük elektrik kesintileri yaşıyor? Alınan yer: <https://rus.azattyq.org/a/31563553.html>. Erişim tarihi: 02.02.2022.
2. BBC (2022). Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da büyük çaplı elektrik kesintileri meydana geldi. Alınan yer: <https://www.bbc.com/russian/news-60124175>. Erişim tarihi: 02.02.2022.
3. Burtsev A.I. (2020). Birleşik bir enerji sisteminin oluşturulması, Orta Asya'da uluslararası işbirliğinin güncel bir meselesidir. // Bilimsel potansiyel. – № 3(30). – s. 117-120.
4. Eadaily.com (2022). Özbekistan'da elektrik kesintisi doğalgazın çökmesine neden oldu. Alınan yer: <https://eadaily.com/ru/news/2022/01/26/otklyuchenie-energi-i-privelo-k-gazovomu-kollapsu-v-uzbekistane>. Erişim tarihi: 01.02.2022.
5. Fergana.media (2020). Toktogul rezervuarında suyun olmaması Kırgızistan halkını elektrik kesintisiyle tehdit ediyor. Alınan yer: <https://fergana.media/news/121489/>. Erişim tarihi: 02.02.2022.
6. Fergana.site (2022). Özbekistan'daki tüm havaalanları, Orta Asya'nın enerji sistemindeki bir arıza nedeniyle çalışmayı durdurdu. Alınan yer: <https://fergana.site/news/124828/>. Erişim tarihi: 01.02.2022.
7. Gazeta.ru (2022). Dünyanın sonu. Karartmada SSCB'nin üç eski cumhuriyetinde ne işe yaramaz? Alınan yer: <https://www.gazeta.ru/social/2022/01/25/14456839.shtml>. Erişim tarihi: 31.01.2022.
8. Gazeta.uz (2021). Özbekistan ve Kırgızistan

**BUNUN YANINDA
BÖLGEDEKİ ELEKTRİK
SİKINTISINI ÇÖZMEK
VE TÜKETİCİLERE
KESİNTİSİZ BİR
ENERJİ SAĞLAMAK
İÇİN NÜKLEER
SANTRALLER
KURMA KONUSU
YİNE GÜNDEME
GELMEKTEDİR**

**АЙМАҚТА ЭЛЕКТР
ҚАТЫНЫҢ
ТАПШЫЛЫҒЫН
ШЕШІП,
ТҰТЫНУШЫЛАРДЫ
ҮЗДІКСІЗ
ЭНЕРГИЯМЕН
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ
МАҚСАТЫНДА
АТОМ ЭЛЕКТР
СТАНЦИЯЛАРЫН
ҚҰРУ МӘСЕЛЕСІ
КҮН ТӘРТІБІНЕ
ҚОЙЫЛЫП ОТЫР**

олар қолданыстағы жылу және су электр станцияларының жабдықта-рын жаңғыртуы қажет. Энергетика-лық нысандардың көпшілігі 50 жыл бұрын салынғандықтан қазір күр-делі жөндеу қажеттілігін туындатып отыр (Azattyq.org , 2021). Ескі электр станцияларын жаңғырту қауіпсіз жұмыс ортасын құруға мүмкіндік береді.

Аймақта электр қуатының тапшылығын шешіп, тұтынушылар-ды үздіксіз энергиямен қамтамасыз ету мақсатында атом электр станци-яларын құру мәселесі күн тәртібіне қойылып отыр. Соңғы кездері Қа-зақстанда атом электр станциясын салу мәселесі қызу талқыланып, атом энергетикасын қолдаушылар бұл технологияның елдің энергетика-лық қажеттіліктерін қанағаттан-дыру үшін қажет екенін дәлелдеуде (Кудайбергенов, 2022). Сонымен бірге, 2018 жылы Ресейдің «РосА-том» компаниясымен ынтымақта-стық туралы келісім-шарт жасау арқылы Өзбекстанда атом электр станциясын құру жоспарлануда (Sputniknews.ru, 2021). Осылай-ша, атом электр станциясын құру арқылы энергия тапшылығын бол-дырмауға және энергиямен қамта-масыз етуде басқа елдерге тәуел-ділікті азайтуға болады.

Болашақта мұндай оқиғалардың алдын алу үшін аймақ елдері электр желілеріндегі сымдарға түсетін жүк-темені азайту немесе кабельдерді жоғары сапалы кабельдермен то-лықтай ауыстыру арқылы әртүрлі модернизациялау шараларын жүр-гізу қажет. Екінші жағынан, электр энергиясының еркін нарығы және жеке электр станцияларын енгі-зу мұндай дағдарыстардың алдын алуға көмектеседі. Сонымен қатар, осы салада энергияны аз тұтынатын технологияларды қолдану арқылы тұтынушыларды энергияның құны-на оң әсер ететін тиімді энергиямен қамтамасыз етуге болады.

elektrik alışverişini nasıl yapacak? Alınan yer: <https://www.gazeta.uz/ru/2021/03/16/uzb-kg-energy/>. Erişim tarihi: 30.01.2022.

9. Gazeta.uz (2022). Kazakistan, elektrik kesintisinin Sirderya termik santralinden kaynaklandığını doğruladı. Alınan yer: <https://www.gazeta.uz/ru/2022/01/28/kegoc/>. Erişim tarihi: 01.02.2022.
10. Habr.com (2022). Orta Asya'da elektrik kesintisi. Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan elektriksiz kaldı. Alınan yer: <https://habr.com/ru/news/t/647627/>. Erişim tarihi: 01.02.2022.
11. Hamidov Ş.V., Şamsiyev H.A., Şamsiyev B.H. (2021). Orta Asya ülkelerinin birleşik enerji sisteminin güvenilirliğini artırmanın teknik ve organizasyonel yönleri // "Büyük enerji sistemlerinin güvenilirliğinin araştırılmasında metodolojik konular" seminerinin 93. toplantısının materyalleri. – Irkutsk. – s. 296-302.
12. Iz.ru (2022). Kazakistan'ın güç kaynağı restore edilmiştir. Alınan yer: <https://iz.ru/1282116/2022-01-25/vosstanovleno-energосnabzhenie-kazakhstan>. Erişim tarihi: 02.02.2022.
13. Kapital.kz (2022). Kazakistan'ın güneyindeki elektrik kesintisinin nedeni KEGOC'ta açıklandı.. Alınan yer: <https://kapital.kz/gosudarstvo/102387/prichinu-bl-ekauta-na-yuge-kazakhstan-nazvali-v-kegoc.html>. Erişim tarihi: 01.02.2022.
14. Kasimova V.M., Kurmanova A. (2021). Tarife Politikasının Kırgızistan'da Elektrik, Isı ve Enerji İşlerine Etkisi // Orta Asya Ülkeleri Muhasebeciler ve Denetçiler İsyk-Kul Forumu Tutanakları. - №2 (33). – s. 223-231.
15. Kudaibergenov Z. (2022). Kazakistan'da Nükleer Santral İnşaatı: Ekonomik Açından Fayda Analizi // Asya Avrupa. - № 69. – s. 70-77.
16. Lenta.ru (2022). Özbekistan'da elektrik kesintisi nedeniyle yüzlerce kişi teleferikte mahsur kaldı. Alınan yer: <https://lenta.ru/news/2022/01/25/uzb/>. Erişim tarihi: 01.02.2022.
17. Nangs.org (2022). Tacikistan yeniden Orta Asya'nın enerji sistemine bağlanmak istiyor. Alınan yer: <https://nangs.org/news/economics/infra/energy/tadz-hikistan-snova-khochet-podklyuchitsya-k-energositeme-tsentralno-azii>. Erişim tarihi: 02.02.2022.
18. Peretok.ru (2022). Kazakistan'daki elektrik hattı aşırı yüklenmesi, Kırgızistan ve Özbekistan'da da elektrik beslemesini kesintiye uğrattı. Alınan yer: <https://peretok.ru/news/trading/24488/>. Erişim tarihi: 01.02.2022.
19. Sputnik.kg (2022). Orta Asya'da enerji halkası nasıl çalışır ve neden gereklidir? - 6 önemli soruya yanıt. Alınan yer: <https://ru.sputnik.kg/20220127/energokolco-liniya-moshchnost-avariya-prichiny-centralnaya-aziya-kyrgyzstan---1061584993.html>. Erişim tarihi: 01.02.2022.
20. Sputnik.kz (2022). Kışın elektriksiz mi kalacağız? Madenciler Kazakistan'ın elektrik sistemine nasıl diz çöktü? Alınan yer: <https://ru.sputnik.kz/20211110/energy-mining-kazakhstan-18624443.html>. Erişim tarihi: 01.02.2022.
21. Sputniknews.ru (2021). Özbekistan'ın "Rosatom" ile sözleşme imzalamadan önce hangi aşamalardan geçmesi gerekiyor? Alınan yer: <https://uz.sputniknews.ru/20210417/kakie-etapy-neobxodimo-proyti-uzbekistanu-do-podpisaniya-kontrakta-s-rosa>

Дереккөз:

1. Azattyq.org (2021). Почему Центральная Азия испытывает серьезные перебои с электроснабжением? Сілтеме: <https://rus.azattyq.org/a/31563553.html>. Қаралған күн: 02.02.2022.
2. BBC (2022). В Казахстане, Кыргызстане и Узбекистане произошли масштабные перебои с электричеством. Сілтеме: <https://www.bbc.com/russian/news-60124175>. Қаралған күн: 02.02.2022.
3. Бурцев А.И. (2020). Создание единой энергетической системы –актуальный вопрос международного сотрудничества в Центральной Азии. // Научный потенциал. – № 3(30). – стр. 117-120.
4. Eadaily.com (2022). Отключение энергии привело к газовому коллапсу в Узбекистане. Сілтеме: <https://eadaily.com/ru/news/2022/01/26/otklyuchenienergii-privelo-k-gazovomu-kollapsu-v-uzbekistane>. Қаралған күн: 01.02.2022.
5. Fergana.media (2020). Дефицит воды в Токтогульском водохранилище грозит кыргызстанцам отключением света. Сілтеме: <https://fergana.media/news/121489/>. Қаралған күн: 02.02.2022.
6. Fergana.site (2022). Все аэропорты Узбекистана прекратили работу из-за сбоя в энергосистеме Центральной Азии. Сілтеме: <https://fergana.site/news/124828/>. Қаралған күн: 01.02.2022.
7. Gazeta.ru (2022). Конец света. Что не работает в трех бывших республиках СССР в блэкаут. Сілтеме: <https://www.gazeta.ru/social/2022/01/25/14456839.shtml>. Қаралған күн: 31.01.2022.
8. Gazeta.uz (2021). Как Узбекистан и Кыргызстан будут обмениваться электроэнергией. Сілтеме: <https://www.gazeta.uz/ru/2021/03/16/uzb-kg-energy/>. Қаралған күн: 30.01.2022.
9. Gazeta.uz (2022). Казахстан подтвердил, что отключение энергии произошло из-за Сырдарьинской ТЭС. Сілтеме: <https://www.gazeta.uz/ru/2022/01/28/kegoc/>. Қаралған күн: 01.02.2022.
10. Habr.com (2022). Блэкаут в Средней Азии. Казахстан, Узбекистан и Кыргызстан остались без электричества. Сілтеме: <https://habr.com/ru/news/t/647627/>. Қаралған күн: 01.02.2022.
11. Iz.ru (2022). Восстановлено энергоснабжение Казахстана. Сілтеме: <https://iz.ru/1282116/2022-01-25/vosstanovleno-energосnabzhenie-kazakhstan>. Қаралған күн: 02.02.2022.
12. Kapital.kz (2022). Причину блэкаута на юге Казахстана назвали в KEGOC. Сілтеме: <https://kapital.kz/gosudarstvo/102387/prichinu-bl-ekauta-na-yuge-kazakhstan-nazvali-v-kegoc.html>. Қаралған күн: 01.02.2022.
13. Касымова В.М., Курманова А. (2021). Влияние тарифной политики на электро- и теплоэнергию и на энергетический бизнес в Кыргызской Республике // Известия Issyk-Kul'skogo foruma bukhaltёров и аудиторёв стран Центральной Азии. - №2 (33). – стр. 223-231.
14. Кудайбергенов Ж. (2022). Қазақстанда атом электр станциясының құрылысы: экономикалық пайдасы тұрғысынан талдау // Азия Еуропа. - № 69. – 70-77 бб.
15. Lenta.ru (2022). В Узбекистане сотни людей застряли на канатной дороге из-за сбоя электричества. Сілтеме: <https://lenta.ru/news/2022/01/25/uzb/>. Қаралған күн: 01.02.2022.

tom-18383570.html. Erişim tarihi: 01.02.2022.

22. Tass.ru (2022). Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da büyük elektrik kesintisi meydana geldi. Alınan yer: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/13514995>. Erişim tarihi: 01.02.2022.
23. Tengrinews.kz (2022). Kazakistan'ın güneyindeki elektrik kesintisi madencilerin faaliyetleriyle ilgili değil - KEGOC. Alınan yer: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/blekaut-yuge-kazahstana-ne-svyazan-deyatelnostyu-maynerov-460411/. Erişim tarihi: 04.02.2022.
24. Unescap.org (2018). Orta Asya'da Enerji ve Kalkınma: Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'daki Enerji Sektörüne İstatistiksel Bir Bakış. Alınan yer: https://www.unescap.org/sites/default/files/Central%20Asia%20Statistical%20Perspective%202018_WEB.pdf. Erişim tarihi: 02.02.2022.

ralған күн: 01.02.2022.

16. Nangs.org (2022). Tadjikistan снова хочет подключиться к энергосистеме Центрально Азии. Сілтеме: <https://nangs.org/news/economics/infra/energy/tadzhikistan-snova-khochet-podklyuchitsya-k-energositse-tsentralno-azii>. Қаралған күн: 02.02.2022.
17. Peretok.ru (2022). Перегрузка ЛЭП в Казахстане нарушила энергоснабжение также в Киргизии и Узбекистане. Сілтеме: <https://peretok.ru/news/trading/24488/>. Қаралған күн: 01.02.2022.
18. Sputnik.kg (2022). Как работает энергокольцо ЦА и зачем оно нужно — ответы на 6 важных вопросов. Сілтеме: <https://ru.sputnik.kg/20220127/energokolco-liniya-moshchnost-avariya-prichiny->

centralnaya-aziya-kyrgyzstan---1061584993.html. Қаралған күн: 01.02.2022.

19. Sputnik.kz (2022). Останемся зимой без света? Как майнеры поставили на колени энергосистему Казахстана. Сілтеме: <https://ru.sputnik.kz/20211110/energy-mining-kazakhstan-18624443.html>. Қаралған күн: 01.02.2022.
20. Sputniknews.ru (2021). Какие этапы необходимо пройти Узбекистану до подписания контракта с «Росатомом». Сілтеме: <https://uz.sputniknews.ru/20210417/kakie-etapy-neobходимо-proyti-uzbekistanu-do-podpisaniya-kontrakta-s-rosatom-18383570.html>. Қаралған күн: 01.02.2022.
21. Tass.ru (2022). В Казахстане, Киргизии и Узбекистане произошло массовое отключение электроэнергии. Сілтеме: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/13514995>. Қаралған күн: 01.02.2022.
22. Tengrinews.kz (2022). Блэкаут на юге Казахстана не связан с деятельностью майнеров – KEGOC. Сілтеме: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/blekaut-yuge-kazahstana-ne-svyazan-deyatelnostyu-maynerov-460411/. Қаралған күн: 04.02.2022.
23. UNESCAP (2018). Энергетика и развитие в Центральной Азии: Статистический обзор энергосектора в Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане, Туркменистане и Узбекистане. Сілтеме: https://www.unescap.org/sites/default/files/Central%20Asia%20Statistical%20Perspective%202018_WEB.pdf. Қаралған күн: 02.02.2022.
24. Хамидов Ш.В., Шамсиев Х.А., Шамсиев Б.Х. (2021). Технические и организационные аспекты повышения надежности объединенной энергосистемы стран Центральной Азии // Материалы 93-его заседания семинара "Методические вопросы исследования надежности больших систем энергетики". – Иркутск. – стр. 296-302.

REVIVAL OF THE COLLECTIVE SECURITY TREATY ORGANIZATION

DR. ALBINA MURATBEKOVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ОЖИВЛЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ДОГОВОРА КОЛЛЕКТИВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

The January 2022 events in Kazakhstan boosted the popularity of the Collective Security Treaty Organization (CSTO), which for the first time in its history entered its peacekeeping mission into effect. Against the backdrop of the newfound significance, the paper scrutinizes the institutional build-up of the CSTO.

In May 1992, the Collective Security Treaty was signed between Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, Tajikistan, and Uzbekistan, which was joined a year later by Azerbaijan, Belarus and Georgia. The original five-year term of the treaty was extended in 1999 by Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia and Tajikistan when they signed a new Protocol on the extension of the Collective Security Treaty. Azerbaijan, Georgia and Uzbekistan suspended their membership. Uzbekistan joined the CSTO in 2006 and left again in 2012.

In 2002, signatories of the Treaty agreed to extend the functions of the agreement and advanced the status of the Treaty into an international regional organization called the Collective Security Treaty Organization. With such formation, the fragmental development of military cooperation between post-Soviet states was

**IN PRACTICE,
MILITARY
COOPERATION OF
THE CSTO MEMBERS
DEVELOPS MAINLY
IN TWO DIRECTIONS:
THROUGH JOINT
MILITARY ACTIVITIES
AND THROUGH
PREFERENTIAL
MILITARY TRADE**

**НА ПРАКТИКЕ
ВОЕННОЕ
СОТРУДНИЧЕСТВО
ЧЛЕНОВ ОДКБ
РАЗВИВАЕТСЯ В
ОСНОВНОМ ПО ДВУМ
НАПРАВЛЕНИЯМ:
ЧЕРЕЗ СОВМЕСТНУЮ
ВОЕННУЮ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
И ЧЕРЕЗ
ПРЕФЕРЕНЦИАЛЬНУЮ
ТОРГОВЛЮ ВОЕННОЙ
ОТРАСЛИ**

События января 2022 года в Казахстане повысили популярность Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ), которая впервые в своей истории ввела в действие свою миротворческую миссию. На фоне вновь обретенного значения, в статье рассматривается институциональное развитие ОДКБ.

В мае 1992 года между Арменией, Казахстаном, Киргизией, Россией, Таджикистаном и Узбекистаном был подписан Договор о коллективной безопасности, к которому через год присоединились Азербайджан, Беларусь и Грузия. Первоначальный пятилетний срок договора был продлен в 1999 году Арменией, Беларусью, Казахстаном, Кыргызстаном, Россией и Таджикистаном, когда они подписали новый Протокол о продлении действия Договора о коллективной безопасности. Азербайджан, Грузия и Узбекистан приостановили свое членство. Узбекистан присоединился к ОДКБ в 2006 году и снова вышел из нее в 2012 году.

В 2002 г. стороны, подписавшие Договор, договорились о расширении функций соглашения и придании Договору статуса международной

transformed into full-scale cooperation within the established regional security organization. At present, CSTO consists of Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, and Tajikistan.

According to the Charter, the Collective Security Council (CSC) is the highest body of the organization that consists of the heads of member states. The Council of Foreign Ministers (CMFA), the Council of Defense Ministers (CMO), the Committee of Secretaries of Security Councils (CSSC) and the Permanent Council are bodies responsible for the coordination of interaction between member states. In addition, the Secretariat, the United Staff, and the Committee of Secretaries of Security Councils are in charge of the implementation of decisions taken during the sessions of the organization. Decisions of the CSC, CMFA, CMO and CSSC, except procedural issues, are taken by consensus [Kembayev, 2015; CSTO, n.d.]. In 2006, the Parliamentary Assembly was also established as an inter-parliamentary cooperation body.

The principal goal of the organization according to Article 4 of the Treaty, is in the agreement that if one of the member countries will

региональной организации под названием Организация Договора о коллективной безопасности. При таком формировании фрагментарное развитие военного сотрудничества постсоветских государств трансформировалось в полномасштабное сотрудничество в рамках созданной региональной организации безопасности. В настоящее время в состав ОДКБ входят Армения, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Россия и Таджикистан.

Согласно Уставу, Совет коллективной безопасности (СКБ) является высшим органом организации, состоящим из глав государств-членов. Совет министров иностранных дел (СМИД), Совет министров обороны (СМО), Комитет секретарей советов безопасности (КССБ) и Постоянный совет являются органами, отвечающими за координацию взаимодействия государств-членов. При этом, Секретариат, Объединенный штаб и Комитет секретарей советов безопасности отвечают за выполнение решений, принятых на заседаниях организации. Решения КНС, СМИД, ОКУ и КССБ, за исключением процедурных вопросов, принимаются консенсусом

be subject to aggression, other members will provide assistance, including military and other assistance in accordance with Article 51 of the UN Charter. In order to provide collective security, political, military cooperation and cooperation in the field of countering challenges and threats are maintained within the organization [CSTO, n.d.].

For providing political cooperation, a mechanism of regular political consultations has been established, conducted within the respective CSTO bodies. Military cooperation has been maintained under the CSTO Troops (Collective Forces), consisting of the Collective Operational Response Forces, regional (combined) groups of troops (forces), Collective aviation and peacekeeping forces, combined (joint) military systems and military infrastructure objects. Under the CSTO Troops (Collective Forces), there are three regions, namely the Eastern European, Caucasus and Central Asian regions of collective security. Since 2004, joint military drills on a regular basis have been conducted between the formations of the forces and means of the collective security system. In 2007 the CSTO peacekeeping force was created for participating in peacekeeping activities in the CSTO zone by the decision of the Collective Security Council and beyond under the mandate of the UN Security Council. In 2009, the CSTO Collective Rapid Reaction Forces (CRRF) were set, which include military contingents and formations of special forces. Apart from that, within the CSTO mechanisms for combatting international terrorism and extremism, illicit trafficking of drugs and psychotropic substances, weapons, organized transnational crime, illegal migration and other

THE CASE WHEN THE CSTO HAS THE RIGHT TO INTERVENE IN THE INTERNAL CONFLICTS OF THE MEMBER STATES IS INDICATED AMBIGUOUSLY IN COMPARISON TO EXTERNAL THREATS

СЛУЧАИ, КОГДА ОДКБ ИМЕЕТ ПРАВО ВМЕШИВАТЬСЯ ВО ВНУТРЕННИЕ КОНФЛИКТЫ ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ, ОБОЗНАЧЕНЫ НЕОДНОЗНАЧНО, В СРАВНЕНИИ С ВНЕШНИМИ УГРОЗАМИ

[Кембаев, 2015; ОДКБ, б.д.]. В 2006 году также была создана Парламентская ассамблея как орган межпарламентского сотрудничества.

Основная цель организации, согласно статье 4 Договора, заключается в соглашении о том, что в случае, если одна из стран-участниц подвергнется агрессии, другие члены окажут помощь, в том числе военную и иную помощь в соответствии со статьей 51 Устава ООН. В целях обеспечения коллективной безопасности внутри организации поддерживается политическое, военное сотрудничество и взаимодействие в сфере противодействия вызовам и угрозам [ОДКБ, б.д.].

Для обеспечения политического взаимодействия создан механизм регулярных политических консультаций, проводимых в рамках соответствующих органов ОДКБ. Военное взаимодействие осуществлялось в рамках Войск (Коллективных сил) ОДКБ, состоящих из Коллективных сил оперативного реагирования, региональных (сводных) группировок войск (сил), Коллективных авиационных и миротворческих сил, общевойсковых (объединенных) воинских систем и объектов военной инфраструктуры. В состав Войск (Коллективных сил) ОДКБ входят три региона, такие как Восточно-Европейский, Кавказский и Центральноазиатский регионы коллективной безопасности. С 2004 года на регулярной основе проводятся совместные боевые учения между соединениями сил и средств системы коллективной безопасности. В 2007 году созданы миротворческие силы, участвующие в миротворческой деятельности как в зоне ОДКБ решением Совета коллективной безопасно-

menaces have been maintaining [CSTO, n.d.].

In practice, military cooperation of the CSTO members develops mainly in two directions: through joint military activities and through preferential military trade. As mentioned above, under the CSTO mechanisms, various military training and joint advancement of military personnel have been stipulated, including preparation in specialized higher education institutions (HEI). Member states provide places in their specialized HEIs on concessionary terms or full grants for CSTO members to obtain a degree or to study as exchange students. On the other hand, according to the Special Agreement of 2000, a preferential regime for mutual deliveries of military products was established between CSTO states. Member states use preferential tariffs, which is substantial especially when purchasing military equipment from Russia. Noteworthy, beside CSTO members, Uzbekistan has the privilege of importing military supplies from Russia on preferential tariffs.

CSTO meanwhile is often called a Russia-led

сти, так и за ее пределами по мандату Совета Безопасности ООН. В 2009 году были созданы Коллективные силы оперативного реагирования (КСОР) ОДКБ, в состав которых вошли воинские контингенты и формирования сил специального назначения. Кроме того, в рамках ОДКБ поддерживаются механизмы противодействия международному терроризму и экстремизму, незаконному обороту наркотиков и психотропных веществ, оружия, организованной транснациональной преступности, незаконной миграции и другим угрозам [ОДКБ, б.д.].

На практике военное сотрудничество членов ОДКБ развивается в основном по двум направлениям: через совместную военную деятельность и через льготную военную торговлю. Как указывалось выше, в рамках механизмов ОДКБ предусмотрена разноплановая военная подготовка и совместное продвижение военнослужащих, в том числе подготовка в профильных высших учебных заведениях (ВУЗах).

organization, which besides its political power, has a major share of budget and military. Russia allocates 50% of the budget, leaving 10% for each of the other members. The share of the military personnel of Russia is about 80% of the whole capacity of the CSTO army consisting of 1 million and 256 thousand soldiers [Karimov, 2021]. In addition, Russia is the second-largest military power in the world, leading with its land forces, including its tanks, artillery and land vehicles [Global Firepower, 2022].

Nevertheless, while referring as a mimic to NATO, the CSTO has been subject to considerable criticism due to its laissez-faire policy in a number of potential cases. In particular, Russia twice refused to intervene with peacekeeping forces in the conflict in Kyrgyzstan in 2010 and in 2020, both times considering the crisis as an internal affair of Kyrgyzstan. During the military conflict over Nagorno Karabakh, Russia again denied involving CSTO, stating that officially Nagorno Karabakh is recognized as the territory of Azerbaijan and hence out of the jurisdiction of the CSTO [Krivosheev, 2021].

In fact, Article 5 of the Charter indicates that the organization respects the non-interference into the affairs of the member states. However, according to the UN Charter, which has the highest authority, CSTO parties may appeal for military assistance to support the official government. At the same time, the Charter identifies such external threats as international terrorism, attempts to interfere in the internal affairs of the parties to the Treaty, the use of nuclear and other types of weapons of mass destruction, in which negotiations begin on the use of collective security forces [Zakvasin, 2017]. Whereas Article 2

**WITH THE
ACTIVATION OF
PEACEKEEPING
FORCES, THE NEW
CHAPTER OF THE
CSTO HAS BEEN
USHERED IN**

**С АКТИВИЗАЦИЕЙ
МИРОТВОРЧЕСКИХ
СИЛ, ВЕРОЯТНО,
ОТКРЫЛАСЬ НОВАЯ
ГЛАВА ОДКБ**

Государства-члены предоставляют места в своих профильных вузах на льготных условиях или на полных грантах членам ОДКБ для получения степени или обучения в качестве студентов по обмену. С другой стороны, согласно Специальному соглашению от 2000 года, между государствами ОДКБ был установлен преференциальный режим взаимных поставок продукции военного назначения. Государства-члены используют льготные тарифы, что особенно важно при закупке оборудования в России. Примечательно, что, помимо членов ОДКБ, Узбекистан имеет право импортировать военную технику из России по льготным тарифам.

Между тем ОДКБ часто называют возглавляемой Россией организацией, которая, помимо своей политической власти, имеет значительную долю бюджета и вооруженных сил. Россия выделяет 50% бюджета, оставляя по 10% каждому из остальных участников. Доля военнослужащих России составляет около 80% от всей численности армии ОДКБ, насчитывающей 1 млн 256 тыс. солдат [Каримов, 2021]. Кроме того, Россия является второй по величине военной державой в мире, лидируя по своим сухопутным войскам, включая танки, артиллерию и наземную технику [Global Firepower, 2022].

Тем не менее, называя ОДКБ имитацией НАТО, организация подвергалась серьезной критике из-за своей политики невмешательства в ряде потенциальных случаев. В частности, Россия дважды отказывалась вмешиваться с миротворческими силами в конфликт в Кыргызстане в 2010 и в 2020 годах, оба раза считая кризис внутренним делом Кыргызстана. В ходе воен-

of the Treaty states that in the cases of the “threat to the security, territorial integrity and sovereignty of one or more participating states, or a threat to international peace and security”, parties will start consultations on the measures of eliminating threats [Collective Security Treaty Organization, n.d.]. Consequently, the case when the CSTO has the right to intervene in the internal conflicts of the member states is indicated ambiguously in comparison to external threats.

Therefore, when the CSTO peacekeeping forces entered to protect the constitutional order of Kazakhstan, the capacity of the CSTO military forces were demonstrated for the first time in its history. For the first peacekeeping operation, mobile units and subunits of all CSTO states with 2030 CSTO peacekeepers and 250 pieces of equipment were sent to Kazakhstan [Kursiv, 2022].

With the activation of peacekeeping forces, the new chapter of the CSTO has been ushered in, which might lead to reconsidering the potential of the organization, as well as mechanisms of its functioning. By and large,

ного конфликта вокруг Нагорного Карабаха Россия вновь отрицала причастность к ОДКБ, заявляя, что официально Нагорный Карабах признан территорией Азербайджана и, следовательно, находится вне юрисдикции ОДКБ [Кривошеев, 2021].

По сути, статья 5 Устава указывает на то, что организация уважает невмешательство в дела государств-членов. Однако, согласно Уставу ООН, обладающему высшим авторитетом, стороны ОДКБ могут обращаться за военной помощью для поддержки официальной власти. В то же время, в статье 2 Договора говорится, что в случаях «угрозы безопасности, территориальной целостности и суверенитету одного или нескольких государств-участников либо угрозы международному миру и безопасности» стороны начнут консультации о мерах по устранению угроз [ОДКБ, б.д.]. А в Уставе выделяются такие внешние угрозы, как международный терроризм, попытки вмешательства во внутренние дела участников Договора, применение ядерного и других видов оружия массово-

time will show how the organization will be developed, especially concerning the difficult geopolitical situation in the region and of the member states. Either way, from now on, the CSTO will not be considered as an organization in a sleeping mode, while member countries, along with other stakeholders will take into account the CSTO factor in their foreign policy strategies.

References

1. Collective Security Treaty Organization (n.d.). From Treaty to Organization. Retrieved from <https://odkb-csto.org/25years/>. Accessed on 20.01.2022.
2. Collective Security Treaty Organization (n.d.). Collective Security Treaty. Retrieved from http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm. Accessed on 20.01.2022.
3. Global Firepower (2022). Russia Military Strength. Retrieved from https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=russia. Accessed on 20.01.2022.
4. Karimov, N. (2021). Effectiveness of the CSTO in the context of the changing regional security system. Retrieved from <https://cabar.asia/en/>

го уничтожения, при которых начинаются переговоры о применении коллективные силы безопасности [Заквасин, 2017]. Следовательно, случаи, когда ОДКБ имеет право вмешиваться во внутренние конфликты государств-членов, обозначены неоднозначно, в сравнении с внешними угрозами.

Поэтому, когда миротворческие силы ОДКБ вступили на защиту конституционного строя Казахстана, впервые в ее истории была продемонстрирована боеготовность вооруженных сил ОДКБ. Для проведения первой миротворческой операции в Казахстан были направлены мобильные части и подразделения всех государств ОДКБ в составе 2030 миротворцев ОДКБ и 250 единиц техники [Курсив, 2022].

С активизацией миротворческих сил, вероятно, открылась новая глава ОДКБ, которая может привести к переосмыслению

effectiveness-of-the-csto-in-the-context-of-the-changing-regional-security-system. Accessed on 20.01.2022.

5. Kembayev, Z. (2015). The legal framework and the process of adopting documents within the framework of the CSTO. The Collective Security Treaty Organization and post-2014 contingency planning. Ed. by Dovgan E.F., Rusakovich A.V. Geneva Center for the Democratic Control of Armed Forces, 2015.
6. Krivosheev, K. (2021). Does the Collective Security Treaty Organization Have a Future? Retrieved from <https://carnegiemoscow.org/commentary/84923>. Accessed on 20.01.2022.
7. Kursiv (2022). The last CSTO peacekeepers left Kazakhstan. Retrieved from <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2022-01/poslednie-mirotvorcy-odkb-pokinuli-kazakhstan>. Accessed on 20.01.2022.
8. Zakvasin, A. (2017). "Russian NATO" is 25 years old: what are the CSTO forces today? Retrieved from <https://russian.rt.com/ussr/article/389693-25-let-dogovor-o-kollektivnoi-bezopasnosti>. Accessed on 20.01.2022.

потенциала организации, а также механизмов ее функционирования. По большому счету, время покажет, как будет развиваться организация, особенно учитывая непростую геополитическую ситуацию в регионе и государствах-членах. Так или иначе, отныне ОДКБ не будет рассматриваться как организация, находящаяся в спящем режиме, а страны-члены наряду с другими заинтересованными сторонами будут учитывать фактор ОДКБ в своих внешнеполитических стратегиях.

**THE CSTO
WILL NOT BE
CONSIDERED AS AN
ORGANIZATION IN
A SLEEPING MODE,
WHILE MEMBER
COUNTRIES, ALONG
WITH OTHER
STAKEHOLDERS WILL
TAKE INTO ACCOUNT
THE CSTO FACTOR
IN THEIR FOREIGN
POLICY STRATEGIES**

**ОТНЫНЕ ОДКБ
НЕ БУДЕТ
РАССМАТРИВАТЬСЯ
КАК ОРГАНИЗАЦИЯ,
НАХОДЯЩАЯСЯ В
СПЯЩЕМ РЕЖИМЕ,
А СТРАНЫ-ЧЛЕНЫ
НАРЯДУ С ДРУГИМИ
ЗАИНТЕРЕСОВАН-
НЫМИ СТОРОНАМИ
БУДУТ УЧИТЫВАТЬ
ФАКТОР ОДКБ В
СВОИХ ВНЕШНЕ-
ПОЛИТИЧЕСКИХ
СТРАТЕГИЯХ**

Источники

1. ОДКБ (б.д.) От Договора к Организации. Доступен по адресу: <https://odkb-csto.org/25years/>. Дата обращения: 20.01.2022.
2. Global Firepower (2022). Военная мощь России. Доступен по адресу: https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=russia. Дата обращения: 20.01.2022.
3. Каримов, Н. (2021). Эффективность ОДКБ в контексте меняющейся системы региональной безопасности. Доступен по адресу: <https://cabar.asia/en/effectiveness-of-the-csto-in-the-context-of-the-changing-regional-security-system>. Дата обращения: 20.01.2022.
4. Кембаев, Ж. (2015). Правовая база и процесс принятия документов в рамках ОДКБ. В Организация Договора о Коллективной Безопасности и планирование на случай чрезвычайных обстоятельств после 2014 года. Под ред. Е.Ф. Довгань, А.В. Русакович. Женеvский центр демократического контроля над вооруженными силами.
5. Кривошеев, К. (2021). Есть ли будущее у ОДКБ? Доступен по адресу: <https://carnegiemoscow.org/commentary/84923>. Дата обращения: 20.01.2022.
6. Курсив (2022). Последние миротворцы ОДКБ покинули Казахстан. Доступен по адресу: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2022-01/poslednie-mirotvorcy-odkb-pokinuli-kazakhstan>. Дата обращения: 20.01.2022.
7. ОДКБ (б.д.). Договор о коллективной безопасности. Доступен по адресу: http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm. Дата обращения: 20.01.2022.
8. Заквасин, А (2017). «Российскому НАТО» 25 лет: что сегодня представляют собой силы ОДКБ. Доступен по адресу: <https://russian.rt.com/ussr/article/389693-25-let-dogovor-o-kollektivnoi-bezopasnosti>. Дата обращения: 20.01.2022.

TURKEY-RUSSIA ENERGY COOPERATION ON NATURAL GAS

DR. ZHULDYZ KANAPIYANOVA

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
UZMAN ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ АҒА ҒЫЛЫМИ
ҚЫЗМЕТКЕР

ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ТУРЦИИ И РОССИИ ПО ПРИРОДНОМУ ГАЗУ

Turkey is the country with the fastest increase in energy demand among the OECD countries in the last 20 years. In this period, Turkey ranks second in the world after China in the increase in electricity and natural gas demand. In this regard, Turkey is approximately 74% foreign-dependent in meeting its energy demand [Mfa.gov.tr, no date]. The multifaceted nature of Turkey's energy strategy and its dependence on foreign energy increases the importance of international relations in this field. One of the main objectives of Turkey's energy strategy is ensuring route and resource diversification to strengthen energy supply security. Turkey also aims to contribute to regional and global energy security and to become a regional trade center in energy.

According to the December 2020 Natural Gas Market Report published by the Energy Market Regulatory Authority, Turkey's natural gas imports increased by 6.45% compared to the previous year and amounted to 48 billion 125 million cubic meters, while natural gas exports decreased by 24.28% to 577.52 million cubic meters. Natural gas production decreased by 6.88% compared to the previous year and amounted to 441 million cubic meters, while natural gas consumption increased by 6.93% to 47 billion 987 million cubic meters

IN THIS REGARD, TURKEY IS APPROXIMATELY 74% FOREIGN-DEPENDENT IN MEETING ITS ENERGY DEMAND

В СВЯЗИ С ЭТИМ ТУРЦИЯ ПРМЕРНО НА 74% ЗАВИСИТ ОТ ИНОСТРАННОГО ГОСУДАРСТВА В УДОВЛЕТВОРЕНИИ СВОИХ ПОТРЕБНОСТЕЙ В ЭНЕРГИИ

Турция является страной с самым быстрым ростом спроса на энергию среди стран ОЭСР за последние 20 лет. В этот период Турция занимает второе место в мире после Китая по увеличению спроса на электроэнергию и природный газ. В связи с этим Турция примерно на 74% зависит от иностранного государства в удовлетворении своих потребностей в энергии [Mfa.gov.tr, без даты]. Многогранность энергетической стратегии Турции и ее зависимость от зарубежных энергоресурсов повышают важность международных отношений в этой области. Одной из основных целей энергетической стратегии Турции является обеспечение диверсификации маршрутов и ресурсов для повышения безопасности энергоснабжения. Турция также стремится внести свой вклад в региональную и глобальную энергетическую безопасность и стать региональным центром торговли энергией.

Согласно отчету о рынке природного газа за декабрь 2020 года, опубликованному Управлением по регулированию энергетического рынка, импорт природного газа в Турцию увеличился на 6,45% по сравнению с предыдущим годом и составил 48 млрд 125 млн куб.м. При этом экспорт природного газа снизился на 24,28% до 577,52 млн

[EPDK.gov.tr, 2020]. The fact that domestic reserves and production amounts remain at very limited levels in meeting current and potential use has made natural gas imports compulsory for Turkey.

Following the first purchase agreement of 6 billion cubic meters per year signed with Russia in 1986, natural gas purchases from Russia (West Line), Iran and Russia (Blue Stream Line) continued, respectively, within the scope of other purchase agreements signed to meet the increasing consumption amount. Within the scope of the purchase agreement signed on March 12, 2001, natural gas purchases from Azerbaijan have also started since 2007. Thus, as of the current situation, Turkey imports natural gas through pipelines within the scope of long-term natural gas purchase agreements from 3 different countries.

In cases where the transmission of natural gas through pipelines is not technically or economically feasible, natural gas is cooled down to -162 C and liquefied. Then liquefied natural gas (LNG), which volume is reduced up to 600 times, is transported by specially manufactured tankers. In order to increase supply security and flexibility in supply by

куб.м. Добыча природного газа снизилась на 6,88% по сравнению с предыдущим годом и составила 441 млн куб.м, а потребление природного газа увеличилось на 6,93% до 47 млрд 987 млн куб. м [EPDK.gov.tr, 2020]. Тот факт, что внутренние запасы и объемы производства остаются на очень ограниченном уровне для удовлетворения текущих и потенциальных потребностей, сделал импорт природного газа обязательным для Турции.

После первого соглашения о закупке в объеме 6 млрд м3 в год, подписанного с Россией в 1986 г., продолжались закупки природного газа у России (Западная линия), Ирана и России (линия «Голубой поток»), соответственно, в рамках других соглашений о закупке, подписанных для удовлетворения увеличения объема потребления. В рамках договора купли-продажи, подписанного 12 марта 2001 года, с 2007 года также начались закупки природного газа с Азербайджана. Таким образом, в настоящее время Турция импортирует природный газ по трубопроводам в рамках долгосрочных соглашений о покупке природного газа из 3 разных стран.

В случаях, когда транспортировка природ-

diversifying supply sources, BOTAS, Turkish energy company, started to purchase LNG from Algeria since 1994 within the scope of the purchase agreement signed in 1988, and from Nigeria since 1999 within the scope of the purchase agreement signed in 1995. Thus, most of Turkey's natural gas imports come from Russia (33.59%), Azerbaijan (24%), Iran (11.06%), Algeria (11.58%), Nigeria (2.82%) and other countries [EPDK.gov.tr, 2020].

Turkey's first natural gas purchase from Russia started in 1986 with the West Line. With this line, Russian natural gas passes through Ukraine, Moldova, Romania and Bulgaria and reaches Turkey via Tekirdag. The West Line, which has an annual contract amount of 4 billion cubic meters, is 845 km long and reaches Ankara from Malkoclar on the Bulgarian border by following the route Hamitabat, Ambarli, Istanbul, Izmit, Bursa and Eskisehir. During the process, the capacity of Malkoclar Measurement Station located on the Bulgarian border was increased to 14 billion cubic meters per year [Enerji.gov.tr, n.d.].

The second natural gas purchase agreement with the Russian Federation was signed on December 10th 1996 as a cash purchase. The agreement, which provides for the purchase of gas in the amount of 8 billion cubic meters per year, will be valid for 23 years. This agreement implemented in parallel with the agreement signed on February 18, 1998 with Turusgas, created to import natural gas from Russia to Turkey [Hodalogullari & Aydin, 2016].

The third natural gas agreement, also known as Blue Stream, was signed with the initiatives of Russia in 1997. With this agreement, Russia declared its absolute dominance in the Turkish natural gas market. The Blue Stream Project, which has caused various debates with its political aspect, has

**TURKEY'S FIRST
NATURAL GAS
PURCHASE FROM
RUSSIA STARTED IN
1986 WITH THE WEST
LINE**

**ПЕРВАЯ ПОКУПКА
ПРИРОДНОГО ГАЗА
ТУРЦИИ С РОССИИ
НАЧАЛАСЬ В 1986
ГОДУ С ЗАПАДНОЙ
ЛИНИЕЙ**

ного газа по трубопроводам технически или экономически нецелесообразна, природный газ охлаждают до -162 С и сжижают. Затем сжиженный природный газ (СПГ), объем которого уменьшен до 600 раз, перевозится специально изготовленными танкерами. В целях повышения надежности поставок и гибкости поставок за счет диверсификации источников поставок турецкая энергетическая компания BOTAS начала закупать СПГ с Алжира с 1994 г. в рамках соглашения о закупках, подписанного в 1988 г., и с Нигерии с 1999 г. в рамках договора подписанного в 1995 году. Так, большая часть импорта природного газа в Турцию приходится на Россию (33,59%), Азербайджан (24%), Иран (11,06%), Алжир (11,58%), Нигерию (2,82%) и другие страны. [EPDK.gov.tr, 2020].

Первая покупка природного газа Турции с России началась в 1986 году с Западной линией. По этой линии российский природный газ проходит через Украину, Молдову, Румынию и Болгарию и достигает Турции через Текирдаг. Западная линия, годовой объем контракта которой составляет 4 миллиарда м³, имеет длину 845 км и достигает Анкары от Малкоклар на болгарской границе по маршруту Хамитабат, Амбарлы, Стамбул, Измит, Бурса и Эскишехир. В ходе этого процесса мощность измерительной станции Малкоклар, расположенной на границе с Болгарией, была увеличена до 14 млрд м³/год [Enerji.gov.tr, без даты].

Второй договор купли-продажи природного газа с Российской Федерацией был подписан 10 декабря 1996 г. за наличный расчет. Соглашение, предусматривающее закупку газа в объеме 8 млрд м³/год, планируется действовать в течение 23 лет. Предполагается, что это соглашение будет выполняться параллельно с подписанным 18

caused tensions between Turkey and Russia from time to time. However, despite all these discussions and investigations, the project was completed and the pipeline was officially put into operation on December 30th 2002 with a delivery protocol [Enerji.gov.tr, no date]. According to the 25-year agreement signed between Botas and Russian Gazexport, it has been decided to transport 16 billion cubic meters of natural gas per year to Turkey via a pipeline that will start from the territory of the Russian Federation and pass through the Black Sea. Before Blue Stream, Turkey, which was the third largest customer among 20 European countries that bought Russian natural gas in 2002, became Russia's second largest customer after Germany with Blue Stream. In addition, while the natural gas of Turkmenistan was to be transported to Turkey via the Trans-Caspian Line, the Blue Stream project that Turkey signed with Russia limited the way of the energy regime that could occur with an energy-rich region like the Caspian [Kemaloglu, 2020].

Russia, which gave a political message to the European Union (EU) by canceling the South Stream project due to a disagreement

февраля 1998 г. соглашением с компанией «Турсгаз», которая учреждается для импорта природного газа из России в Турцию [Ходалогуллары & Айдын, 2016].

Третье газовое соглашение, также известное как «Голубой поток», было подписано по инициативе России в 1997 году. Этим соглашением Россия заявила о своем абсолютном доминировании на турецком рынке природного газа. Проект «Голубой поток», вызвавший различные дебаты своим политическим аспектом, время от времени вызывал напряженность в отношениях между Турцией и Россией. Однако, несмотря на все эти обсуждения и исследования, проект был завершен, и 30 декабря 2002 года трубопровод был официально введен в эксплуатацию с протоколом сдачи [Enerji.gov.tr, без даты]. В соответствии с соглашением сроком на 25 лет, подписанным между Botas и российским «Газэкспортом», было принято решение о транспортировке 16 млрд м³ природного газа в год в Турцию по трубопроводу, который будет начинаться с территории Российской Федерации и проходить через

with the EU, announced that it would build a new line to Turkey without using the territory of Ukraine. The details of the TurkStream project, which was planned to be built after Russia's decision to cancel the South Stream project, started to materialize in January 2015. Considering TANAP, it seems that Tekirdag will become an energy point with these projects. However, it is also a fact that every new project increases the dependence on Russia.

On January 8th 2020, the leaders of Russia and Turkey realized the inauguration of the TurkStream Pipeline and thus implemented a new project in the field of energy [Gazprom.com, 2020]. Just a few years ago, Russia and Turkey were working on competing projects. While Russia was working on the South Stream project (the pipeline that would pass under the Black Sea would transport Russian gas from the city of Anapa to the Bulgarian port of Varna), Turkey was also interested in the Nabucco Project, which would transport gas from the Middle East and Central Asia to Europe. However, both projects could not be implemented due to political, economic and security reasons. Both this issue and the multi-faceted cooperation between Russia and Turkey played an important role in the introduction and implementation of the TurkStream idea. Russia's search for alternatives to Ukraine and Belarus for exporting natural gas to Europe, and Turkey's desire to be an energy "hub" have a great impact on the realization of this project.

As a matter of fact, Russia, with the TurkStream pipeline, not only has reduced its dependence on Ukraine in transit, but also remains the most important supplier of European countries. Another important aspect of the realization of this project for Russia is that it was realized despite the pressure of the USA and even the EU. The project is also of great impor-

THE THIRD NATURAL GAS AGREEMENT, ALSO KNOWN AS BLUE STREAM, WAS SIGNED WITH THE INITIATIVE OF RUSSIA IN 1997

ТРЕТЬЕ ГАЗОВОЕ СОГЛАШЕНИЕ, ТАКЖЕ ИЗВЕСТНОЕ КАК «ГОЛУБОЙ ПОТОК», БЫЛО ПОДПИСАНО ПО ИНИЦИАТИВЕ РОССИИ В 1997 ГОДУ

Черное море. До «Голубого потока» Турция, которая была третьим по величине покупателем среди 20 европейских стран, покупавших российский природный газ в 2002 году, с «Голубым потоком» стала вторым по величине покупателем России после Германии. Кроме того, в то время как природный газ Туркменистана должен был транспортироваться в Турцию по Транскаспийской магистрали, проект «Голубой поток», подписанный Турцией с Россией, ограничивал путь энергетического режима, который мог возникнуть с таким богатым энергоресурсами регионом, как Каспий. [Кемалоглу, 2020].

Россия, которая дала политический сигнал Европейскому союзу (ЕС), отменив проект «Южный поток» из-за разногласий с ЕС, заявила, что построит новую ветку в Турцию без использования территории Украины. Детали проекта «Турецкий поток», который планировалось построить после решения России отменить проект «Южный поток», начали осуществляться в январе 2015 года. Учитывая ТАНАП, кажется, что Текирдэг станет энергетической точкой этих проектов. Однако фактом является и то, что каждый новый проект увеличивает зависимость от России.

8 января 2020 г. лидеры России и Турции осуществили открытие газопровода «Турецкий поток» и таким образом реализовали новый проект в области энергетики [Gazprom.com, 2020]. Всего несколько лет назад Россия и Турция работали над конкурирующими проектами. Пока Россия работала над проектом «Южный поток» (трубопровод, проходящий по дну Черного моря, должен был транспортировать российский газ из города Анапа в болгарский порт Варна), Турция также интересовалась проектом «Набукко», по которому

tance for Turkey, as 15.75 billion cubic meters of gas per year will be delivered directly to Turkey without any intermediary country. On the other hand, by developing projects such as TANAP and developing natural gas cooperation with Iran and Azerbaijan, Turkey both meets its own energy needs and tries to become one of the global energy centers. On the one hand, when Turkey's energy dependence on Russia continues to increase; on the other hand, Ankara is making good use of the Russia-Ukraine crisis, the Russia-EU energy conflict and the pressure policy of the USA on the EU countries regarding Russia in the field of energy in Eurasia. Thus, Ankara is progressing step by step towards becoming an important player in the field of energy.

References

1. Enerji.gov.tr (n.d.). Pipelines and Projects. Retrieved from <https://enerji.gov.tr/nukleer-enerji-ve-uluslararasi-projeler-genel-mudurlugu-boru-hatlari-ve-projeleri>. Accessed on 01.02.2022.
2. EPDK.gov.tr (2020). Natural Gas Market 2020 Sector Report.
3. Gazprom.com (2020). TurkStream Gas Pipeline Officially Launched in Grand Ceremony. Retrieved from <https://www.gazprom.com/press/news/2020/january/article497324/>. Accessed on 01.02.2022.
4. Hodalogullari Z., Aydin A. (2016). The Effect of Natural Gas Cooperation between Turkey and Russia on Turkey's Energy Security. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/301682253_TURKIYE_ILE_RUSYA_ARASINDAKI_DOGAL_GAZ_

планировался отправка газа из Ближнего Востока и Центральной Азии в Европу. Однако оба проекта не могли быть реализованы по политическим, экономическим причинам и причинам безопасности. Этот вопрос и многоплановое сотрудничество России и Турции сыграли важную роль во внедрении и реализации идеи «Турецкого потока». Поиск Россией альтернативы Украине и Белоруссии для экспорта природного газа в Европу и стремление Турции быть энергетическим «хабом» оказывают большое влияние на реализацию этого проекта.

По сути, Россия с газопроводом «Турецкий поток» не только снизила зависимость от Украины в транзите, но и остается важнейшим поставщиком европейских стран. Еще одним важным аспектом реализации этого проекта для России является то, что он был реализован вопреки давлению США и даже ЕС. Проект имеет большое значение и для Турции, так как 15,75 млрд куб.м газа в год будут поставляться напрямую в Турцию без какой-либо страны-посредника. С другой стороны, развивая такие проекты, как ТАНАП и развивая сотрудничество в области природного газа с Ираном и Азербайджаном, Турция не только удовлетворяет свои потребности в энергии, но и пытается стать одним из мировых энергетических центров. С одной стороны, когда энергетическая зависимость Турции от

economist.com

ISBIRLIGININ_TURKIYE'NIN_ENERJII_GUVENLIGINE_ETKISI. Accessed on 01.02.2022.

5. Kemalglu I. (2020). New Symbol of Turkey-Russia Friendship: TurkStream. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-rusya-dostlugunun-yeni-sembolu-turkakim-/1697460>. Accessed on 01.02.2022.
6. Mfa.gov.tr (n.d.). Turkey's International Energy Strategy. Retrieved from https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa. Accessed on 28.01.2022.

России продолжает расти; с другой стороны, Анкара хорошо использует российско-украинский кризис, энергетический конфликт Россия-ЕС и политику давления США на страны ЕС в отношении России в сфере энергетики в Евразии. Таким образом, Анкара шаг за шагом продвигается к тому, чтобы стать важным игроком в области энергетики.

THE PROJECT IS ALSO OF GREAT IMPORTANCE FOR TURKEY, AS 15.75 BILLION CUBIC METERS OF GAS PER YEAR WILL BE DELIVERED DIRECTLY TO TURKEY WITHOUT ANY INTERMEDIARY COUNTRY

ПРОЕКТ ИМЕЕТ БОЛЬШОЕ ЗНАЧЕНИЕ И ДЛЯ ТУРЦИИ, ТАК КАК 15,75 МЛРД КУБ.М ГАЗА В ГОД БУДУТ ПОСТАВЛЯТЬСЯ НАПРЯМУЮ В ТУРЦИЮ БЕЗ КАКОЙ-ЛИБО СТРАНЫ ПОСРЕДНИКА

Источники

1. Enerji.gov.tr (без даты) Турбопроводы и проекты. Доступно по адресу: <https://enerji.gov.tr/nukleer-enerji-ve-uluslararası-projeler-genel-mudurlugu-boru-hatları-ve-projeleri>. Дата обращения: 01.02.2022.
2. EPDK.gov.tr (2020). Отраслевой отчет о рынке природного газа 2020.
3. Gazprom.com (2020). Торжественная церемония официального запуска газопровода «Турецкий поток». Доступно по адресу: <https://www.gazprom.com/press/news/2020/january/article497324/>. Дата обращения: 01.02.2022.
4. Ходалогуллары З., Айдын А. (2016). Влияние сотрудничества Турции и России в области природного газа на энергетическую безопасность Турции. Доступно по адресу: https://www.researchgate.net/publication/301682253_TURKIYE_ILE_RUSYA_ARASINDAKI_DOGAL_GAZ_ISBIRLIGININ_TURKIYE'NIN_ENERJII_GUVENLIGINE_ETKISI. Дата обращения: 01.02.2022.
5. Кемалоглу И. (2020). Новый символ турецко-российской дружбы: «Турецкий поток». Доступно по адресу: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-rusya-dostlugunun-yeni-sembolu-turkakim-/1697460>. Дата обращения: 01.02.2022.
6. Mfa.gov.tr (без даты). Международная энергетическая стратегия Турции. Доступно по адресу: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa. Дата обращения: 28.01.2022.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF TELEMEDICINE

PROF. GULNAR NADIROVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТЕЛЕМЕДИЦИНЫ

The phenomenon of telemedicine did not arise in our lives due to the coronavirus pandemic, but it was in the last two years that this sector has become more relevant than ever before. Social distance, which is one of the key conditions for the prevention of COVID-19, is the main constituent element in telemedicine since the assessment, diagnosis, and treatment of patients by medical specialists is done remotely using telecommunication technologies. The use of this approach can be traced back to the previous decades; however, it has been sporadic and limited due to the high cost and complexity of the equipment. Initially, telemedicine was most often used for consultations between general practitioners and their more specialized colleagues situated in remote locations, such as medical centers or campuses away from rural or hard-to-reach populations. The situation has changed due to the ubiquitous spread of the Internet. The creation of communication devices capable of providing high-quality communications, both audio and video, has provided tremendous opportunities for remote patient assistance at home, in the workplace, or nursing homes.

In addition to greater security, that is, the absence of possible contact with other potentially infectious people,

TELEMEDICINE WAS MOST OFTEN USED FOR CONSULTATIONS BETWEEN GENERAL PRACTITIONERS AND THEIR MORE SPECIALIZED COLLEAGUES SITUATED IN REMOTE LOCATIONS

ТЕЛЕМЕДИЦИНА ЧАЩЕ ИСПОЛЬЗОВАЛАСЬ ДЛЯ КОНСУЛЬТАЦИЙ МЕЖДУ ВРАЧАМИ ОБЩЕГО ПРОФИЛЯ, РАБОТАЮЩИМИ С ПАЦИЕНТАМИ В ОДНОМ МЕСТЕ, И БОЛЕЕ УЗКИМИ СПЕЦИАЛИСТАМИ, НАХОДЯЩИМИСЯ В ДРУГОМ МЕСТЕ

Феномен телемедицины возник в нашей жизни не в связи с пандемией коронавируса, но именно в последние два года этот сектор стал актуальным как никогда прежде. Социальная дистанция, являющаяся одним из ключевых условий профилактики данного вида болезни, в телемедицине является основным составляющим элементом, поскольку оценка, диагностирование и лечение пациентов медицинскими работниками происходит на расстоянии с помощью телекоммуникационных технологий. Использование этого подхода можно проследить и в предыдущие несколько десятилетий, однако, оно было не регулярным и ограниченным из-за высокой стоимости и сложности оборудования.

Первоначально телемедицина чаще использовалась для консультаций между врачами общего профиля, работающими с пациентами в одном месте, и более узкими специалистами, находящимися в другом месте, например, в медицинских центрах или кампусах вдали от сельского или труднодоступного населения. Ситуация изменилась в связи с широким и повсеместным распространением Интернета. Создание коммуникационных устройств, способных обеспечить связь высокого качества, как аудио, так и видео, пре-

telemedicine provides several other benefits for patients, including saving time and cost on a commute and procedural processes, a higher level of confidentiality, and the availability of any specialists. Regarding doctors and medical staff, they report improved efficiency in their services and, as a result, increased income, as well as better patient follow-up and improved health outcomes [Chironhealth, n.d.].

The use of technology (computers, video, phone, messaging) and medical software makes it easier and cheaper for patients to manage their health with chronic disease. Patients with such diseases need frequent tests, medical checks, dietary advice, and other emergency care. Enabling patients to use telemedicine for these services eases the burden of a chronic illness and increases the likelihood that the patient will comply with

→ доставило огромные возможности для оказания удаленной помощи пациентам на дому, на рабочем месте или в домах престарелых

Помимо большей безопасности, то есть отсутствия возможных контактов с другими потенциально заразными пациентами, телемедицина обеспечивает и ряд других преимуществ для пациентов, в том числе экономия времени и затрат на дорогу, ожидание и прием у врача, конфиденциальность, доступность любых специалистов. Что касается врачей и медицинский персонал, то они отмечают повышение эффективности своих услуг и, как следствие, увеличение дохода, а также лучшее сопровождение пациентов и улучшение результатов в отношении здоровья [Chironhealth, б.д.].

follow-up instructions. The use of a dedicated post-hospital follow-up program for patients with heart failure reduced the number of readmissions within 30 days by 73% [Smith, 2015].

To help a patient with information provision, preservation, and further questions, telemedicine tools can connect a family member to a virtual visit, even if that person lives out of town or in another country. Moreover, monitoring a patient at home via video or audio connection helps allergists identify allergy triggers, and neurologists and physiotherapists observe and evaluate a patient's ability to navigate and take care of themselves in their own home [Hasselselfeld, n.d.]. Of course, telemedicine

**THE USE OF
TECHNOLOGY AND
MEDICAL SOFTWARE
MAKES IT EASIER
AND CHEAPER
FOR PATIENTS WITH
CHRONIC DISEASES
TO MANAGE THEIR
HEALTH**

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ
ТЕХНОЛОГИЙ И
МЕДИЦИНСКОГО
ПРОГРАММНОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ПОЗВОЛЯЕТ
УСПЕШНЕЕ
ПРОТИВОСТОЯТЬ
ХРОНИЧЕСКИМ
ЗАБОЛЕВАНИЯМ**

Использование технологий (компьютеры, видео, телефон, обмен сообщениями) и медицинского программного обеспечения позволяет успешнее противостоять хроническим заболеваниям, пациентам становится проще и дешевле осуществлять контроль над своим здоровьем. Пациенты с этими типами заболеваний нуждаются в частых лабораторных анализах, проверках лекарств, консультациях по диете и другой неотложной помощи. Предоставление пациентам возможности использовать телемедицину для таких посещений облегчает бремя жизни с хроническим заболеванием и повышает вероятность того, что пациент будет соблюдать последующие инструкции. А использование специальной программы послегоспитального наблюдения для пациентов с сердечной недостаточностью позволило сократить число повторных госпитализаций в течение 30 дней на 73 процента [Смит, 2015].

Чтобы помочь пациенту предоставить информацию, задать вопросы и принять к сведению ответы лечащего врача, телемедицина может подключить члена его семьи к виртуальному визиту, даже если этот человек живет за городом или в другой стране. Более того, наблюдение за пациентом в домашней обстановке через видео- или аудио соединение помогает аллергологам выявить факторы, вызывающие аллергию, а неврологам и физиотерапевтам наблюдать и оценивать способность пациента ориентироваться и заботиться о себе в условиях своего дома. [Хасселсфельд, б.д.]. Конечно, телемедицина не заменяет очную консультацию, когда это необходимо, а лишь дополняет ее. Эксперты проводят различие между телездоровохранением и телемедициной, если телемедицина относится конкретно к удаленным клиническим ус-

does not replace necessary face-to-face consultation, but only complements it. Experts separate telehealth and telemedicine; while telemedicine refers specifically to remote clinical services, telehealth can refer to remote non-clinical services, covering activities such as administrative meetings, continuous medical education, and physician training. Telehealth is not a specific service, but a set of methods to improve patient care and education.

For successful contact of the patient with the doctor or nurse, a desktop computer with a special video card is usually used. High-speed telephone lines or satellite communications also allow participants to interact in a virtual meeting, and the security of private information and databases is vital. Today, there is a lot of innovative telemedicine equipment to meet the various needs of patients, along with smartphones and computers, mobile medical devices such as electrocardiogram (ECG) or vital signs monitors [Vsee, n.d.] are actively used. The touch screen allows providers to receive information about heart rate, blood pressure, glucose levels, and other data by transferring readings from one device to another. Australia, Japan, Singapore, and the EU have developed digital health

лугам, то телездоровоохранение может относиться к удаленным неклиническим услугам, охватывая такие мероприятия, как административные встречи, непрерывное медицинское образование и обучение врачей. Телездоровоохранение — это не конкретная услуга, а набор методов улучшения ухода за пациентами и обучения.

Для успешного контакта больного с врачом или медсестрой обычно используется настольный компьютер со специальной видеокартой. Высокоскоростные телефонные линии или спутниковая связь также позволяют взаимодействовать участникам виртуальной встречи, и очень важная роль отводится безопасности и защищенности частной информации, а также базы данных. Сегодня существует много инновационного телемедицинского оборудования для удовлетворения различных потребностей пациентов, наряду с смартфонами и компьютерами активно применяются мобильные медицинские устройства, такие как электрокардиография (ЭКГ) или мониторы основных показателей жизнедеятельности. [Vsee, б.д.]. Сенсорный экран позволяет провайдером получать информацию о частоте сердечных сокращений, кровяном давлении,

strategies to create similar standards for determining the quality, safety, and clinical value of new medical devices. A growing number of countries are adopting data protection regulations that should make it clear to businesses, investors, and consumers what data can be shared, with whom, and how [Bestsennyy et al., 2021].

The COVID-19 crisis has shown that telemedicine can significantly slow the spread of the disease and protect vulnerable populations. The desire for safe use of home health services has grown so dramatically that remote care outperformed outpatient care by 78 times in April 2020 compared to February 2020 [Bestsennyy et al., 2021]. The pandemic has also led to the rapid digitization of hospital systems; to increase capacity, expand remote care, deploy the Internet of Things (IoT that are embedded with sensors, software, and other technologies for the purpose of connecting and exchanging data with other devices and systems over the internet) in hospitals, telemedi-

**TELEMEDICINE
DOES NOT REPLACE
NECESSARY FACE-TO-
FACE CONSULTATION,
BUT ONLY
COMPLEMENTS IT**

**ТЕЛЕМЕДИЦИНА НЕ
ЗАМЕНЯЕТ ОЧНУЮ
КОНСУЛЬТАЦИЮ,
КОГДА ЭТО
НЕОБХОДИМО, А
ЛИШЬ ДОПОЛНЯЕТ
ЕЕ**

уровне глюкозы и других данных посредством передачи показаний с одного устройства на другое. Австралия, Япония, Сингапур и ЕС разработали стратегии цифрового здравоохранения, чтобы создать аналогичные стандарты для определения качества, безопасности и клинической ценности новых медицинских устройств. Все больше стран принимают правила защиты данных, которые должны разъяснить предпринимателям, инвесторам и потребителям, какими данными можно делиться, с кем и как [Бесценный и др., 2021].

Кризис COVID-19, показал, что телемедицина может существенно замедлить распространение болезни и защитить уязвимые группы населения. Стремление к безопасному использованию медицинских услуг на дому возросло так резко, что по данным специалистов в апреле 2020 г. удаленное лечение превзошло амбулаторное лечение в 78 раз по сравнению с февралем 2020 г. [Бесценный и др.,

cine consultations, or the operation of robots and robotic systems, it was necessary to radically improve access to networks. In this situation, AI experts have proposed the introduction of 5G networks, which have enormous potential to create a massive telemedicine infrastructure [The Medical Futurist, 2021]. We are talking about a dramatic increase in speed and bandwidth of networks, so up to a million devices per square kilometer will be able to simultaneously connect. For the development of telehealth, especially telesurgery, the time of reception, transmission, and information management must be reduced to about one millisecond. A high-speed network in a hospital system can quickly and efficiently transfer enormous data files with medical images - up to 1 gigabyte of information per patient per examination. In the case of remote consultation today using existing networks, it is extremely difficult to send or receive such amounts of data. 5G technology will enable physicians to use AI software to carry out the most advanced projects in telemedicine and, in particular, telesurgery, providing the necessary operations to those who need it most. For example, in China, a 5G-powered medical robot, located at a distance of about 200 km from the operating room, performed a remote brain operation in 60 seconds [The Global Herald, 2021].

Not surprisingly, telemedicine and telehealth have become a sector of significant capital investment and rapid growth. Healthcare represents 18% of America's GDP (\$3.6 trillion) a year. In other wealthy countries, the proportion is lower, around 10%, but is increasing as populations age and the pandemic spreads. CB Insights, a data provider, estimates that investment in digital health startups has nearly doubled in 2021 to \$57 billion. Worldwide, there are now 90 health-

ARTIFICIAL INTELLIGENCE, DIGITAL TELEMEDICINE, DIAGNOSTICS AND TELEHEALTH ARE LAYING THE FOUNDATION FOR NEW HEALTHCARE SYSTEMS IN MANY COUNTRIES AROUND THE WORLD

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ, ЦИФРОВАЯ ТЕЛЕМЕДИЦИНА И ДИАГНОСТИКА, А ТАКЖЕ ТЕЛЕЗДРАВООХРАНЕНИЕ ЗАКЛАДЫВАЮТ ФУНДАМЕНТ НОВЫХ СИСТЕМ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ ВО МНОГИХ СТРАНАХ МИРА

2021]. Пандемия также привела к стремительной оцифровке больничных систем, для увеличения дополнительной пропускной способности, расширения удаленного ухода, развертывания Интернета вещей в больницах, телемедицинских консультаций или работы роботов и роботизированных систем, необходимо было радикально усовершенствовать доступ к сетям. В этой ситуации специалисты по ИИ предложили внедрить сети 5G, обладающие огромными возможностями для создания значительной инфраструктуры телемедицины [Медицинский футурист, 2021]. Речь идет об увеличении скорости и пропускной способности сетей, куда смогут одновременно подключиться до миллиона устройств на квадратный километр. Для развития телездравоохранения, особенно телехирургии важно, что время приема-передачи и управления информацией сократится примерно до одной миллисекунды. Высокоскоростная сеть в системе больниц может быстро и качественно передавать огромные файлы данных с медицинскими изображениями — до 1 гигабайта информации на одного пациента за одно исследование. В случае удаленной консультации сегодня по существующим сетям такой огромный файл отправить крайне сложно. Технология 5G позволит врачам использовать программное обеспечение искусственного интеллекта для реализации самых продвинутых проектов в рамках телемедицины и, в частности, телехирургии, предоставляя необходимые операции тем, кто в этом больше нуждается. Так, в Китае медицинский робот с питанием от 5G, находясь на расстоянии около 200 км от операционной с пациентом, за 60 секунд провел удаленную операцию на головном мозге [Глобальный вестник, 2021].

care startups worth \$1 billion or more, four times as many as five years ago. Existing tech giants Alphabet, Amazon, Apple, Meta (Facebook's new parent company), and Microsoft poured about \$3.6 billion into health-related deals last year, with two areas of particular interest: devices and data. In Russia, Kazakhstan, and other CIS countries, it is too early to talk about the rapid development of telemedicine and telehealth. Factors such as the absence or insufficient development of legal regulations, mediocre funding, clarity issues regarding payment and insurance, technical unpreparedness of doctors and patients, distrust to the new formats of work of medical institutions - all these factors partly hinder the rapid development that we are seeing today in some countries of the West and East.

Nevertheless, the main global trends indicate that telemedicine has great prospects and opportunities for its development. Artificial

Неудивительно, что телемедицина и телездоровоохранение стали сектором значительных инвестиций капиталов в эту быстро растущую отрасль. Здоровоохранение потребляет 18% ВВП в Америке (3,6 трлн долларов) в год. В других богатых странах эта доля ниже, около 10%, но увеличивается по мере старения населения и распространения пандемии. По оценкам CB Insights, поставщика данных, инвестиции в стартапы в области цифрового здравооохранения почти удвоились в 2021 году до 57 млрд долларов. По всему миру стартапов в сфере здравооохранения стоимостью \$1 млрд и более сейчас насчитывается 90, что в четыре раза больше, чем пять лет назад. Действующие технологические гиганты - Alphabet, Amazon, Apple, Meta (новая материнская компания Facebook) и Microsoft в прошлом году вложили около 3,6 млрд долларов в сделки, связанные со здоровьем, особенно ак-

intelligence, digital telemedicine, diagnostics and telehealth are laying the foundation for new healthcare systems in many countries around the world. There is hope that they will be able to withstand global challenges and offer new strategies to deal with existing and potential future crises within this extremely important but vulnerable sector of people's lives.

References

1. Bestsenyy, Oleg, Gilbert, Greg, Harris Alex & Rost, Jennifer (2021). Telehealth: A quarter-trillion-dollar post-COVID-19 reality? Retrieved from <https://www.mckinsey.com/industries/healthcare-systems-and-services/our-insights/telehealth-a-quarter-trillion-dollar-post-covid-19-reality>. Accessed on 17.01.2022.
2. Chironhealth (n.d.). What is telemedicine? Retrieved from <https://chironhealth.com/telemedicine/what-is-telemedicine/> Accessed on 16.01.2022.
3. Hasselfeld, Brian William (n.d.). Benefits of telemedicine. Retrieved from <https://www.hopkinsmedicine.org/health/treatment-tests-and-therapies/benefits-of-telemedicine>. Accessed on 17.01.2022.
4. Smith, Andrea (2015). Gastroenterology and telemedicine - a perfect match. Retrieved from <https://chironhealth.com/blog/gastroenterology-and-telemedicine-a-perfect-match/>. Accessed on 18.01.2022.
5. The Global Herald (2021). 5G-powered medical Remebot performs remote brain surgery in 60 seconds. Retrieved from <https://theglobalherald.com/news/5g-powered-medical-remebot-performs-remote-brain-surgery-in-60-seconds/>. Accessed on 18.01.2022.
6. The Medical Futurist (2021). 5G in healthcare: Boosting remote brain surgeries, connected health, or medical VR. Retrieved from <https://medicalfuturist.com/5g-in-healthcare-boosting-telehealth-vr-connected-health/>. Accessed on 20.01.2022.
7. Vsee (n.d.). What is telemedicine? Retrieved from <https://vsee.com/what-is-telemedicine>. Accessed on 16.01.2022.

тивно в двух областях: устройства и данные. В России, Казахстане и других странах СНГ говорить о стремительном развитии телемедицины и телездоровоохранения пока рано. Такие факторы, как отсутствие или недостаточная разработка правовых норм, скромное финансирование, неясность с вопросами оплаты и страхования, техническая неподготовленность врачей и пациентов, недоверие к новым форматам работы медицинских учреждений – все это отчасти препятствует такому же бурному развитию, какое мы наблюдаем сегодня в

некоторых странах Запада и Востока.

И тем не менее, основные мировые тенденции свидетельствует о том, что телемедицина имеет большие перспективы и возможности для своего развития. Искусственный интеллект, цифровая телемедицина и диагностика, а также телездоровоохранение закладывают фундамент новых систем здравоохранения во многих странах мира. Есть надежда, что они способны противостоять многим глобальным вызовам и предложить новые стратегии борьбы с существующими и потенциальными кризисами в этой крайне важной, но уязвимой сфере жизни общества и человечества.

Источники

1. Бесценный, Олег, Гилберт, Грег, Харрис Алекс и Рост, Дженифер (2021). Телемедицина: реальность после COVID-19 за четверть триллиона долларов? Доступно по адресу: <https://www.mckinsey.com/industries/healthcare-systems-and-services/our-insights/telehealth-a-quarter-trillion-dollar-post-covid-19-reality>. Дата обращения: 17.01.2022.
2. Chironhealth (н.д.). Что такое телемедицина? Доступно по адресу: <https://chironhealth.com/telemedicine/what-is-telemedicine/> Дата обращения: 16.01.2022.
3. Хасселфельд, Брайан Уильям. (н.д.). Преимущества телемедицины. Доступно по адресу: <https://www.hopkinsmedicine.org/health/treatment-tests-and-therapies/benefits-of-telemedicine>. Дата обращения: 17.01.2022.
4. Смит, Андреа. (2015). Гастроэнтерология и телемедицина – идеальное сочетание. Доступно по адресу: <https://chironhealth.com/blog/gastroenterology-and-telemedicine-a-perfect-match/> Дата обращения: 18.01.2022.
5. Глобальный вестник (2021). Медицинский робот Remebot на базе 5G проводит удаленную операцию на головном мозге за 60 секунд. Доступно по адресу: <https://theglobalherald.com/news/5g-powered-medical-remebot-performs-remote-brain-surgery-in-60-seconds/> Дата обращения: 18.01.2022.
6. Медицинский футурист (2021). 5G в здравоохранении: повышение эффективности удаленных операций на головном мозге, подключенного здравоохранения или медицинской виртуальной реальности. Доступно по адресу: <https://medicalfuturist.com/5g-in-healthcare-boosting-telehealth-vr-connected-health/>. Дата обращения: 20.01.2022.
7. Vsee. (н.д.). Что такое телемедицина? Доступно по адресу: <https://vsee.com/what-is-telemedicine>. Дата обращения: 16.01.2022.

TÜRKİSTAN EYALETİNDE DOĞUM ORANI VE ÇOCUK EĞİTİMİNİN ÖNEMİ

DAULET ZHAILYBAYEV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
UZMAN ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ БАЛА ТУУ КӨРСЕТКІШІ ЖӘНЕ БАЛАЛАР ТӘРБИЕСІНІҢ МАҢЫЗЫ

Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev tarafından 2022 yılı “Çocuk Yılı” olarak ilan edilmiştir [Kaz.zakon, 2022]. Devlet Başkanının bu inisiyatifi, toplumun gelişim süreci içerisinde genç nesile verilen önemi göstermektedir. Bu, Kazakistan’ın halihazırda sosyal gelişimi kapsamında öncelikli olarak dikkat edilmesi gereken hususlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, ülkedeki doğal nüfus artışının sağlanması, mevcut demografik durumun iyileştirilmesine yardımcı olacaktır. Bu bağlamda, bölgelerdeki doğum oranları ve sosyal güvenlik konuları gündemde tutulmaktadır. Bu konular istatistikler ve özel araştırmalar yoluyla analiz edilebilir.

Halihazırda ülke nüfusu 19.10 milyon kişi olup [Stat.gov.kz, 2022], bunların 6.29 milyonunu 0-17 yaş grubu oluşturmaktadır. Bu rakamı 2011 yılı ile karşılaştırdığımızda %22.9'luk bir artış görülmektedir [Bala.stat.gov.kz, 2021a]. Türkistan eyaletindeki çocuk sayısına bakacak olursak 2021 yılı başında 889.872'dir. Bu rakamın ülke çapında ilk sırada olduğunu ifade edebiliriz ve diğer bazı eyaletler ile karşılaştırdığımızda ise arada bir hayli farkın olduğu görülmektedir. Örneğin, Mangıstau eyaletinde 291.145 çocuk,

**HALİHAZIRDA
ÜLKE NÜFUSU
19.10 MİLYON KİŞİ
OLUP BUNLARIN
6.29 MİLYONUNU
0-17 YAŞ GRUBU
OLUŞTURMAKTADIR**

**ҚАЗІРГІ КЕЗДЕ
ЕЛІМІЗДЕ ХАЛЫҚ
САНЫ 19,10 МИЛЛИОН
АДАМ, ОНЫҢ 6,29
МИЛЛИОНЫ 0-17
ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАР**

ҚР Президенті Қ. Тоқаев 2022 жылды елімізде «Балалар жылы» деп жариялады [Kaz.zakon, 2022]. Мемлекет басшысының бұл бастамасы қоғамды дамытудың басты негізгі жас ұрпақ екенін түсіндіреді. Бұл Қазақстанның қазіргі әлеуметтік даму жағдайында келешек ұрпақтың өміріне баса назар аудару қажеттігін көрсетеді. Сонымен қатар, еліміз бойынша халықтың табиғи өсімін реттеу қалыптасқан демографиялық ахуалды жақсартуға жағдай жасайды. Бұл тұрғыда өңірлердегі бала туу көрсеткіштері мен балаларды әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері өзекті мәселе ретінде қарастырылады. Бұл мәселелерді статистикалық деректер мен арнайы зерттеулер арқылы талдауға болады.

Қазіргі кезде елімізде халық саны 19.10 миллион адамды құрап отыр [Stat.gov.kz, 2022]. Оның ішінде 0 ден 17 жасқа дейінгі балалардың саны 2021 жылдың басында 6,295,590 құраған. Бұл көрсеткішті 2011 жылғы статистикалық деректермен салыстырғанда 22,9 % өскен [Bala.stat.gov.kz, 2021a]. Соның ішінде Түркістан облысындағы балалар санын бөліп алып қарайтын бол-

Doğu Kazakistan eyaletinde 291.145 çocuk, Kuzey Kazakistan eyaletinde 134.454 çocuk vardır [Bala.stat.gov.kz, 2021b]. Lakin her ne kadar çocuk sayısı bakımından birinci sırada gelse de doğum oranı içerisinde 2020 verilerine göre 1.000 kişiye 17.02 ile ülke ortalaması olan 21.81'in altında kalmaktadır. Bu konuda en düşük orana sahip olan eyalet 12.59 ile Jambıl olup en yüksek doğum oranı ise 30.65 ile Kostanay eyaletidir [Bala.stat.gov.kz, 2020a]. Her ne kadar ülkenin en kalabalık eyaletlerinden birisi olması ve evlilik yaşının da diğer bölgelere göre daha erken olmasına karşın doğum oranları ülke ortalamasının altındadır. Bu nedenlerden ötürü konunun daha detaylı bir şekilde incelenmesi faydalı olacaktır.

Ülkenin geleceği olan çocukların eğitimleri ve sosyal yaşam koşulları önemli konulardan birisidir. Bu bağlamda, "Kazakistan 2030" stratejik programında, "kadın ve çocuk sağlığının iyileştirilmesi" önemli bir başlık olarak ele alınmıştır. Belgede, anne ve çocuk sağlığının korunmasını,

**TÜRKİSTAN
EYALETİNDEKİ
ÇOCUK SAYISINA
BAKACAK
OLURSAK 2021
YILI BAŞINDA
889.872'DİR**

**2021 ЖЫЛДЫҢ
БАСЫНДА ТҮРКІСТАН
ОБЛЫСЫНДА 889,872
БАЛА ТІРКЕЛГЕН**

сақ, 2021 жылдың басында 889,872 бала тіркелген. Бұл көрсеткішті Қазақстанның өзге аймақтарымен салыстыратын болсақ: Маңғыстау облысында көрсетілген мерзімде – 291,145 бала; Шығыс Қазақстан облысында – 291,145; Солтүстік Қазақстанда – 134,454 бала бар [Bala.stat.gov.kz, 2021b]. Алайда, 2020 жылғы деректер бойынша Түркістан облысында 1000 адамға шаққанда 17,02 бала болып еліміз бойынша орташа көрсеткіш 21,81 төмен болып қалды. Бұл көрсеткіш бойынша ең төмен көрсеткіш Жамбылда 12,59 және ең жоғары туу көрсеткіші Қостанайда 30,65 [Bala.stat.gov.kz, 2020a]. Бұл еліміздегі ең тығыз қоныстанған өлкелердің бірі болғанымен, туу көрсеткіші орташа деңгейде болса да, басқа өңірлермен салыстырғанда ерте некеге тұру көрсеткішін де жан-жақты зерттелу керектігін көрсетеді.

Осындай негізде қалыптасып отырған Қазақстандағы демографиялық ахуал әлеуметтік жағдайдың

devletin sağlık kurumlarının ve kamuoyunun doğrudan ilgi alanında olması gerekliliği” vurgusu yer almaktadır [Adilet.zan.kz, 1997]. Buna göre, çocuğun sağlığı, nüfus artış dinamiklerinde önemli bir faktördür. Doğum hızının büyüme dinamiklerini korumak için çocukların sağlığına ve gelişim sürecindeki hastalıklarını ortaya çıkmasını önlemek için doğumlardaki sağlık durumuna dikkat edilmesi gereklidir. Bu çerçevede Kazakistan genelinde 5.194 çocuk doktoru, bu amaç doğrultusunda hizmet vermektedir [Bala.stat.gov.kz, 2020c].

Çocukların eğitim hayatları içerisinde ilk basamak olan anaokulu en önemli aşamalardan biridir. Çünkü okul öncesi kurumları, çocuğu ilk ve orta öğretime hazırlamakta ve çalışan ebeveynler de çocuklarının bakımına yardımcı olmaktadır. Kazakistan’da okul öncesi eğitim için 10.867 kuruluş bulunmaktadır. Bunların çoğu anaokulları ve mini bakım merkezlerinden oluşmaktadır [Bala.stat.gov.kz, 2020d]. Türkistan bölgesinde ise 1.418 anaokulu bulunmaktadır ve buralarda 157.544 çocuk eğitim görmektedir. Öte yandan anaokulu için 5.460 çocuk sırada beklemektedir [Balabaqsha.sna-

тұрақтылығына сүйенеді. Бұл ең алдымен балалардың жас ерекшелігіне қарай арнайы әлеуметтік жобалар арқылы дамытуды көздейді. Бұл тұрғыда еліміздің «Қазақстан 2030» стратегиялық бағдарламасында «Әйел мен баланың денсаулығын жақсарту. Ана мен баланың денсаулығын қорғау біздің мемлекетіміздің, денсаулық сақтау органдарының, жұртшылықтың тікелей назарында болуға тиіс» деп көрсетілді [Adilet.zan.kz, 1997]. Осыған сәйкес халық санының өсу динамикасына баланың денсаулығы маңызды фактор болып табылады. Бала туу санының өсу динамикасын сақтап тұру үшін балалардың денсаулығына мән беріліп, олардың туылу кезіндегі денсаулығы, өсе келе пайда болатын ауыруын болдырмау үшін жағдай жасалады. Бұл үшін Қазақстан бойынша 5,194 педиатр дәрігер қызмет етеді [Bala.stat.gov.kz, 2020c]. Еліміздегі бала денсаулығының реттелуі қазақстандық балалардың жан жақты дамуына және келешек өмірін қолайлы қалыптастыруының кепілі болып табылады.

Баланың өмірінің маңызды кезеңдерінің бірі, балабақша, мектеп жасына толуы. Қа-

tion.kz, 2022].

Benzer şekilde, ortaokullar çocukların gençlik çağıнда yetiştirilmesinde ve eğitiminde önemli bir rol oynamaktadır. Halihazırda Türkistan bölgesinde 910 okul bulunmaktadır. Bunun 97'si ilkokul, 756'sı ise ortaokul olup, bunların yerleşim dağılımına baktığımızda 78'i il içerisinde 832'si ise kırsal kesimdedir [Gov.kz, 2022a]. 2025 yılına kadar eyalet kapsamında 158 okulun daha inşası planlanmaktadır. Bu doğrultuda devlet bütçesinden 51 milyar tenge (118.9 milyon dolar) ayrılmıştır [Gov.kz, 2022b]. Bölgedeki eğitim kalitesine gelince, 2021 yılında Orta Asya ülkeleri için özel olarak hazırlanan Index of Disparity in Access to Quality Secondary Education (IDAQSE) sıralamasına göre Türkistan eyaleti, ortaokullardaki öğrenci sayısında ülke sıralamasında birinci sırada olup, öte yandan uzmanların eğitim düzeyleri ve üniversiteye giriş sonuçlarında da ilk sırada yer almaktadır [Kapital.kz, 2021]. Lakin ülke 2020-2021 eğitim öğretim yılında Devlet Olimpiyatları sonuçlarına göre Türkistan eyaletindeki okullar, 62. ve 74. sıralarda yer almıştır [Matol.kz, 2021].

Eğitim veren kurumların yanında çocukların sosyal gelişimine katkı sağlayacak ortamlar-

зақстан бойынша балалардың мектепке дейінгі білім алуына арналған 10,867 ұйым бар. Олардың дені балабақшалар, шағын орталықтардан тұрады [Bala.stat.gov.kz, 2020d]. Соның ішінде Түркістан облысында 1,418 балабақша бар. Онда 157,544 бала тәрбиеленеді. Ал балабақшаға кезекте тұрғандардың саны 5,460 баланы құрайды [Balabaqsha.snation.kz, 2022].

Мектепке дейінгі ұйымдарда баланы жалпы орта білім беретін бастауыш сыныпқа дайындайды. Сонымен қатар, бала тәрбиесімен отырған ата-анасының жұмысын жалғастыруға мүмкіндік береді. Осы сияқты жалпы білім беретін мектептердің де баланың тәрбиесіне және білім алуында маңызды орын болып табылады. Қазіргі кезде Түркістан облысында жалпы орта білім беретін 910 (10 жеке меншік) ұйым жұмыс істейді. Оның ішінде 97 бастауыш, 57 негізгі, 756 орта мектеп бар. Оның 78 қалада, 832-ауылдық елді мекендерде орналасқан [Gov.kz, 2022a]. 2025 жылға дейін облыс көлемінде 158 мектептің құрылысын салу жоспарлануда. Бұған республикалық бюджеттен 51,027,970,0 мың теңге көлемінде қаржы қарастырылған [Gov.kz,

рын да сақланması oldukça önemlidir. Bu konuda çocuk tiyatrolarının sayısı 2010'da 59'dan 2020'de 65'e çıkarken çocuk kütüphanelerinin sayısında son yıllarda belirgin bir gerileme yaşandığı görülmektedir. Örneğin 2000'de 538'den 2010'da 4.137'ye çıkan çocuk kütüphanesi sayısı 2017'den itibaren sürekli azalarak 2020'de 245'e gerilemiştir [Bala.stat.gov.kz, 2020e]. Bu tür kurumların sayısındaki azalma, yardımcı eğitim kuruluşlarının sayısının artması, özel kulüplerin yeniden canlandırılması ile büyük şehirlerde ve bölge merkezlerinde eğlence mekanlarının ve oyun alanlarının artmasıyla ilişkilendirilebilir. Öte yandan çocukların boş zamanlarını değerlendirmeleri adına okul sarayı, özel merkezler ve kulüpler ve spor salonları da bulunmaktadır [Dshturkistan.kz, 2022].

Çocukların eğitimlerinde, bireysel haklarını bilmeleri önem arz eden bir başka konudur. Bu alanda Kazakistan'da çocukların hakları ve sosyal statüleri UNICEF çerçevesinde değerlendirilmektedir [Unicef.org, 2022]. Türkistan eyaleti belediyesi, çocukların hakları ve sosyal statüleri konularında BM fonlarının ve sivil toplum kuruluşlarının ulusal ve bölgesel düzeydeki faaliyetlerini yürütmelerine yardımcı olmaktadır (Gov.kz, 2022a).

Sonuç olarak, doğal nüfus artışı Kazakistan'ın demografik yapısı için önemli bir faktördür. Ayrıca ülkede sağlık, serbest zamanların etkin kullanımı, eğitim ve çocukların haklarının korunması doğrudan yerel yürütme organlarının sorumluluğundadır. Bu konuda ülke çapında ve Türkistan genelinde sosyal güvenlik, ücretsiz eğitim ve çocuk sağlığının geliştirilmesi adına koşullar yaratılmaktadır.

Kaynakça:

1. Adilet.zan.kz (1997). Kazakistan – 2030 Bütün Kazakistanlıların Gelişmesi, Güvenliği ve Refahının Artırılması. Alınan yer: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030/> info. Erişim tarihi: 07.02.2022.

ÇOCUKLARIN EĞİTİM HAYATLARI İÇERİSİNDE İLK BASAMAK OLAN ANAOKULU EN ÖNEMLİ AŞAMALARDAN BİRİDİR

**БАЛА ӨМІРІНІҢ
МАҢЫЗДЫ
КЕЗЕҢДЕРІНІҢ
БІРІ - БАЛАБАҚША,
МЕКТЕП ЖАСЫНА
ТОЛУЫ**

2022b]. Облыстағы білім сапасына келетін болсақ, 2021 жылы Орталық Азия елдеріне арнайы дайындалған Index of Disparity in Access to Quality Secondary Education IDAQSE рейтингісі бойынша Түркістан облысы республика бойынша орта білім мектептеріндегі оқушы саны, мамандардың білімінің жоғарылығына, түлектердің ЖОО түсуі көрсеткішіне бойынша көш бастап тұр [Kapital.kz, 2021]. Алайда Түркістан облысы мектептері 2020-2021 жылғы оқу жылында Республикалық олимпиадалар қорытындысы бойынша 62 және 74 орындарға жайғасқан [Matol.kz, 2021].

Сонымен қатар, қазіргі таңда балаларды әлеуметтік қамсыздандыру үшін әрбір облыс, аудан орталықтарында арнайы орталықтар қызмет етеді. Оның негізінде 2020 жылғы мәлімет бойынша Қазақстанда балаларға арналған 245 кітапхана жұмыс жасайды. Бұл 2010 жылмен салыстырған айтарлықтай кеміген, аталмыш жылда республика бойына 41,371 кітапхана болған. Ал балаларға арналған театрлардың көрсеткішінде 2010 жылы елімізде 59 театр болса, 2020 жылы театрлардың саны 65 ке жеткен. Балаларға арналған цирктердің де көрсеткішінде төмен нәтижелер байқалады [Bala.stat.gov.kz, 2020e].

Республика бойынша балаларға арналған мұндай ұжымдардың қызметінің азаюын қосымша білім беру ұйымдарының контингентінің өсуі, арнайы үйірмелердің қызметінің жандануы және ірі қалалар мен облыс орталықтарындағы ойын сауық орындарының, балалар алаңдарының көбеюімен байланыстыруға болады. Екінші жағынан балалар шығармашылығын дамытуға, балалардың әлеуметтік спортпен шұғылдануына, балалардың бос уақытын тиімді пайдалануға

2. Bala.stat.gov.kz (2021a). Demografik Özellekler. Cinsiyete ve Yaşa Göre Çocuk Sayısı. Alınan yer: <https://bala.stat.gov.kz/kz/chislennost-detej-po-polu-i-vozzrastu/>. Erişim tarihi: 04.02.2022.
3. Bala.stat.gov.kz (2021b). 2021 başındaki Çocuk Sayısı. Alınan yer: <https://bala.stat.gov.kz/kz/chislennost-detej-na-nachalo-2020/>. Erişim tarihi: 05.02.2022.
4. Bala.stat.gov.kz (2020a). Genel Doğurganlık Katsayıları. Alınan yer: <https://bala.stat.gov.kz/rozhdamost/>. Erişim tarihi: 04.02.2022.
5. Bala.stat.gov.kz (2020b). Anne Yaşına Göre Çocuk Doğumu. Alınan yer: <https://bala.stat.gov.kz/kz/rodivshiesya-po-vozzrastu-materi/>. Erişim tarihi: 05.02.2022.
6. Bala.stat.gov.kz (2020c). Temel sağlık göstergeleri. Alınan yer: <https://bala.stat.gov.kz/osnovnyie-pokazateli-zdravoohraneniya/>. Erişim tarihi: 05.02.2022.
7. Bala.stat.gov.kz (2020d). Türlerine Göre Okul Öncesi Kurumlar. Alınan yer: <https://bala.stat.gov.kz/kz/doshkolnye-organizatsii-po-tipam/>. Erişim tarihi: 08.09.2022.
8. Bala.stat.gov.kz (2020e). Çocuklar için Kültür Merkezleri. Alınan yer: <https://bala.stat.gov.kz/kz/uchrezhdeniya-kultury-dlya-detej/>. Erişim tarihi: 07.02.2022.
9. Balabaqsha.snation.kz (2022). Türkistan Eyaleti Kamu Hizmetlerinin Tek Portalı. Alınan yer: <https://balabaqsha.snation.kz/kz/tko>. Erişim tarihi: 08.02.2022.
10. Dshturkistan.kz (2022). Türkistan Öğrenciler Evi. Alınan yer: <https://dshturkistan.kz/news>. Erişim tarihi: 07.02.2022.
11. Gov.kz (2022a). Türkistan Bölgesi İnsan Potansiyeli Gelişimi Yönetimi. Alınan yer: <https://www.gov.kz/memleket/entities/turkestan-adami-aleuetti-damytu/activities/4599?lang=kk>. Erişim tarihi: 08.02.2022.
12. Gov.kz (2022b). 2020-2025 yılında Türkistan bölgesinde inşa edilecek eğitim tesisleri. Alınan yer: <https://www.gov.kz/memleket/entities/turkestan-adami-aleuetti-damytu/projects/details/997?directionId=4599&lang=kk>. Erişim tarihi: 06.02.2022.
13. Kapital.kz (2021). Kaliteli Eğitime Erişimin Eyaletlere Göre Sıralaması Derlenmiştir. Alınan yer: <https://kapital.kz/gosudarstvo/94729/sostavlen-reyting-oblastey-po-dostupnosti-kachestvennogo-obrazovaniya.html>. Erişim tarihi: 07.02.2022.
14. Kaz.zakon (2022). 2022 yılı ülkede "Çocuk Yılı" olarak ilan edildi. Alınan yer: <https://kaz.zakon.kz/6001196-2022-zhyly-elimizde-balalar-zhyly-dep-zhariialandy.html>. Erişim tarihi: 07.02.2022.
15. Matol.kz (2021). 2020-2021 yılında Kazakistan'daki 100 Okullar Arası Olimpiyat'a

**2025 YILINA
KADAR EYALET
KAPSAMINDA
158 OKULUN
DANA İNŞASI
PLANLANMAKTADIR**

**2025 ЖЫЛҒА ҚАРАЙ
ОБЛЫС КӨЛЕМІНДЕ
ТАҒЫ 158 МЕКТЕП
ҚҰРЫЛЫСЫН САЛУ
ЖОСПАРЛАНУДА**

арналған оқушылар сарайы, арнайы орталықтар мен үйірмелер жұмыс жасайды [Dshturkistan.kz, 2022].

Жалпы балалардың денсаулығы, білім және әлеуметтік қамсыздандыру мәселесінен тыс, балалардың құқығын қорғау жағдайы да арнайы қарастыруды қажет етеді. Қазақстан жағдайында балалардың құқығы мен әлеуметтік жағдайы ЮНИСЕФ шеңберінде қарастырылады [UNICEF, 2022]. Алдағы уақытта, Түркістан облысының әкімдігі балалардың құқығы, әлеуметтік жағдайын БҰҰ-ның қорлары мен республикалық, облыстық деңгейдегі үкіметтік емес ұйымдардың қызметімен байланыстыратын болады (Gov.kz, 2022a).

Қорытындылай келе, халықтың табиғи өсімі Қазақстанның демографиялық құрылымы үшін маңызды фактор болып табылады. Сонымен қатар, денсаулық сақтау, бос уақытын тиімді пайдалану, білім алу және балалардың құқықтарын қорғау тікелей жергілікті атқарушы органдардың құзырында. Осыған байланысты бүкіл республикада және Түркістанда әлеуметтік қамсыздандыруды, тегін білім беруді және бала денсаулығын дамыту үшін жағдай жасалуда.

Дереккөздер:

1. Adilet.zan.kz (1997). Қазақстан - 2030 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. Сілтеме: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030/_info. Қаралған уақыты: 07.02.2022.
2. Bala.stat.gov.kz (2021a). Демографиялық сипаттамалар. Жынысы мен жасы бойынша балалардың саны. Сілтеме: <https://bala.stat.gov.kz/kz/chislennost-detej-po-polu-i-vozzrastu/>. Қаралған уақыты: 04.02.2022.
3. Bala.stat.gov.kz (2021b). 2021 жылдың басына балалар саны. Сілтеме: <https://bala.stat.gov.kz/kz/chislennost-detej-na-nachalo-2020/>. Қаралған уақыты: 05.02.2022.

Katılan Okul. Alınan yer: <http://matol.kz/news/217?lang=kz>. Erişim tarihi: 08.02.2022.

16. Stat.gov.kz (2022). Kazakistan Cumhuriyeti Sosyo-Ekonomik Gelişmesi 2021 Ocak-Aralık. Alınan yer: <https://stat.gov.kz/edition/publication/month>. Erişim tarihi: 06.02.2022.

17. UNICEF (2022). UNICEF Kazakhstan. Alınan yer: <https://www.unicef.org/kazakhstan/kk>. Erişim tarihi: 08.02.2022.

4. Bala.stat.gov.kz (2020a). Общие коэффициенты рождаемости. Доступно по адресу: <https://bala.stat.gov.kz/rozhdaemost/>. Дата просмотра: 04.02.2022.

5. Bala.stat.gov.kz (2020b). Анасының жасы бойынша туылғандар. Сілтеме: <https://bala.stat.gov.kz/kz/rodivshiesya-po-vozzrastu-materi/>. Қаралған уақыты: 05.02.2022.

6. Bala.stat.gov.kz (2020c). Денсаулық сақтаудың негізгі көрсеткіштері. Сілтеме: <https://bala.stat.gov.kz/osnovnye-pokazateli-zdravoozraneniya/>. Қаралған уақыты: 05.02.2022.

7. Bala.stat.gov.kz (2020d). Типтер бойынша мектепке дейінгі ұйымдар. Сілтеме: <https://bala.stat.gov.kz/kz/doshkolnye-organizatsii-po-tipam/>. Қаралған уақыты: 08.09.2022.

8. Bala.stat.gov.kz (2020e). Балалар үшін мәдениет мекемелері. Сілтеме: <https://bala.stat.gov.kz/kz/uchrezhdeniya-kultury-dlya-detej/>. Қаралған уақыты: 07.02.2022.

9. Balabaqsha.snation.kz (2022). Түркістан облысының мемлекеттік қызметтердің бірыңғай порталы. Сілтеме: <https://balabaqsha.snation.kz/kz/tko>. Қаралған уақыты: 08.02.2022.

10. Dshturkistan.kz (2022). Түркістан оқушылар сарайы. Сілтеме: <https://dshturkistan.kz/news>. Қаралған уақыты: 07.02.2022.

11. Gov.kz (2022a). Түркістан облысының адами әлеуетті дамыту басқармасы. Сілтеме: <https://www.gov.kz/memleket/entities/turkestan-adami-aleuettdamytu/activities/4599?lang=kk>. Қаралған күні: 08.02.2022.

12. Gov.kz (2022b). Түркістан облысында 2020-2025 жылдар аралығында құрылысы салынатын білім беру нысандары. Сілтеме: <https://www.gov.kz/memleket/entities/turkestan-adami-aleuettdamytu/projects/details/997?directionId=4599&lang=kk>. Қаралған күні: 06.02.2022.

13. Kapital.kz (2021). Составлен рейтинг областей по доступности качественного образования. Сілтеме: <https://kapital.kz/gosudarstvo/94729/sostavlen-reyting-oblastey-po-dostupnosti-kachestvennogo-obrazovaniya.html>. 07.02.2022.

14. Kazzakon (2022). 2022 жыл елімізде «Балалар жылы» деп жарияланды. Сілтеме: <https://kaz.zakon.kz/6001196-2022-zhyl-elimizde-balalar-zhyly-dep-zhariialandy.html>. Қаралған күні: 07.02.2022.

15. Matol.kz (2021). 100 лучших олимпийских школ Казахстана по итогам РО 2020-2021 у.г. Сілтеме: <http://matol.kz/news/217?lang=kz>. Қаралған уақыты: 08.02.2022.

16. Stat.gov.kz (2022). Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуы 2021 жылғы қаңтар-желтоқсан. Сілтеме: <https://stat.gov.kz/edition/publication/month>. Қаралған уақыты: 06.02.2022.

17. UNICEF (2022). Юнисеф Қазақстан. Сілтеме: <https://www.unicef.org/kazakhstan/kk>. Қаралған уақыты: 08.02.2022.

GÖÇMEN İŞÇİ DÖVİZİ AKTARIMLARI: KRIPTO PARA HAVALELERİ

ZHENGIZKHAN ZHANALTAY

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
MÜDÜR YARDIMCISI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ДИРЕКТОР
ОРЫНБАСАРЫ

ИММИГРАНТТАРДЫҢ АҚША АУДАРЫМДАРЫ: КРИПТОВАЛЮТА АУДАРЫМДАРЫ

Göç kararlarının alınmasında bireylerin yaşadıkları ülkedeki ekonomik, güvenlik, siyasi ve diğer pek çok neden etkili olmaktadır. Günümüzde ise bunların arasında ekonomik nedenler başı çekmektedir. 2020'de dünyada 281 milyon uluslararası göçmen bulunmakta olup yıllık işçi dövizі aktarımları 702 milyar dolara ulaşmıştır [Uluslararası Çalışma Örgütü, 2022]. Bu gönderimlerin büyük bir çoğunluğu uluslararası havale yolu ile gerçekleştirilmektedir. Bu konudaki önemli sorunlardan birisi ise bankalar tarafından alınan yüksek komisyon ücretleridir. Çünkü pek çok farklı örnekten de görülebileceği gibi bir gönderim miktarının önemli bir kısmı 1.000 doların altında olup yaklaşık %60'ı da ailelerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmaktadır [Ratha, v.d., 2021]. Komisyon ücretlerinde küresel ortalama %6.37 civarında olup bu oran Rusya'ya gönderilenler için ortalama %3'den çeşitli Afrika ülkelerinde %15'lere kadar çıkabilmektedir [Dünya Bankası, 2021]. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde 2030'a kadar tüm koridorlardaki komisyon ücretlerinin %3'ün altına çekme hedefi de bulunmaktadır [Rühmann, v.d., 2020]. Lakin bu konuda kara para aklama ve terörü finanse etme gibi güvenlik endişeleri nedeniyle bu önünün yeterince desteklenmediği bilin-

ÇÜNKÜ PEK ÇOK FARKLI ÖRNEKTEN DE GÖRÜLEBİLECEĞİ GİBİ BİR GÖNDERİM MİKTARININ ÖNEMLİ BİR KISMI 1.000 DOLARIN ALTINDADIR VE YAKLAŞIK 60%'I DA AİLELERİN TEMEL İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASINDA KULLANILMAKTADIR

ӨЙТКЕНІ, КӨПТЕГЕН МЫСАЛДАРДАН КӨРІНІП ТҰРҒАНДАЙ, ЖӨНЕЛТУ СОМАСЫНЫҢ АЙТАРЛЫҚТАЙ БӨЛІГІ 1000 ДОЛЛАРДАН АЗ ЖӘНЕ ШАМАМЕН 60% ОТБАСЫЛАРДЫҢ НЕГІЗГІ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІН ҚАНАҒАТТАНДЫРУҒА ЖҰМСАЛАДЫ

Көші-қон туралы шешімдер қабылдау кезінде экономикалық, қауіпсіздік, саяси және басқа да көптеген себептер маңызды рөл атқарады. Бүгінде олардың арасында экономикалық себептер жетекші орын алуда. 2020 жылы әлемде 281 миллион халықаралық мигрант бар болып, жыл сайынғы ақша аударымдары 702 миллиард долларға жеткен [Халықаралық еңбек ұйымы, 2022]. Бұл жөнелтілімдердің басым көпшілігі халықаралық ақша аударымы арқылы жүзеге асырылады. Осыған байланысты маңызды мәселелердің бірі – банктердің жоғары комиссиялық сыйақы алуы. Өйткені, көптеген мысалдардан көрініп тұрғандай, жөнелту сомасының айтарлықтай бөлігі 1000 доллардан аз және шамамен 60% отбасылардың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға жұмсалады [Ратха, және т.б., 2021]. Комиссиялық алымдар бойынша дүниежүзілік орташа мөлшерлеме шамамен 6,37%-ды құраса, Ресейге жіберілгендер үшін орташа есеппен 3%, Африканың әртүрлі елдерінде 15% дейін [Дүниежүзілік банк, 2021]. Тұрақты даму мақсаттары аясында 2030 жылға қарай барлық дәліздерде комиссиялық алымдарды 3%-дан төмен төмендету мақсаты да бар [Рүхман, т.б., 2020]. Дегенмен, бұл ұсыныс ақшаны жылыстату және терроризмді

mektedir [Mali Eylem Görev Gücü, 2017]. Bu yazımızda hem uluslararası havalelere hem de onun bir parçası olan göçmen işçi dövizі aktarımlarına yeni bir ivme kazandırma ihtimali yüksek olan kripto havaleler konusuna değinilecektir.

Kripto havalelerin işleyiş sistemine geçmeden önce blockchain ve kripto paraların ne olduğunu kısaca açıklamak yararlı olacaktır. Blockchain teknolojisi en basit ifade ile bilgilerin saklanması için bir veri bankası veya açık merkezizetsiz veri bankasıdır [Binance Academy, 2021]. Söz konusu teknolojinin, kripto paraların dışında pek çok alanda kullanılabilme potansiyeli bulunmaktadır. Kripto paralar tamamen dijital ortamda güvenli ticaret ve mülkiyet sağlayan bilgisayar ağı yazılımı kullanılarak oluşturulan dijital varlıklardır [Binance Academy, 2021]. Kripto paraların aktarımları, bankalara ihtiyaç duymadan gönderen ve alan arasında doğrudan gerçekleştirilebilmektedir. Bu da halihazırdaki bankalar arası havale sistemleri ile karşılaştırıldığında hem ücret hem de zaman açısından büyük avantajlar sağlamaktadır [Campioni-Noack, 2021; Jahani, 2021].

Geleneksel banka havalelerinde para önce-

қаржыландыру сияқты қауіпсіздік мәселелеріне байланысты жеткілікті түрде қолдау таппағаны белгілі [Қаржылық әрекет жөніндегі жұмыс тобы, 2017]. Бұл мақалада біз халықаралық ақша аударымдарына да, оның бөлігі болып табылатын мигранттардың ақша аударымдарына да жаңа серпін беретін крипто ақша аударымдары туралы айтатын боламыз.

Криптовалюталардың жұмыс жүйесіне көшпес бұрын блокчейн және криптовалюталардың не екенін қысқаша түсіндіріп өткен жөн болар. Блокчейн технологиясы жай ғана дерекқор немесе ақпаратты сақтауға арналған ашық орталықтандырылған дерекқор емес [Binance академиясы, 2021]. Оны криптовалюталардан басқа көптеген салаларда қолдану мүмкіндігі бар. Криптовалюталар - толық цифрлық ортада қауіпсіз сауда мен меншікті қамтамасыз ететін компьютерлік желі бағдарламалық құралын пайдалану арқылы жасалған цифрлық активтер [Binance академиясы, 2021]. Криптовалюталардың аударымдары жіберуші мен алушы арасында банктердің қажеттілігінсіз тікелей жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл ағымдағы банкаралық ақша аудару жүйелерімен салыстырғанда құны мен уақыты жағынан үлкен

likle ilk bankadan aracı bankaya sonrasında ise alıcının bankasına gönderilmektedir. Bu süreç içerisinde her kurumun işlemi yerine getirme zamanı ve işletim masrafı toplam süre ve komisyon ücretine yansıtılmaktadır [Rühmann, v.d., 2020]. Kripto para havaleleri ise ilk kilometre ve son kilometre (ilk işlem ve son işlem) olarak tabir edilen süreçte aracılığı ortadan kaldırmaktadır. Fakat, halihazırda kripto paraların günlük yaşamımızdaki kullanım alanının oldukça dar olması, ihtiyaçlarımızın karşılanmasında çeşitli engelleri ortaya çıkarmaktadır. Örneğin her ne kadar bize kripto paralar üzerinden havale yapılsa da bu paralar ile gıda, eşya ve faturalar gibi çeşitli harcamaların ödemesini henüz gerçekleştirememekteyiz. Çünkü kripto paralar büyük bir çoğunlukla mal veya hizmet verenler tarafından kabul edilmemektedir. Bu durum bu yenilikçi sistemin günlük hayata entegre olmasının önündeki en büyük engellerden birisidir.

Ulusal para birimlerinin aksine bir otorite tarafından desteklenmese de kripto paraların gerçek finansal değerleri bulunmaktadır. Bu sayede kripto paralarımızı dijital ortamdan ulusal para birimlerine çevirerek kullanabilmekteyiz. Fakat dijital ortamda kripto para alımı ve istenilen para birimine çevrilmesi konusunda halihazırda banka hesapları küresel çapta yegane seçenek olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kripto paraların kullanım alanını kısa süre içerisinde küresel çapta yaygınlaştırmamanın pek mümkün olmaması nedeniyle kripto paraların kullanılacak olan döviz cinslerine çevrilmesi konusuna önem verilmesi gerekmektedir. Özellikle işçi dövizini gönderimlerinde ana amaç havaleyi alacak tarafın eline geçen parayla rahatlıkla kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir. Kripto paraya erişim konusunda banka hesabı olmadan henüz küresel bir çözüm önerisi bulunmamaktadır. Lakin ülkeler bazında farklı yöntemlerin denendiği görülmektedir. Bunlara örnek olarak El Salvador, Meksika ve Filipinler'deki girişimler gösterilebilir.

El Salvador, kripto paralar ve özellikle Bitcoin denilince akla ilk gelen ülkeler arasında yer almaktadır. Ülkenin Cumhurbaşkanı Nayib Bukele'nin Bitcoin'i resmi para birimi olarak kabul etmesi ve ülke olarak yatırımda bulun-

артықшылықтары бар [Кампиони-Нок, 2021; Жажани, 2021].

Дәстүрлі ақша аударымдарында ақша алдымен бірінші банктен делдал банкке, содан кейін алушының банкіне жіберіледі. Бұл үдерістегі әрбір мекеменің орындалу уақыты мен операциялық құны жалпы уақыт пен комиссиялық алымда көрсетіледі [Рұхман, т.б., 2020]. Екінші жағынан, крипто ақша аударымдары бірінші километр және соңғы километр деп аталатын процесте делдалдарды жояды. Дегенмен, криптовалюталардың күнделікті өмірімізде шектеулі қолданылуы біздің қажеттіліктерімізді қанағаттандыру үшін әртүрлі кедергілер тудырады. Мысалы, бізге криптовалюта арқылы аударымдар жасалса да, біз сол ақшамен азық-түлік, тауарлар және шот-фактуралар сияқты әртүрлі шығындарымызды әлі өтей алмаймыз. Өйткені криптовалюталарды негізінен тауарларды немесе қызметтерді ұсынатындар қабылдамайды. Бұл жағдай осы инновациялық жүйені күнделікті өмірге енгізудегі ең үлкен кедергілердің бірі болып табылады.

Криптовалюталардың ұлттық валюталардан айырмашылығы, нақты қаржылық құндылықтары бар, бірақ олар билік та-

ması elbette bu ülkeye aktarılan işçi dövizlerinde kripto para havaleleri açısından büyük bir avantaj sağlayacaktır [Al Jazeera, 2021]. Bu doğrultuda El Salvador hükümeti Bitcoin otomatik para çekme makinelerini (ATM) yerleştirme çalışmalarına başlamıştır. Böylece halkın Bitcoin'leri ATM'lerden rahatça dolar olarak çekmelerine imkan sağlanacaktır. Buna ek olarak 200'e yakın "Chivo" kripto cüzdanına sahip makinelerin yerleştirilmesi ve 50 kripto döviz bürosu açma çalışmaları da yürütülmektedir. Böylece aradığımız kilit soruna çözümü El Salvador hükümeti ülke çapında gerekli altyapıyı sağlayarak sunmaktadır. Cumhurbaşkanı Bukele bu sayede yılda işçi göçmen dövizini transferlerinde 400 milyon dolara yakın tasarruf sağlanacağını açıklamıştır [Al Jazeera, 2021].

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Meksika arasındaki işçi dövizli koridoru dünyada önde gelenlerden birisidir. 2020'de sadece ABD'den Meksika'ya gönderilen işçi dövizli hacmi 40 milyar doları aşmıştır [Solloff, 2021]. Bu aktarımların büyük bir çoğunluğu geleneksel banka havaleleri, Western Union, MoneyGram ve Vigo gibi uluslararası para transferi yapan kuruluşlar aracılığı ile yapılmaktadır. Bu örnek üzerinden gönderim ücretlerine değinecek olursak 200

рапынан қолдау көрсетпейді. Осылайша, криптовалюталарды цифрлық медиадан ұлттық валютаға айырбастау арқылы пайдалануға болады. Дегенмен, банктік шоттар қазіргі уақытта цифрлық ортада криптографиялық ақшаны сатып алуға және оны қажетті валютаға айырбастауға қатысты жаһандық ауқымдағы жалғыз нұсқа болып табылады. Криптовалюталарды жаһандық деңгейде қысқа мерзімде қолдану аймағын кеңейту мүмкін болмағандықтан, криптовалюталарды қолданылатын шетел валюталарына айырбастау мәселесіне назар аудару қажет. Атап айтқанда, ақша аударымдарын жөнелтудегі басты мақсат – ақша аударымын алушы тарап алған ақшамен өз қажеттіліктерін оңай қанағаттандыруы. Банктік шотсыз криптовалютаға қол жеткізудің жаһандық шешімі әлі жоқ. Дегенмен, елдер негізінде әртүрлі әдістердің қолданылғаны байқалады. Бұған мысал ретінде Сальвадордағы, Мексикадағы және Филиппиндегі бастамаларды мысалға келтіруге болады.

Сальвадор - криптовалюта және әсіресе биткоин туралы сөз болғанда алдымен еске түсетін елдердің бірі. Елдің президенті Наиб Букеленің биткоинді ресми валюта ретінде қабылдауы және оның ел ретінде инве-

“

KRİPTO PARALARIN AKTARIMLARI, BANKALARA İHTİYAÇ DUYMADAN GÖNDEREN VE ALAN ARASINDA DOĞRUDAN GERÇEKLEŞTİRİLEBİLMEKTEDİR

KRİPTOVALYUTALARДЫҢ АУДАРЫМДАРЫ ЖІБЕРУШІ МЕН АЛУШЫ АРАСЫНДА БАНКТЕРДІҢ ҚАЖЕТТІЛІГІНСІЗ ТІКЕЛІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ МҮМКІН

”

forbes.com

dolar için ortalama 10 dolar komisyon ücreti kesildiği ifade edilmektedir. Bu noktada kripto para havaleleri ile alternatif bir gönderim hizmeti sunan Bitso firması ise 1.000 dolarlık bir gönderim için yaklaşık 1 doları hizmet bedeli olarak almaktadır. Bitso gönderim işlemlerini bitcoin üzerinden gerçekleştirerek alıcıların ise bu paralara mobil ödeme platformları aracılığı ile yerel para birimi Meksika pesosu ile alabilmelerine imkan sağlayan bir sistem oluşturmuştur. Bu nedenle komisyon ücretlerini bu denli düşük miktarlarda tutabilmektedir. Firmanın vermiş olduğu bilgilere göre, Bitso'nun toplam ABD'den aktarılan işçi döviz miktarı içerisindeki payı 2020'de 1 milyar dolara ulaşarak %2.5'ünü oluşturmaktadır. Buna ek olarak Bitso, deneme amaçlı ABD'nin Illinois eyaletinde Meksikalılar'ın yoğun olarak yaşadığı belirli noktalara ATM makinelerini yerleştirerek müşterilerinin direkt olarak Meksika'daki ailelerine Whatsapp üzerinden para gönderme hizmetini de sunmaktadır [Soloff, 2021]. Kısacası Bitso, bireylerin kendileri yapmaları gereken işlemleri bir hizmet olarak sunmaktadır. Böylece işçi göçmenler Bitso aracılığı ile ailelerine direkt

стициялауы, әрине, осы елге аударылған жұмысшылардың ақша аударымдарындағы криптографиялық ақша аударымдары тұрғысынан үлкен артықшылық береді [Al Jazeera, 2021]. Осы бағытта Сальвадор үкіметі Bitcoin автоматты кассалық машиналарын (банкомат) орналастыру сынды жұмыстарды бастады. Осылайша, халық банкоматтардан биткоиндерді доллармен оңай шешіп алуы бек мүмкін. Сонымен қатар, 200-ге жуық «Чиво» крипто әмияндары бар машиналарды орнату және 50 криптовалюта айырбастау пункттерін ашу жұмыстары жүргізілуде. Осылайша, Сальвадор үкіметі бүкіл ел бойынша қажетті инфрақұрылымды қамтамасыз ету арқылы біз іздеген негізгі мәселенің шешімін ұсынады. Президент Букеле бұл ақша аударымдарында жыл сайын 400 миллион долларға жуық ақша үнемдеуге болатынын мәлімдеді [Al Jazeera, 2021].

Америка құрама штаттары (АҚШ) мен Мексика арасындағы ақша аудару дәлізі әлемдегі жетекші орындардың бірі болып табылады. Тек АҚШ-тан Мексикаға жөнелтілген ақша аударымдарының көлемі 2020 жылы 40 миллиард доллардан асты

Мексика песосу gönderebilmektedir. Burada bitcoin üzerinden gönderim ile hem kripto havalelerin avantajlarından yararlanmakta olup aynı zamanda alıcıya kullanabileceği bir döviz sağlaması ile de son kilometre sorununa mobil ödeme platformları sayesinde pratik bir çözüm bulmuştur. Böylece alıcı noktasında herhangi bir bayi veya yüklü miktarda fiziksel nakit bulundurma teferruatından da kendini kurtarmış görünmektedir. Bu noktada bitcoin fiyatındaki dalgalanmaların gönderimler açısından nasıl riskler oluşturduğu da ayrıntılı olarak incelenmesi gereken hususlar arasında yer almaktadır.

Filipinler'de faaliyet gösteren Bloom Solutions firması ise aynı şekilde kripto paralar üzerinden para transferi hizmeti sunarken Bitso'dan farklı olarak sabit kripto paralar (sabit kripto paralar ABD dolarına fiyat olarak sabitlenmiş ve desteklenen kripto paralardır, bu nedenle değeri her daim 1 dolara denktir) ile gönderim işlemlerini gerçekleştirmektedir. Bu sayede Bitcoin gibi fiyat dalgalanmalarını ortadan kaldırmaktadır [Rühmann, v.d., 2020].

Venezuela'da Alarcon ve Valiu gibi firmalar para aktarım işlemlerinde benzer yöntemleri kullanmaktadır. Öte yandan Venezuela hükümeti Petro adlı bir kripto parayı 2018'de çıkarmış olup bunu da ülkenin petrol gelirleri ile desteklemektedir [Chain analysis, 2021]. Venezuela kişiler arası kripto para gönderim ve tutma konusunda dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır [Chain analysis, 2021]. Bunun da ana nedenleri arasında ülkenin yerel para birimi olan Bolivar'ın düzenli olarak değer kaybetmesi nedeniyle Venezuela halkının kendi birikimlerini devalüasyondan koruma adına sabit kriptolar başta olmak üzere pek çok kripto para bulundurdıkları bilinmektedir [Di Salvo, 2019; Chain analysis, 2021].

**FAKAT, HALİHAZIRDA
KRİPTO PARALARIN
GÜNLÜK
YAŞAMIMIZDAKİ
KULLANIM
ALANININ OLDUKÇA
DAR OLMASI,
İHTİYAÇLARIMIZIN
KARŞILANMASINDA
ÇEŞİTLİ ENGELLERİ
ORTAYA
ÇIKARMAKTADIR**

**ДЕГЕНМЕН,
КРИПТОВАЛЮТА-
ЛАРДЫҢ КҮНДЕЛІКТІ
ӨМІРІМІЗДЕ
ШЕКТЕУЛІ
ҚОЛДАНЫЛУЫ БІЗДІҢ
ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІМІЗДІ
ҚАНАҒАТТАНДЫРУ
ҮШІН ӘРТҮРЛІ
КЕДЕРГІЛЕР
ТУДЫРАДЫ**

[Солоф, 2021]. Бұл аударымдардың басым көпшілігі дәстүрлі ақша аударымдары, Western Union, MoneyGram және Vigo сияқты халықаралық ақша аударымдары ұйымдары арқылы жүзеге асырылады. Бұл мысал арқылы жеткізу ақысы туралы айтатын болсақ, 200 доллар үшін орташа есеппен 10 доллар комиссиялық алым алынады деп көрсетілген. Осы кезде крипто ақша аударымдарымен балама жеткізу қызметін ұсынатын Bitso компаниясы 1000 долларлық жөнелтілім үшін шамамен 1 доллар алады. Bitso алушыларға транзакцияларын биткоин арқылы жүзеге асыру арқылы мобильді төлем платформалары арқылы жергілікті валютада Мексика песосында осы валюталарды алуға мүмкіндік беретін жүйені жасады. Осы себепті ол комиссиялық алымдарды соншалықты төмен мөлшерде сақтай алады. Компания ұсынған ақпаратқа сәйкес, Bitso-ның АҚШ-тан аударылған ақша аударымдарының жалпы көлеміндегі үлесі 2020 жылы 1 миллиард долларға жетіп, 2,5%-ды құрайды. Сонымен қатар, Bitso АҚШ-тың Иллинойс штатында сынақ ретінде мексикалықтар көп тұратын белгілі бір нүктелерге банкоматтарды орналастыру арқылы Whatsapp арқылы Мексикадағы тұтынушыларының отбасыларына тікелей ақша жіберу қызметін ұсынады [Солоф, 2021]. Қысқаша айтқанда, Bitso жеке тұлғалар өздері жасауы керек транзакцияларды қызмет ретінде ұсынады. Осылайша, еңбек мигранттары Мексика песосын Bitso арқылы тікелей өз отбасыларына жібере алады. Мұнда биткоин арқылы жөнелтумен криптографиялық аударымдардың артықшылығын пайдаланып қана қоймай, сатып алушыға қолдануға болатын шетел валютасын береді және мобильді төлем платформаларының арқасында соңғы километр мәселесінің практикалық шешімін тапты. Осылайша, ол са-

Genel itibariyle kripto para bulunduran ve havalelerini gerçekleştiren ülkelere baktığımızda sanılanın aksine gelişmiş ekonomiler yerine gelişmekte olanlarda adaptasyonun ve kullanımın çok daha yaygın olduğu görülmektedir. Bunun da ana nedenlerinden birisi kendi yerel para birimlerinin devalüasyona karşı zayıf olmasıdır. Yukarıda bahsi geçen ülkelerin Kripto Adaptasyonu Endeksi 2021 içerisindeki sıralamasına bakacak olursak Venezuela 7., Filipinler 15., Meksika 44., El Salvador 89. sırada yer almaktadır. Listenin ilk 20 sıralaması içerisinde Hindistan 2., Pakistan 3., Ukrayna 4., Brezilya 14. ve Rusya'nın 18. sırada yer alması bu ülkelerin aynı zamanda önde gelen işçi dövizі gönderilen ülkeler olması nedeniyle de bizlere kripto para havalelerinin yaygınlaşmaya başladığını göstermektedir [Chain analysis, 2021]. Lakin rakamsal olarak baktığımızda halihazırda yıllık işçi döviz gönderimi içerisinde kripto havalelerin payı %1'in altındadır [Arnold ve Wilson, 2021].

Sonuç olarak kripto para havalelerinin geleneksel banka transferlerine göre süre ve masraf açısından oldukça avantajlı olduğu görül-

тып алушының орнында дилердің немесе үлкен көлемдегі физикалық қолма-қол ақшаның болуы туралы мәліметтерден құтылған сыңайлы. Осы сәтте биткоин бағасының ауытқуы трансмиссия тұрғысынан қалай қауіп төндіретіні егжей-тегжейлі қарастырылуы керек мәселелердің бірі болып табылады.

Филиппинде жұмыс істейтін Bloom Solutions компаниясы, Bitso-дан айырмашылығы, тіркелген криптовалюталары бар криптовалюталар арқылы ақша аудару қызметтерін ұсынады (бекітілген криптовалюталар АҚШ долларына баға бойынша бекітілген және қолдау көрсетілетін криптовалюталар болып табылады, сондықтан мән әрқашан 1 долларға тең болады). Осылайша, ол Bitcoin сияқты баға ауытқуларына жол бермейді [Рухман, және т.б., 2020].

Венесуэладағы Alarcon және Valiu сияқты фирмалар ақша аудару операцияларында ұқсас әдістерді қолданады. Екінші жағынан, Венесуэла үкіметі 2018 жылы Петро деп аталатын криптовалютаны шығарды, ол елдің мұнай кірістерімен

mektedir. Bankaların bu yeni sisteme adapte olabilmeleri ve faydalarından yararlanmaları teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmamaları adına önemlidir. Yakın gelecekte farklı ekonomik nedenlerden ötürü kullanımı özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygınlaşan kripto para havalelerinin işçi dövizlerinin öncülüğünde küresel çapta uluslararası para aktarımlarına yeni bir soluk getirmesi pek muhtemel görünmektedir. Böylece kripto paraların ilk çıkış amacı olan merkezizsiz ve düşük gönderim ücretleri hedefine ulaşabilecektir.

Kaynaklar

1. Al Jazeera (2021). Orta Amerika ülkeleri soruyor: Bitcoin havale maliyetlerini azaltabilir mi?. Alınan yer: <https://www.aljazeera.com/economy/2021/8/25/central-american-nations-ask-can-bitcoin-cut-remittance-costs>. Erişim tarihi: 19.02.2022.
2. Arnold, Tom ve Wilson, Tom (2021). Analiz: Havale firmaları, El Salvador hareketine rağmen bitcoini eklemeye yavaş kalmaktadır. Alınan yer: <https://www.reuters.com/business/remittance-firms-slow-add-bitcoin-despite-el-salvador-move-2021-06-11/>. Erişim tarihi: 20.02.2022.
3. Binance Academy (2021). Kripto paralar nedir? Alınan yer: https://academy.binance.com/en/start-here?utm_campaign=googleadsxacademy&utm_source=googleads&utm_medium=cpc&gclid=Cj0KCQiA0eOPBhCGARIsAFIwT-s6iwkHGkpcn39DSf1SjZYpG9-CLFlv58iT-8cF_I67mk7IKo2j3WvPQaAkOdEALw_wcB. Erişim tarihi: 19.02.2022.
4. Campioni-Noack, Isidoro (2021). Kripto paralar: Göçmen dövizleri için yenilikçi bir çözüm mü? Alınan yer: <https://blogs.lse.ac.uk/humanrights/2021/04/29/cryptocurrencies-an-innovative-solution-to-migrant-remittances/>. Erişim tarihi: 19.02.2022.
5. Chain analysis (2021). 2021 kripto para birimi coğrafyası raporu. Alınan yer: <https://www.mchain.uk/wp-content/uploads/2021/11/reportMC.pdf>. Erişim tarihi: 20.02.2022.
6. Di Salvo, Mathew (2019). Venezuelalıların neden kripto para birimlerine sığınıyor?. Alınan yer: <https://www.bbc.com/news/business-47553048>. Erişim tarihi: 20.02.2022.
7. Dünya Bankası (2021). Dünya çapında işçi dövizleri gönderimleri. Alınan yer: https://remittanceprices.worldbank.org/sites/default/files/rpw_main_report_and_annex_

**CUMHURBAŞKANI
BUKELE BU
SAYEDE YILDA İŞÇİ
GÖÇMEN DÖVİZİ
TRANSFERLERİNDE
400 MİLYON DOLARA
YAKIN TASARRUF
SAĞLANACAĞINI
AÇIKLAMIŞTIR**

**PREZİDENT
BUKELE B'UL AĞŞA
AUDARIMDARINDA
JYL SAYIN
400 MİLLİON
DOLLARFA JUUİK
AĞŞA ÜNEMDEUGE
BOLATININ
MƏLİMDEĐİ**

қамтамасыз етіледі [Chain analysis, 2021]. Венесуэла адамдар арасында криптовалюталарды жіберу және ұстау бойынша әлемдегі жетекші елдердің бірі болып табылады [Chain analysis, 2021]. Мұның негізгі себептерінің қатарында елдің жергілікті валютасы боливардың тұрақты құнсыздануы бар және венесуэла халқы өз жинақтарын девальвациядан қорғау үшін көптеген криптовалюталарды, әсіресе тұрақты криптовалютаарды жұмсайтыны белгілі [Ди Салво, 2019; Chain analysis, 2021].

Жалпы, криптовалюталарды ұстайтын және олардың ақша аударымдарын жүзеге асыратын елдерге қарасақ, танымал пікірге қарамастан, бейімделу және пайдалану дамыған экономикалардың орнына дамушы елдерде әлдеқайда жиі кездесетіні байқалады. Мұның басты себептерінің бірі – олардың ұлттық валюталарының девальвацияға қарсы әлсіздігі. Жоғарыда аталған елдердің Криптоның бейімделу индексі 2021 рейтингіндегі нәтижесіне қарасақ, Венесуэла 7-ші, Филиппин 15-ші, Мексика 44-ші, Сальвадор 89-шы орында тұр. Тізімнің алғашқы 20 рейтингінің ішінде Үндістан 2-ші, Пәкістан 3-ші, Украина 4-ші, Бразилия 14-ші және Ресей 18-ші орында болуы, осы елдердің ақша аударымдары бойынша жетекші елдер болғандықтан, криптографиялық ақша аударымдарының кең тарала бастағанын көрсетеді [Chain analysis, 2021]. Дегенмен, біз оны сандық деректермен қарастыратын болсақ, жылдық ақша аударымдарындағы криптолық аударымдардың үлесі 1%-ға да жетпейді [Арнольд және Уилсон, 2021].

Нәтижесінде, дәстүрлі банк аударымдарымен салыстырғанда криптолық ақша аударымдары уақыт пен шығын тұрғысынан айтарлықтай тиімді екені байқалады.

q321.pdf. Ерісім tarihi: 18.02.2022.

8. Jahani, Joshua (2021). Kripto para havaleleri dünyanın en savunmasızları için bir yaşam hattıdır. Alınan yer: <https://techcrunch.com/2021/10/09/crypto-remittances-are-a-lifeline-for-the-worlds-most-vulnerable/?guccounter=1>. Ерісім tarihi: 19.02.2022.
9. Mali Eylem Görev Gücü (2017). Kara para aklama ve terörün finansmanı mücadele önlemleri ve finansal entegrasyon. Alınan yer: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/content/images/Updated-2017-FATF-2013-Guidance.pdf>. Ерісім tarihi: 18.02.2022.
10. Rühmann, Friederike, Konda, Aashirvad, Sai, Horrocks, Paul ve Taka, Nina (2020). Blockchain teknolojisi işçi döviz gönderimlerinin masraflarını azaltabilir mi? Alınan yer: https://www.oecd-ilibrary.org/development/can-blockchain-technology-reduce-the-cost-of-remittances_d4d6ac8f-en. Ерісім tarihi: 18.02.2022.
11. Ratha, Dilip, Kim, Ju, Plaza, Sonia ve Seshan, Ganesh (2021). Göç merceğinden COVID-19 krizine karşı dayanıklılık. Alınan yer: https://www.knomad.org/sites/default/files/2021-05/Migration%20and%20Development%20Brief%2034_1.pdf. Ерісім tarihi: 18.02.2022.
12. Soloff, Andalusia Knoll (2021). Kripto kullanıcılarında yeni dalga: Göçmen işçiler. Alınan yer: <https://restofworld.org/2021/crypto-remittances/>. Ерісім tarihi: 20.02.2022.
13. Uluslararası Çalışma Örgütü (2022). Dünya göç raporu 2022. Alınan yer: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>. Ерісім tarihi: 18.02.2022.

Технологиялық дамудан қалып қоймау үшін банктердің осы жаңа жүйеге бейімделіп, оның игілігін көру өте маңызды. Жақын арада әртүрлі экономикалық себептерге байланысты кеңінен тараған криптовалюта аударымдары, әсіресе дамушы елдерде жұмысшылардың ақша аударымдарының жетекшілігімен жаһандық халықаралық ақша аударымдарына жаңа тыныс әкелуі мүмкін. Осылайша, криптовалюталардың орталықтандырылмаған және төмен жөнелту ақысы болып табылатын алғашқы мақсатына қол жеткізіледі.

Дереккөз:

1. Al Jazeera (2021). Орталық Америка елдері: Биткоин ақша аудару шығындарын азайта ала ма? Сілтеме: <https://www.aljazeera.com/economy/2021/8/25/central-american-nations-ask-can-bitcoin-cut-remittance-costs>. Қаралған уақыты: 19.02.2022.
2. Арнольд, Том және Уилсон, Том (2021). Талдау: Сальвадор қозғалысына қарамастан ақша аудару компаниялары биткоинді жүктеуде баяу әрекет

етуде. Сілтеме: <https://www.reuters.com/business/remittance-firms-slow-add-bitcoin-despite-el-salvador-move-2021-06-11/>. Қаралған уақыты: 20.02.2022

3. Binance академиясы (2021). Криптовалюта де-геніміз не? Сілтеме: https://academy.binance.com/en/start-here?utm_campaign=googleadsxacademy&utm_source=googleads&utm_medium=cp-c&gclid=Cj0KCQiA0eOPBhCGARIsAFIwTs6iwkH-Gkpcn39DSf1SJZyPG9-CLFiv58iT8cF_l67mk7lKo-2j3WaPQaAkOdEALw_wcB. Қаралған уақыты: 19.02.2022.
4. Chain analysis (2021). 2021 криптовалюта географиясы туралы есеп. Сілтеме: <https://www.mchain.uk/wp-content/uploads/2021/11/reportMC.pdf>. Қаралған уақыты: 20.02.2022.
5. Кампиони-Нок, Исидоро (2021). Криптовалюталар: ақша аударымдары үшін инновациялық шешім бе? Сілтеме: <https://blogs.lse.ac.uk/humanrights/2021/04/29/cryptocurrencies-an-innovative-solution-to-migrant-remittances/>. Қаралған уақыты: 19.02.2022.
6. Ди Салво, Мэтью (2019). Неліктен венесуэлалықтар криптовалюталарды жүгінеді? Сілтеме: <https://www.bbc.com/news/business-47553048>. Қаралған уақыты: 20.02.2022.
7. Дүниежүзілік банк (2021). Дүние жүзі бойынша ақша аударымдары. Сілтеме: https://remittanceprices.worldbank.org/sites/default/files/gpw_main_report_and_annex_q321.pdf. Қаралған уақыты: 18.02.2022.
8. Жахани, Жошуа (2021). Криптовалюта аударымдары - әлемдегі ең осал адамдарды құтқарушы. Сілтеме: <https://techcrunch.com/2021/10/09/crypto-remittances-are-a-lifeline-for-the-worlds-most-vulnerable/?guccounter=1>. Қаралған уақыты: 19.02.2022.
9. Қаржылық әрекет жөніндегі жұмыс тобы (2017). Ақшаны жылыстатуға және терроризмді қаржыландыруға қарсы шаралар және қаржылық интеграция. Сілтеме: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/content/images/Updated-2017-FATF-2013-Guidance.pdf>. Қаралған уақыты: 18.02.2022.
10. Рухман, Фридерик, Конда, Ааширвад, Сай, Хоррокс, Пол және Така, Нина (2020). Блокчейн технологиясы ақша аударымдарының шығындарын азайта ала ма? Сілтеме: https://www.oecd-ilibrary.org/development/can-blockchain-technology-reduce-the-cost-of-remittances_d4d6ac8f-en. Қаралған уақыты: 18.02.2022.
11. Рата, Дилип, Ким, Джу, Плаза, Соня және Сешан, Ганеш (2021). Көші-қон объектісі арқылы COVID-19 дағдарысына төзімділік. Сілтеме: https://www.knomad.org/sites/default/files/2021-05/Migration%20and%20Development%20Brief%2034_1.pdf. Қаралған уақыты: 18.02.2022.
12. Солоф, Андалусия, Нолл (2021). Кripto пайдаланушыларындағы жаңа толқын: еңбек мигранттары. Alınan yer: <https://restofworld.org/2021/crypto-remittances/>. Қаралған уақыты: 20.02.2022.
13. Халықаралық еңбек ұйымы (2022). Дүниежүзілік көші-қон есебі 2022. Сілтеме: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>. Қаралған уақыты: 18.02.2022.

AZERBAIJAN'IN YÜK TAŞIMACILIĞINDA DENİZYOLU ULAŞIMININ GELİŞİMİNDE BAKÜ LİMANI'NIN ÖNEMİ

ERKINBEK TURGINOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ

ӘЗЕРБАЙДЖАН ЖҮК
ТАСЫМЫНДАҒЫ ТЕҢІЗ
ТАСЫМАЛУЫНЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ
БАКУ ПОРТЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Azerbaycan ekonomisi içerisinde petrol ve doğalgaz başta olmak üzere yeraltı kaynaklarının ihracatı önemli bir paya sahiptir. Son yıllarda ekonominin çeşitlendirilmesi adına atılan adımlara ve yürütülen program ve projelere bakacak olursak, Azerbaycan çeşitli ürünler üzerinden gelişmekte olan tarım sektörüne ek olarak stratejik önemi haiz enerji ve ulaşım koridorları açısından denizcilik sektörünün gelişimine de ayrı bir önem vermektedir. Bu çalışmada, Azerbaycan'ın denizcilik sektörünün gelişimine dair güncel gelişmeler ve bu çerçevede Bakü Limanı'nın önemine değinilecektir.

Bilindiği üzere Azerbaycan Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkeler arasında yer almakta olup toplam 825 kilometrelik (km) kıyıya sahiptir. Bu da ülkenin toplam sınır uzunluğunun neredeyse dörtte birine tekabül etmektedir. Ülke limanları içerisinde Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı (Alat Terminali) bunlardan en önemli olanlarından birisidir (Azerbaycan Başbakanlığı, 2021).

Azerbaycan limanlarının toplam taşınan yük miktarına baktığımızda 2020 yılında Azerbaycan limanlarından ya-

AZERBAIJAN HAZAR DENİZİ'NE KIIYIDAŞ ÜLKELER ARASINDA YER ALMAKTA OLUŞ TOPLAM 825 KİLOMETRE (KM) UZUNLUĞUNDA KIIYIYA SAHİPTİR

ӘЗЕРБАЙДЖАН КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ЖАҒАЛАУЫНДАҒЫ ЕЛДЕРДІҢ БІРІ ЖӘНЕ 825 ШАҚЫРЫМ (KM) ҰЗЫНДЫҚТА ШЕКТЕСІП ЖАТЫР

Әзербайжанның экономикасы қазба байлыққа, әсіресе мұнай мен табиғи газға аса бай және ел экспортында едәуір үлеске ие. Экономиканы әртараптандыруға бағытталған қадамдар мен соңғы жылдары атқарылған бағдарламалар мен жобаларға тоқталсақ, стратегиялық тұрғыдан жан-жақты мүмкіндіктері артып, дамып келе жатқан ауыл шаруашылығы саласы мен энергетикалық және коммерциялық көлік дәліздерінде орналасқан ел бұл тұрғыда теңіз секторын дамытуға ерекше мән беріп отыр. Бұл зерттеуде Әзербайжанның теңіз саласының дамуы және Баку портының маңыздылығы туралы талқылауымызды ортаға салатын боламыз.

Жалпы Әзербайжан Каспий теңізінің жағалауындағы елдердің бірі және 825 шақырым (km) ұзындықта шектесіп жатыр. Бұл елдің жалпы шекара ұзындығының төрттен біріне сәйкес келеді. Елдегі порттардың арасында Баку халықаралық теңіз сауда порты (Алат терминалы) ең танымалдарының бірі болып табылады (Әзербайжан Премьер-министрі, 2021).

Әзербайжан порттары арқылы та-

пılan yük aktarma hacmi 2019 yılına göre, %6,5 artarak 8 milyon 781,6 bin tona ulaşmıştır. Bu rakam 2021'in ilk yarısında 4 milyon 563,2 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlardan görebildiğimiz üzere COVID-19 salgınının başlamasının ardından yük taşımacılığında önemli negatif bir etkinin olmadığı görülmektedir. Bunun ana nedenleri arasında taşınan yüklerin %93,2'sinin (Portnews.ru, 2021) uluslararası transit yükler olması gelmektedir.

Bakü Limanı'nın yıllık yük taşıma kapasitesi 15 milyon ton olup bu da yaklaşık 100.000 altı metrelik taşıma konteynerine (TEU) denk gelmektedir. Bu kapasitenin 25 milyon tona çıkarılması hedeflenmektedir. Öte yandan limanın ikinci ve üçüncü aşama genişletme çalışmaları da sürdürülmektedir. Bakü Limanı mevcut durumda Alat Terminali olarak ifade edilmekte olup limanın kapasitesinin artırılması adına şehir içindeki konumundan Alat bölgesine taşındı. Bu sayede daha büyük bir arazide faaliyetlerine devam etmektedir. Bu konuda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Alat serbest ekonomik bölgesinin kurulmasına yönelik 2018'de özel bir yasa kabul etmiştir. Yine 2018'de serbest ekonomik bölgenin kurulması için tarıma elverişsiz 850 hektarlık boş bir arazi tahsis edilmiştir. Böylece Bakü Limanı Alat bölgesine taşınarak coğrafi olarak da Orta Koridor ve Uluslararası Kuzey-Güney Koridoru gibi hem ticari ilişkiler açısından hem de yük taşımacılığı bakımından önemli bölgesel güzergahların üzerinde daha uygun bir şekilde konumlandırılmıştır (Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, 2021).

Bakü Limanı'nın halihazırdaki günlük yük taşıma kapasitesine bakacak olursak, 2020 yılında liman üzerinden taşınan toplam yük hacmi 2019 yılına

**CUMHURBAŞKANI
İLHAM ALİYEV'İN
2018 YILINDA ALAT
SERBEST EKONOMİK
BÖLGESİNİN
KURULMASININ
HIZLANDIRILMASI İLE
İLGİLİ KARARNAMEYİ
İMZALAMASININ
ARDINDAN 2018'DE
ÖZEL BİR YASA İLE
KABUL EDİLMİŞTİR**

**ӘЗЕРБАЙЖАН
ПРЕЗИДЕНТІ ИЛХАМ
ӘЛІЕВ 2018 ЖЫЛЫ
«АЛАТ» АЙМАҒЫН
ҚҰРУДЫ ЖЕДЕЛДЕТУ
ТУРАЛЫ 2018 ЖЫЛЫ
АРНАЙЫ ЗАҒҒА ҚОЛ
ҚОЙДЫ**

сымалданатын жүктердің жалпы көлемін саралайтын болсақ, 2020 жылы Әзербайжан порттарынан жүк тасымалдау көлемі 2019 жылмен салыстырғанда, 6,5 %-ға өсіп, 8 миллион 781,6 мың тоннаға жеткен. Бұл көрсеткіш 2021 жылдың бірінші жартыжылдығында 4 миллион 563,2 мың тоннаны құрады. Бұл сандардан көріп отырғанымыздай, COVID-19 індеті басталғаннан кейін жүк тасымалына айтарлықтай кері әсер болмағаны байқалады. Оның басты себептерінің бірі – тасымалданатын жүктердің 93,2 %-ын халықаралық транзиттік жүктерді құрайды, (Portnews.ru, 2021) бұл да бізге Әзербайжан порттарының аймақтық және жаһандық сауда қатынастарында тиімді пайдаланылғанын көрсетеді.

Баку портының жылдық жүк өткізу қабілеті 15 миллион тоннаны құрайды, бұл шамамен 100 000 дана алты метрлік көліктік контейнерге (TEU) сәйкес келеді. Келешекте мұндай қуаттылықты 25 миллион тоннаға жеткізу көзделуде. Сонымен қатар, порттың екінші және үшінші дамуы кезеңдерін кеңейту жұмыстары жалғасуда. Баку порты қазіргі уақытта Алат терминалы деп аталумен қатар, порттың өткізу қабілетін арттыру мақсатында Бакуден Алат аймағына көшірілді. Осы шаралар арқылы аймақтың тыныс-тіршілігіне жаңа қуат берілді. Сонымен қатар порттың аумақтық тұрғыдан кең көлемде дамуына жол ашылды. Осыған орай, Әзербайжан президенті Илхам Әлиев экономикалық «Алат» аймағын құруды жеделдету туралы 2018 жылы арнайы заңға қол қойды. 2018 жылы еркін экономикалық аймақтың құрылуына сәйкес қосымша ауыл шаруашылығына жарамсыз 850 гектар бос жер бөлінді. Осылайша, Баку порты Алат ай-

гөре %20 артарак 4,18 миллион тону ашmıştır. Бу ракам топлам лиманлар үзєрєндєн ташинан жүк капаситєсинєн нєрєдєйсє ыарисина тєкабўл єтмєктє олуп, Бакў Лиманї'нин 2020'дє ѳнємли бир артїш гѳстєрєрєк ташима капаситєсини ыızла артїрдыгї гѳрўлмєктєдїр (Ара.аз, 2021).

Улашым конусунда стратєжик бир конумда булунан Азєрбайжан "Кушак вє Үол", "Орта Коридор", "Улусларарасї Кузєй вє Гўнєй Коридору" гїби гўзєргахлар чєрчєвєсиндє бѳлгєсєл вє кўрєсєл тїцарєттє ѳнємли бир ыєрє саһїптїр. Бу ноктада Бакў Лиманї'нин ыакын гєлєцєктє ѳнємли ташимацїлык мєркєзлєрїндєн бирисї ыалїє гєлєрєк Ҳазар Дєнїзи үзєрїндєн ыєм жүк ыєм дє ыолцу ташимацїлыгїна да каткї сағлаыацагїны їфадє єдєбїлїрїз. Бїлїндїгї үзєрє Ҳазар Дєнїзи үзєрїндєн ыапылан сєфєрлєрдє ыалїһазїрда сабит бир тарїфє систєми булунмамактадыр. Бу, ыєм Ҳазар Дєнїзи'нин ыава коғуллары ыєм дє актїф оларак чалїшан опєратѳрлєрїн азлыгї їлє їлїшкїлєндрїлєбїлїр (Улусларарасї Ылїшкїлєр Анализ Мєркєзи, 2020).

Ўтє ыандан сон ыїлларда Орта Коридор гўзєргаһї үзєрїндє ївмє казанан чалїшмалара єк

мағына кѳшїрїлдї жєнє ол гєографїялык тұрғыдан Орта дєлїз жєнє Ҳалықаралық Солтўстїк-Оңтўстїк дєлїзі сїяқты маңызды аймақтық бағыттар бойынша сауда байланысы тұрғысынан да, жүк тасымалы жағынан да ыңғыйлы орналасқан (Әзєрбайжан Президентїнїң рєсми сайты, 2021).

Бакў портының ағымдағы жүк кѳєтєру қабїлєтїнє қарасақ, Порт арқылы тасымалданған жүктердїң жалпы кѳлємї 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 20%-ға ѳсїп, 4,18 миллион тоннадан асты. Бұл кѳрсєткїш порттар арқылы тасымалданатын жалпы жүк сыйымдылығының жартысына жуығына сїйкєс кєлєтїнїнє қоса, 2020 жылы айтарлықтай ѳсудї кѳрсєтє отырып, ѳткїзу қабїлєтїн жылдам арттырғаны байқалады (Ара.аз, 2021).

Жүк тасымалдау саласында стратєгиялык позицияда тұрған єл «Бєлдєу мєн жол», «Орта дєлїз», «Ҳалықаралық Солтўстїк жєнє Оңтўстїк» сїяқты аймақтық жєнє жаһандық әлєуєтї мықты. Бұл тұрғыда Бакў порты жақын болашақта маңызды кѳлїк

azertag.az

оларак Түрк Devletleri Teşkilatı bünyesinde de çok sayıda faaliyet yürütülmektedir. Bu durum, ülke liderlerinin iş birliklerinin geliştirilmesi yönündeki destek açıklamaları ile birleşerek Orta Koridor'un kullanımının yaygınlaşması adına oldukça önemlidir. Bunun dışında daha önce kullanılan İran-Türkmenistan hattının Türkmenistan'ın COVID-19 salgını nedeniyle yabancı taşımacılara kapılarını kapatması nedeniyle yük taşımacılığı trafiği, büyük ölçüde Gürcistan-Azerbaycan-Kazakistan güzergahına kaymıştır. Tüm bu gelişmeler Azerbaycan'ın taşımacılık sektörünün geliştirilmesi adına kendiliğinden oluşan önemli fırsatlara dönüşmektedir. Azerbaycan Hükümeti de bu gelişmelere kayıtsız kalmayarak oluşan bu olumlu ortamdan en iyi şekilde yararlanılmasına yönelik çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Bunların en önemli örneklerinden birisi, yukarıda bahsi geçen Bakü Limanı'nı genişletme girişimidir. Bir diğer önemli gelişme ise Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in inisiyatifiyle Bakü'de inşa edilen tersanedir. Bu tersane hem yük taşımacılığına ilave katkı sağlaması hem de Orta Koridor'un önemli sorunlarından birisi olan Ro-Ro gemisi azlığına çözüm olabilmesi açısından önemlidir. Bu çerçevede iki tane Ro-Ro gemisi inşa edilmiştir. Bu gemiler 50 tır, 44 yük vagonu ve 100 yolcu kapasitesine sahiptir. Böylece Hazar üzerinden yapılan tarifeli seferlerin artırılması ve yakın bir zaman içerisinde de sabit süreli tarifelere geçilmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır. Mevcut durumda Azerbaycan tarafında 14 feribot ve 2 Ro-Ro gemisi yük taşımacılığı için aktif kullanıma sunulmaktadır (Halk Gazetesi, 2021; Tağıyev, 2021).

Son yıllarda artan yük taşımacılığında elbette deniz limanlarına karadan yük taşınması elzem öneme sahiptir.

**BAKÜ LİMANININ
YAKIN GELECEKTE
ÖNEMLİ TAŞIMACILIK
MERKEZLERİNDEN
BİRİSİ HALİNE
GELEREK HAZAR
DENİZİ ÜZERİNDEN
HEM YÜK HE
DE YOLCU
TAŞIMACILIĞINA
DA KATKI
SAĞLAYACAĞINI
İFADE EDEBİLİRİZ**

**БАКУ ПОРТЫ
ЖАҚЫН БОЛАШАҚТА
МАҢЫЗДЫ КӨЛІК
ОРТАЛЫҚТАРЫНЫҢ
БІРІНЕ АЙНАЛЫП,
КАСПИЙ ТЕҢІЗІ
АРҚЫЛЫ ЖҮК ЖӘНЕ
ЖОЛАУШЫЛАР
ТАСЫМАЛЫНА ҮЛЕС
ҚОСАТЫНЫН АЙТА
АЛАМЫЗ**

орталықтарының біріне айналып, Каспий теңізі арқылы жүк және жолаушылар тасымалына үлес қосатынын айта аламыз. Белгілі болғандай, қазіргі уақытта Каспий теңізі арқылы саяхаттау үшін бекітілген тарифтік жүйе жоқ. Мұны Каспий теңізіндегі ауа-райы жағдайымен де, белсенді жұмыс істейтін операторлардың тапшылығымен де байланыстыруға болады (Халықаралық қатынастарды зерттеу орталығы, 2020).

Екінші жағынан, соңғы жылдары Орта дәліз бағытында қарқын алған жұмыстармен қатар Түрік мемлекеттері ұйымы аясындағы іс-шаралар қарқынды жүріп келеді. Ел басшыларының ынтымақтастықты дамыту жөніндегі қолдау мәлімдемелерімен үйлесетін Орта дәлізді кеңінен пайдалану үшін өте маңызды. Сонымен қатар, бұрын қолданылған Иран-Түркіменстан желісінің арқасында Түркіменстан COVID-19 індетіне байланысты шетелдік тасымалдаушыларға есігі жабық жүк тасымалының негізгі бөлігі Грузия-Әзербайжан-Қазақстан бағытына ауысты. Осындай жағдайлардың бәрі Әзербайжанның көлік секторының дамуы үшін маңызды стихиялық мүмкіндіктерге айналады. Әзербайжан үкіметі бұл оқиғаларға бей-жай қарамайды және осы оң жағдайды тиімді пайдалану үшін әртүрлі зерттеулер жүргізеді. Мұның маңызды мысалдарының бірі – жоғарыда аталған Баку портын кеңейту қызметі тұр. Тағы бір маңызды мәселе – Әзербайжан президенті И. Әлиевтің бастамасымен Бакуде салынған кеме жасау зауыты бұл саланың жаңа деңгейде дамуына жол ашты. Бұл жүк тасымалына қосымша үлес қосу және Орта дәліздің маңызды мәселелерінің бірі болып табыла-

Öте yandan demiryollarının altyapısı ve ağı konusunda Azərbaycan'ı da kapsayan ilgi çekişmeler yaşanmaktadır. Bunlar arasında en önemlilerinden birisi Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun 2017'de açılarak faaliyete başlamasıdır. Bir diğeri ise Çin'den Avrupa'ya taşınan yüklerin Kazakistan'ın Horgos kuru yük limanına getirildikten sonra ülke içinde Kurik Limanı üzerinden Bakü Limanı'na ulaştırılmasıdır. Tüm bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde COVID-19 salgınının da 2023'te azalacağı yönündeki beklentiler de dikkate alınınca, ülkeler arası ticari ilişkilerini artmasına paralel olarak yük taşımacılığı hacminin de yükselmesi pek muhtemel gözükmemtedir (Bakü Limanı, 2021).

Sonuç olarak, çok sayıda bölgesel ve küresel ulaşım güzergahları üzerinde bulunan Azərbaycan'ın yük taşıma kapasitesinin artmakta olduğu görülmekte olup bunların büyük bir kısmı transit yüklerden oluşmaktadır. Bu kapsamda Bakü Limanı'nı geliştirilmesine yönelik çalışmalar arasında yeni hizmete sunulmakta olan Ro-Ro gemilerinin de bu gelişmelere katkı sağlayacağı söylenebilir. Ayrıca Kazakistan'ın Kurik Limanı ile yakın iş birliği içerisinde yürütülen sefer sayılarının artırılarak rekabetçi bir ortamın oluşturulmasına öncelik verilmektedir. Yanı sıra sabit seferle-

ды. Осыған байланысты Ро-Ро кемелерінің тапшылығын шешу үшін верфте екі Ро-Ро кемесі салынды. Бұл кемелердің сыйымдылығы 50 жүк көлігі, 44 жүк вагоны және 100 жолаушы тасымалдауға мүмкіндігі бар. Осылайша, Каспий теңізі арқылы тарифтік сапарларды арттыру және жақын арада мерзімді тарифтерге көшу мақсатында маңызды қадам жасалды. Бұл Әзербайжан жүк тасымалы үшін қазіргі уақытта 14 паром және 2 Ро-Ро кемесі пайдаланылып жатқанын анықтайды («Халық» газеті, 2021, Тағиев, 2021).

Соңғы кездері жүк тасымалы аясында Әзербайжанды қоса алғанда, инфрақұрылым мен темір жол желісінде маңызды өзгерістер жүріп жатыр. Бұл жүктерді құрлықтан теңіз порттарына тасымалдау үшін өте маңызды бет бұрыс болды. Соның ішіндегі ең маңыздыларының бірі – 2017 жылы Баку-Тбилиси-Карс теміржолының ашылуы еді. Екінші жағынан, Қытайдан Еуропаға тасымалданған жүктер Қазақстанның Қорғас құрғақ жүк портына жеткізілгеннен кейін ел ішіндегі Құрық порты арқылы Баку портына жөнелтіледі. Мұндай маңызды оқиғаларды ескере отырып, жүк тасымалы көлемінің елдер арасындағы сауда қатынастарының артуымен қатар үстін-үстін

rin konulması ve daha sonrasında ise genel anlamda Hazar Denizi üzerinden gerçekleştirilen yük taşımacılığı açısından kilit öneme sahip konular arasında yer almaktadır.

Kaynaklar

1. Apa.az (2021). Bakü Uluslararası Limanı. Alınan yer: <https://apa.az/en/apa-tv/xeber/xeberler/baki-beynelxalq-deniz-ticaret-limanından-reportaj-65365>. Erişim tarihi: Erişim tarihi: 23.02.2022.
2. Azərbaycan Cümhurbaşkanlığı (2018). İlham Aliyev, Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı Kompleksindeki RO-RO Terminalinin Açılışına Katıldı. Alınan yer: <https://president.az/az/articles/view/26704>. Erişim tarihi: 21.02.2022.
3. Azərbaycan Başbakanlığı (2021). Bölge. Alınan yer: <https://nk.gov.az/ru/page/35/>. Erişim tarihi: 22.02.2022.
4. Bakü Limanı (2021). Bakü Limanı'nın uluslararası iş birliği. Alınan yer: <https://portof-baku.com/PortAuthority/InternationalCo-operative>. Erişim tarihi: 07.02.2022.
5. Halk Gazetesi (2021). İlham Aliyev, Alat Serbest Ekonomik Bölgesi'nin temelini attı ve Azərbaycan Televizyonu'na röportaj verdi. Alınan yer: <https://xalqgazeti.com/az/news/79619>. Erişim tarihi: 23.02.2022.

ÜLKELER ARASI TİCARİ İLİŞKİLERİN ARTMASINA PARALEL OLARAK YÜK TAŞIMACILIĞI HACMİNİN DE YÜKSELMESİ PEK MUHTEMEL GÖZÜKMEKTEDİR

ЖУК ТАСЫМАЛЫ
КӨЛЕМІНІҢ ЕЛДЕР
АРАСЫНДАҒЫ САУДА
ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ
АРТУЫМЕН ҚАТАР
ҮСТІН-ҮСТІН ҰЛҒАЙЫП
ОТЫРАТЫНЫ АЙҚЫН
КӨРІНІП КЕЛЕДІ

ұлғайып отыратыны айқын көрініп келеді. Бұл COVID-19 індеті де 2023 жылға қарай айтарлықтай азаяды деген пікірге негізделеді (Баку порты, 2021).

Қорытындылай келе, аймақтық және дүниежүзілік тасымалдау бағыттарында орналасқан Әзербайжанның жүк тасымалдау қабілеті артып, олардың үлкен бөлігін транзиттік жүктер құрайтыны байқалады. Осы тұрғыда жаңадан пайдалануға берілген Ro-Ro кемелері де Баку портын жақсарту жұмыстарына өз үлестерін қосады. Сонымен қатар, Қазақстанның Құрық портымен тығыз ынтымақтастықта жүзеге асырылатын рейстердің санын ұлғайту арқылы бәсекелестік орта құру, тұрақты рейстерді қалыптастыру көзделген. Жалпы алғанда Каспий теңізі арқылы жүк тасымалының негізгі мәселелерін қамтуға негізделген.

azertag.az

6. Portnews.ru (2021). Azərbaycan'da aktarma %1,4 arttı. Alınan yer: <https://portnews.ru/digest/22571/>. Erişim tarihi: 23.02.2022.
7. Tağıyev (2021). Azərbaycan Türk Dünyasını Birleştiren Lider Ülke Konumuna Geliyor... Alınan yer: <https://www.baki-xeber.com/siyaset/131071.html>. Erişim tarihi: 25.02.2022.
8. Uluslararası İlişkiler Analiz Merkezi (2020). Hazar Denizi Limanları Arasındaki Rekabet Ve Bakü Limanı'nın Önemi. Alınan yer: <https://aircenter.az/az/single/xezer-denizinin-limanlari-arasinda-reqabet-ve-baki-limaninin-ehemiyeti-483>. Erişim tarihi: 24.02.2022.

Дереккөз:

1. Әзербайжан Президентінің ресми сайты (2018). И.Әлиев Баку халықаралық теңіз сауда порты кешеніндегі RO-RO терминалының ашылуына қатысты. Сілтеме: <https://president.az/kz/articles/view/26704>. Қаралған уақыт: 21.02.2022.
2. Әзербайжан Премьер-министрлігі (2021). Аймақ. Сілтеме: <https://nk.gov.az/ru/page/35/>. Қаралған уақыт: 22.02.2022.

3. Ара.az (2021). Баку халықаралық порты. Сілтеме: <https://ara.az/kz/ara-tv/xeber/xeberler/baki-beynelxalq-deniz-ticaret-limanından-reportaj-65365>. Қаралған уақыт: Қаралған уақыт: 23.02.2022.
4. Баку порты (2021). Баку портының халықаралық ынтымақтастығы. Сілтеме: <https://portofbaku.com/PortAuthority/InternationalCooperative>. Қаралған уақыт: 07.02.2022.
5. Тағиев (2021). Әзербайжан Түркі әлемін біріктіретін көшбасшы елге келді. Сілтеме: <https://www.baki-xeber.com/siyaset/131071.html>. Қаралған уақыт: 25.02.2022.
6. Халықаралық қатынастарды зерттеу орталығы (2020). Каспий теңізі порттары арасындағы бәсеке және Баку портының маңызы. Сілтеме: <https://aircenter.az/az/single/xezer-denizin-limanlari-arasinde-reqabet-ve-baki-limaninin-ehemiyeti-483>. Қаралған уақыт: 24.02.2022.
7. «Халық» газеті (2021). И.Әлиев Алат еркін экономикалық аймағының іргетасын қалап, Әзербайжан телеарнасына сұхбат берді. Сілтеме: <https://xalqqazeti.com/kz/news/79619>. Қаралған уақыт: 23.02.2022.
8. Portnews.ru (2021). Әзербайжанда трансфертер 1,4%-ға өсті. Сілтеме: <https://portnews.ru/digest/22571/>. Қаралған уақыт: 23.02.2022.

**27 OCAK 2022 TARİHİNDE
AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ
AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
ARAŞTIRMACISI ZHANDOS
KUDAİBERGENOV “ARAL DENİZİ
EKOLOJİSİNİN ARAL BÖLGESİNE
ETKİSİ VE PROBLEMİN ÇÖZÜM
YOLLARI” KONUSU ÇEVİRİMİÇİ
SEMİNER VERDİ.**

2022 ЖЫЛЫ 27 ҚАҢТАРДА ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ ЖАНДОС ҚҰДАЙБЕРГЕНОВ «АРАЛ ТЕҢІЗІ ЭКОЛОГИЯСЫНЫҢ АРАЛ ӨҢІРІНЕ ӘСЕРІ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕЛЕРІН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ» ТАҚЫРЫБЫНДА ОНЛАЙН СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı Zhengizkhan Zhanaltay'ın açılış konuşmasından sonra sunumuna başlayan Avrasya Araş-

Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары Женгизхан Жаналтайдың кіріспе сөзінен кейін баяндамасын бастаған Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері Жандос Құдайбергенов алдымен Арал теңізінің құрғау алдындағы жай-күйіне тоқталып, Арал теңізінің экологиялық мәселесін бастады. Жандос Құдайбергенов Кіші Арал мен Үлкен Аралдың ара-жігін ажыратып, Үлкен Арал қараусыз қалғандықтан бірте-бірте тартылып бара жатқанын атап өтті. Арал теңізінің аңғары мен оның әсер ету аймағына тоқталған Жандос Құдайбергенов Аралдың ықпал ету аймағы Сырдария және Әмудария маңындағы елдер, ағыстың жоғарғы жағындағы елдер және төменгі ағыс елдері болып екі категорияға бөліп қаралатынын айтты. 1992 жылы 30 маусымда Қазақстанда «Аралдағы экологиялық зілзаладан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» заң қабылданғанын, заңға сәйкес Арал экологиясынан зардап шеккен аймақтар экологиялық апат аймағы, экологиялық дағдарыс аймағы және экологиялық дағдарысқа дейінгі жағдай аймағы болып үшке бөлінетінін тілге тиек етті.

tırma Enstitüsü araştırmacısı Zhandos Kudaibergenov, öncelikle Aral Denizi'nin kuruma öncesi durumundan bahsederek, Aral Denizi'nin ekolojik sorunu hakkında bilgiler verdi. Zhandos Kudaibergenov, Küçük ve Büyük Aral ayırımı yaparak, Büyük Aral'ın ihmal edildiğini ve bu nedenle gittikçe kuruduğunun altını çizdi. Aral Denizi'nin havzası ve etkilediği alanı üzerinde duran Zhandos Kudaibergenov, Aral'ın etki alanının Sır Derya ve Amu Derya Havzası ülkelerini yukarı havza ülkeleri ve aşağı havza ülkeleri olarak iki kategoride ele alındığını belirtti. Zhandos Kudaibergenov, 30 Haziran 1992 tarihinde Kazakistan'ın, "Aral'daki Çevresel Felaketten Etkilenen Vatandaşların Sosyal Korunması Hakkında" bir yasa kabul ettiğini belirterek, yasaya göre Aral ekolojisinden zarar gören bölgelerin ekolojik felaket bölgesi, ekolojik kriz bölgesi ve ekolojik kriz öncesi durum bölgesi olarak üçe ayrıldığını dile getirdi.

Seminerin devamında Zhandos Kudaibergenov, Aral bölgesinin genel alanının 639.400 km² olduğunu belirterek, bu alanın 10 şehir, 19 büyük köy, 634 küçük köyü kapsadığını ifa-

Семинардың жалғасында Жандос Құдайбергенов Арал аймағының жалпы жер аумағы 639,400 шаршы километр екенін, бұл аумаққа 10 қала, 19 ірі ауыл және 634 шағын ауыл кіретінін айтты. Жандос Құдайбергенов Аралдың тартылуындағы келеңсіз зардаптары туралы айтып, аталған экологиялық апат салдарынан аурулар көбейіп, өлім-жітім 10 пайызға артып, тұщы көлдер жойылып, есесіне орман алқаптары екі есеге ұлғайғанын әңгімеледі. Сондай-ақ Жандос Құдайбергенов Аралдың тартылуынан тұзды көлдер мен ірі сортаңдар пайда болып, балық шаруашылығына кері әсерін тигізіп, соның салдарынан өңірде жұмыссыздық орын алғанын жеткізді. Жандос Арал өңірінің экологиялық мәселелерін шешу және Арал теңізі аңғарының тұрақты дамуы жолында атқарылып жатқан жұмыстарға тоқталып, «Ауыл шаруашылығы мен орман шаруашылығының теңгерімді және ғылыми негізделген жүйесіне көшу, ауыл шаруашылығын экономикалық тұрғыдан тиімді пайдалану, су ресурстары, ирригация мен қоршаған ортаны қорғауда озық технологияларды қолдану және өңірдің су-

Aral Denizi'nin Kuruma Öncesi Durumu

Zhandos Kuda...

de etti. Aral'ın kurumasının olumsuz sonuçlarından bahseden Zhandos Kudaibergenov, söz konusu çevresel felaketten dolayı hastalıkların arttığını ve ölümlerde de %10 artış görüldüğünü ve tatlı su göllerinin kaybolduğunu ve ormanlık alanların da iki kat azaldığını paylaştı. Zhandos Kudaibergenov, Aral'ın kurumasından dolayı tuz gölü ve büyük tuz bataklıkları oluştuğunu ve balık endüstrisinin olumsuz etkilendiğini, dolayısı ile işsizliğin ortaya çıktığını da ifade etti. Aral bölgesinin ekolojik sorunlarının çözümü ve Aral Denizi havzasının sürdürülebilir kalkınması için gösterilen çabalara da değinen Zhandos Kudaibergenov, daha dengeli ve bilimsel olarak sağlam bir tarım ve ormancılık sistemine geçiş, su kaynaklarının ekonomik kullanımı, sulama ve çevre korumasında ileri teknolojilerin uygulanması yoluyla sulama verimliliğinin artırılması ve bölgenin entegre doğal kaynak yönetimi sisteminin iyileştirilmesinin önemine dikkat çekti.

Bu bağlamda 1993 yılında Aral Gölü'nü kurtarmak için kurulan Uluslararası Aral'ı Kurtarma Fonu'nun önemini vurgulayan Zhandos

ару тиімділігін арттыру, табиғи ресурстарды басқарудың кешенді жүйесін жетілдірудің маңыздылығын атап өтті.

Осы тұрғыда Жандос Құдайбергенов 1993 жылы Аралды құтқару мақсатында құрылған Халықаралық Аралды құтқару қорының маңыздылығына тоқталып, су ресурстарын кешенді пайдалану, экологиялық, әлеуметтік-экономикалық, институционалдық және құқықтық тақырыптар сынды қордың функцияларын қарастырды. Қаралған мәселені кешенді түрде шешуге арналған бағдарламаларға тоқталып, ПБАМ-1, ПБАМ-2 және ПБАМ-3 туралы толық ақпарат берді.

Семинар соңында Құдайбергенов Көкарал бөгеті туралы да мәлімет беріп, бөгеттің мақсаты Кіші Аралдан Үлкен Аралға ағып жатқан суды тоқтатып, Кіші Аралда бұрын болған су көлемін бірте-бірте ұлғайту екенін түсіндірді. Сондай-ақ, Сырдария өзенінің арнасын ретке келтіру және Арал теңізінің солтүстік бөлігін қорғау (PP-CAM-1) жобасының нәтижелеріне тоқталумен қатар, 2012 жылдан бергі Сырдария

Kudaibergenov, Fonun görevlerini su kaynaklarının kapsamlı kullanımı, ekolojik, sosyal ve ekonomik, kurumsal ve hukuki başlıkları altında inceledi. Söz konusu problemin kapsamlı çözümüne ilişkin programlardan bahsederek, PBAM-1, PBAM-2, PBAM-3 hakkında detaylı bilgiler paylaştı.

Seminerin sonunda, Kökaral Barajı hakkında da bilgiler veren Kudaibergenov, barajın amacının Küçük Aral'dan Büyük Aral'a su akışını durdurmak ve daha önce Küçük Aral'da var olan su hacmini kademeli olarak artırmak olduğunu belirtti. Sır Derya Nehri yatağının düzenlenmesi ve Aral Denizi'nin kuzey kısmının korunması projesinin (RRSSAM-1) so-

өзенінің арнасын қалыпқа келтіру және Арал теңізінің солтүстік бөлігін қорғау жобасы аясында атқарылған жұмыстар туралы ақпарат берді.

Семинар соңында қатысушылар тақырып бойынша өзара пікір алмасты.

nuçlarından da bahseden Kudaibergenov, Sır Derya Nehri yatağının düzenlenmesi ve Aral Denizi'nin kuzey kısmının korunması projesi kapsamında 2012'den sonra yapılanlardan da bahsetti.

Seminerin sonunda, katılımcılar konuyla ilgili görüş alışverişinde bulundular.

1960	1990	2000
Deniz seviyesi – 53 m	Deniz seviyesi – 39 m	Deniz seviyesi – 34 m
Denizin yüzey alanı- 66.000 km ²	Denizin yüzey alanı- 36.000 km ²	Denizin yüzey alanı- 24.400 km ²
Su miktarı – 1046 km ³	Su miktarı – 329 km ³	Su miktarı – 175 km ³
Suyun tuzluluğu – 9,9‰	Suyun tuzluluğu - 29‰	Suyun tuzluluğu – 46-59‰

zoom

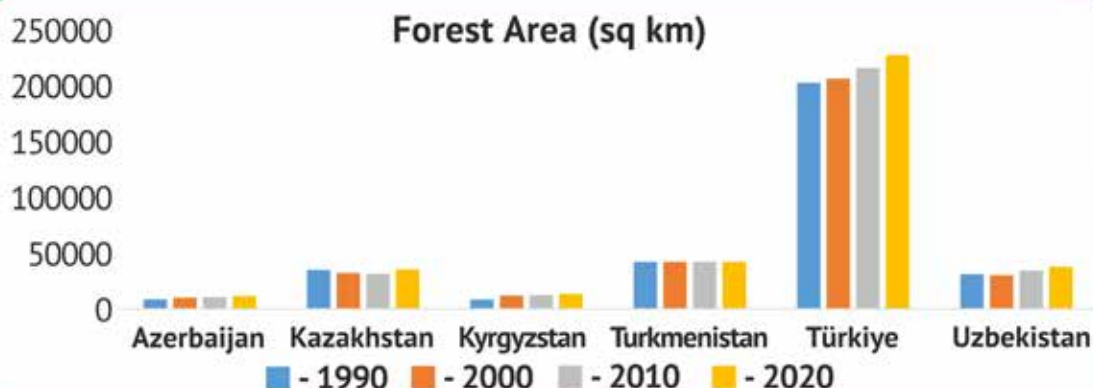
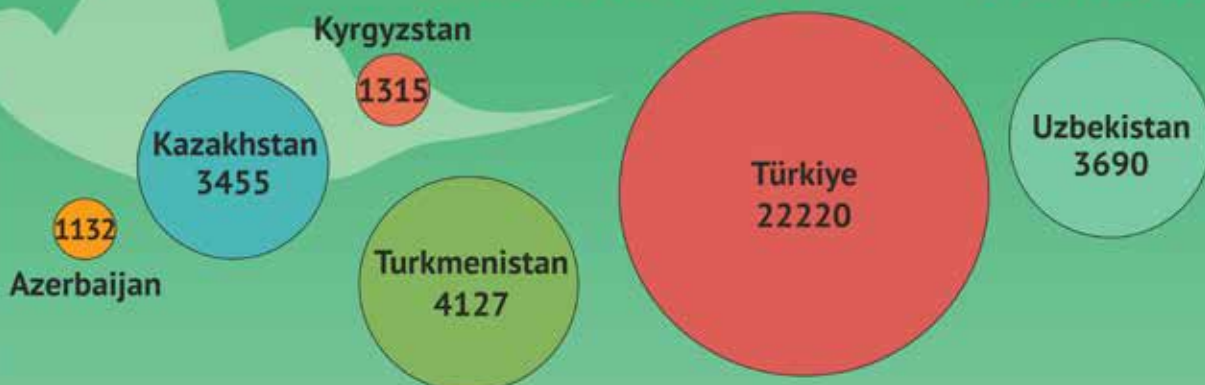

ERI Infographic No. 47

Türkik мемлекеттериндегі орман алқаптары Türk Devletlerinde Orman Varlığı Forest Area in Turkic States

Total Forest Area in 2020

*1000 hectares

Forest as % of Land Area

■ - Land ■ - Forest ■ - Square Meters of Forest per Capita

Source: Food and Agriculture Organization of the United Nations

World Bank data

How to Cite: Eurasian Research Institute, (2022). Forest Area in Turkic States. ERI Infographics No. 47

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Şubat 2022 Sayı: 70
Ақпан 2022 жыл № 70